

Rayat Shikshan Sanstha's,

Laxmibai Bhaurao Patil Mahila Mahavidyalaya, Solapur

Established 1989

- (Arts, Commerce & Science) Affiliated to P.A.Holkar Solapur University, Solapur
  - Reaccredited by NAAC with A Grade (CGPA 3.23)
  - An ISO 9001 : 2015 Certified College

Founder : Padambhushan Dr.Karmaveer Bhaurao Patil

Address- 1428, Modikhana, Near Uplap Mangal Karyalaya, Saat Rasta Solapur-413001 Phone-(0217)2620602

Website-www.lbpmsolapur.org **Email-**lbpmsolapur@yahoo.co.in

Key Indicator 3.3.1

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC care list during the last five years 2020-2021

Sr. No	Title of Paper	Name of the Author	Department of the teacher	Name of journal	Year of Publication	ISSN number	Link to Recognition in UGC enlistment of the Journal/ Digital Object Identifier Number		
							Link to website of the Journal	Link to article/ Paper/ Abstract of the article	Is it Listed in UGC Care List
1.	Knowledge Management in Hybrid libraries	Dr. Manisha Kishore Tank	Librarian	Our Heritage	2020-2021	0474-9030	https://archives.ourheritagejournal.com/index.php/oh	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/zTKIqTI33f.pdf	Yes

2.	राखीव सावल्यांचा खेळ मधील स्त्री	Prof. Mohan Baburao Chavan	Marathi	B.Adhar	2020-2021	2278-9308	https://deogiricollege.org/wp-content/uploads/2021/research/books/2020/mahure_2020_relevance.pdf	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/KnleyhsOez.pdf	No
3.	नवे शैक्षणिक धोरण आणि स्वायत्त महाविद्यालय	Dr. Vijay Arjun Revaje	Marathi	Aayushi International Inter Disciplinary Research Journal	2020-2021	2349-638X	http://www.aiirjournal.com/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/lbc1mjd64X.pdf	No
4.	भारतातील ग्रामीण बेकारीची समस्या- एक अभ्यास	Dr. Nagorao Sambhaji Bhurke	Sociology	Akshar Wangmay	2020-2021	2229-4929	https://aksharwangmay.org/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/fj1O0rtQ5M.pdf	Yes
5.	वातावरणातील बदल व प्रदूषणामुळे निर्माण होणाऱ्या सामाजिक समस्या	Dr. Nagorao Sambhaji Bhurke	Sociology	Akshar Wangmay	2020-2021	2229-4929	https://aksharwangmay.org/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/L0MwcATAgw.pdf	Yes
6.	सोलापूर जिल्ह्यातील आंबेडकरी चळवळीतील अनुयायांचे योगदान	Dr. Dashrath Kisan Rasal	History	Sanshodhan	2020-2021	2278-5914	https://journalsearches.com/journal.php?title=sanshodhak+%28print+only%29	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/V8EnKae mF9.pdf	Yes
7.	A study of effectiveness of concept mapping teaching strategy in geograohy subject	Dr. Anand Dnyaneshwar Shinde	Education	Akshar Wangmay	2020-2021	2229-4929	https://aksharwangmay.org/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/XNqNDI oIFD.pdf	Yes
8.	भारतातील उच्च शिक्षणासमोरील आव्हाने आणि समस्या	Dr. Anand Dnyaneshwar Shinde	Education	Vidyavarta	2020-2021	2319-9318	https://www.vidyavarta.com/02/	http://www.lbpmsolapur.org/research	No

								h_work/uy1y1b8Wcp.pdf	
9.	जल प्रदूषण कारणे व उपाय	Dr. Vijay Arjun Revaje	Marathi	Akshar Wangmay	2020-2021	2229-4929	https://aksharwangmay.org/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/hm9Jh24SOe.pdf	Yes
10.	महाराष्ट्रातील नागरिकांमध्ये कोरोना व्हायरस संदर्भात असणारी जाणीव जागृती, दृष्टिकोन आणि अंमलबजावणीचा अभ्यास	Dr. Anand Dnyaneshwar Shinde	Education	Sanskriti International Multi-disciplinary Research Journal	2020-2021	2455-1511	https://www.scholairimpact.org/2455-1511-sanskriti-international-multidisciplinary-research-journal.html	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/t8eWHcxV1V.pdf	No
11.	पर्यावरणातील शाश्वत विकास आणि शिक्षण	Dr. Anand Dnyaneshwar Shinde	Education	Akshar Wangmay	2020-2021	2229-4929	https://aksharwangmay.org/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/JrMQ2cxuzx.pdf	Yes
12.	भारतीय राजकारणातील महिलांचे योगदान	Mr. Harshal Virendra Chalwadi	Political Science	Ajanta	2020-2021	2277-5730	https://www.ajantaprakashan.in/ajanta_journal.html	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/FDxbrkeEGE.pdf	No
13.	Training and development poicy of urban cooperative banks in solapur district of maharashtra	Dr. Indumati Shivalingappa Cholle	Commerce	Dogo Rangsang Research Journal	2020-2021	2347-7180	https://www.journal-dogorangsang.in/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/fhqXKzqFEm.pdf	Yes
14.	Migration in Amitav Ghosh's the circle of reason	Prof. Nilofar A. Gani Tamboli	English	New Academia an International Journal	2020-2021	2347-2073	https://interactionforum.com/new-academia	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/aNFqg4VD9G.pdf	No

15.	जागतिकीकरणाचा भारतीय समाज व्यवस्थेवर व अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम	Dr. Nagorao Sambhaji Bhurke	Sociology	Research Journey	2020-2021	2398-7143	https://rdewnalgo.nda.tswreis.ac.in/Docs/ESTG-22-NA.pdf	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/aQAG0CYz8X.pdf	No
16.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार एक काळाची गरज	Dr. Dashrath Kisan Rasal	History	Ajanta	2020-2021	2277-5730	https://www.ajantaprakashan.in/ajanta_journal.html	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/fwyQshFuLC.pdf	No
17.	डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांची शैक्षणिक विचार	Prof. Kamble Anil Pandarinath	Economics	Ajanta	2020-2021	2277-5730	https://www.ajantaprakashan.in/ajanta_journal.html	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/NYHRJHmM00.pdf	No
18.	Synthesis and Characterisation of BSLT-NZFO Multiferroic Composite	Dr. Dadasaheb Jyoti Salunkhe	Physics	Journal of Nano and Electronic Physics	2020-2021	2077-6772	https://miar.ub.edu/issn/2077-6772	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/EYdNdXeL2a.pdf	No
19.	एकविसाव्या शतकातील स्त्रीवादी चळवळी व डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकरांची योगदान एक अभ्यास	Dr. Dashrath Kisan Rasal	History	Nibandh Mala	2020-2021	2277-2359	https://hindijournals.org/index.php/nibandha-mala	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/NbUjBNHnWR.pdf	No
20.	इंदिरा गांधी यांच्या आर्थिक सुधारणा राजकीय रणनीतीच्या संदर्भात	Prof. Santosh Shivajirao Markwad	History	Nibandh Mala	2020-2021	2277-2359	https://hindijournals.org/index.php/nibandha-mala	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/1hsqXVkkDD.pdf	Yes
21.	स्त्रियांवरील बलात्कार एक सामाजिक समस्या	Dr. Nagorao Sambhaji Bhurke	Sociology	Vidyavarta	2020-2021	2319-9318	https://www.vidyavarta.com/02/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/OswIlebn56.pdf	No

22.	The role of FDI in banking sector	Dr. Ravsaheb Prabhakar Dhawan	Economics	Our Heritage	2020-2021	0474-9030	https://archives.ourheritagejournal.com/index.php/oh	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/CYiy1Wb0o8.pdf	Yes
23.	A study of recent trends and challenges of agricultural sectors in India	Dr. Ravsaheb Prabhakar Dhawan	Economics	Studies in Indian Place Names	2020-2021	2394-3114	https://tpnsindia.org/index.php/sipn#google_vignette	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/4TVPqGmYLH.pdf	Yes
24.	मध्यकालीन भारत: धर्मसत्ताक राज्याचा सिद्धांत आणि त्याचे चर्चाविश्व	Prof. Santosh Shivajirao Markwad	History	Studies in Indian Place Names	2020-2021	2394-3114	https://tpnsindia.org/index.php/sipn#google_vignette	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/eqO29zTpdQ.pdf	Yes
25.	21 वी सदी की हिंदी स्त्रीवादी कविता मे अभीव्यक्त सामाजिक विषमता	Dr. Munde Devrao Kashiram	Hindi	Nibandh Mala	2020-2021	2277-2359	https://hindijournals.org/index.php/nibandha-mala	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/nNd6wEXIbM.pdf	Yes
26.	वीरशैव धर्मातील प्रमुख धार्मिक संकल्पना	Dr. Vijay Arjun Revaje	Marathi	Shivam Sanshodhan Patrika	2020-2021	2319-6025	https://shivim.com	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/363I91a7s6.pdf	No
27.	डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांचा वंचितांच्या इतिहासाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन	Dr. Dashrath Kisan Rasal	History	Studies in Indian Place Names	2020-2021	2394-3114	https://tpnsindia.org/index.php/sipn#google_vignette	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/Hh3fH1B9rp.pdf	Yes
28.	A Study of Difficulties in the implementation of constructivist teaching strategy in Geography subject.	Dr. Anand Dnyaneshwar Shinde	Education	Studies in Indian Place Names	2020-2021	2394-3114	https://tpnsindia.org/index.php/sipn#google_vignette	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/TKLgrou2U4.pdf	Yes

29.	Presentation of women in India writing in English	Prof. Nilofar A. Gani Tamboli	English	Our Heritage	2020-2021	0474-9030	https://archives.ourheritagejournal.com/index.php/oh	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/OLnVyWyB1N.pdf	Yes
30.	स्त्री शिक्षण सामाजिक सक्षमीकरणसमोरील आव्हाने	Mr. Harshal Virendra Chalwadi	Political Science	Studies in Indian Place Names	2020-2021	2394-3114	https://tpnsindia.org/index.php/sipn#google_vignette	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/H3Kg6jpPDJ.pdf	Yes
31.	महानुभवीय आचारधर्माची तत्कालीन गरज	Prof. Mohan Baburao Chavan	Marathi	Shivam Sanshodhan Patrika	2020-2021	2319-6025	https://shivim.com	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/0rjJDpQYkw.pdf	No
32.	छत्रपती शाहू महाराजांच्या शैक्षणिक योगदान	Prof. Mohan Baburao Chavan	Marathi	Vidyavarta	2020-2021	2319-9318	https://www.vidyavarta.com/02/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/IV2IGa77CJ.pdf	No
33.	महाराष्ट्रातील वीजनिर्मितीचा कल आणि समस्या	Prof. Kamble Anil Pandarinath	Economics	Studies in Indian Place Names	2020-2021	2394-3114	https://tpnsindia.org/index.php/sipn#google_vignette	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/WGV6wkL7Ha.pdf	Yes
34.	Women and Media	Dr. Nagorao Sambhaji Bhurke	Sociology	Cape Comorin	2020-2021	2582-1962	https://www.capecomorinjournal.org.in/Special-issue-view?Id=1	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/HKS9mlxtwL.pdf	No
35.	Government Organization in India and Role of women empowerment of NGO's	Dr. Vijay Arjun Revaje	Marathi	Cape Comorin	2020-2021	2582-1962	https://www.capecomorinjournal.org.in/Special-issue-view?Id=1	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/yxbywcQ60Q.pdf	No
36.	लोकसंख्या वाढ एक समस्या	Dr. Nagorao Sambhaji Bhurke	Sociology	Ayushi International Interdisiplin	2020-2021	2349-638x	http://www.aiirjournal.com/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/gxTQgvIIEF.pdf	No

				ary research journal					
37.	अनुवद के क्षेत्र में रोजगार के अवसर	Prof. Nitesh Chandu Gangave	Hindi	Ayushi International Interdisiplin ary research journal	2020-2021	2349-638x	http://www.aiirjournal.com/	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/Fjt4AsxNq0.pdf	No
38.	राजश्री शाहू महाराजांचे शिक्षण विषयक विचार व कार्य	Prof. Mohan Baburao Chavan	Marathi	B. Aadhar	2020-2021	2278-9308	https://deogiricollege.org/wp-content/uploads/2021/research/books/2020/mahure_2020_relevance.pdf	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/ls0HK1Cc05.pdf	No
39.	Status of women in India	Prof. Nilofar A. Gani Tamboli	English	Cape Comorin	2020-2021	2582-1962	https://www.capecomorinjournal.org.in/Special-issue-view?Id=1	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/RK29LDH4s5.pdf	No
40.	Problems Faced by Women in India	Dr. Anand Dnyaneshwar Shinde	Education	Cape Comorin	2020-2021	2582-1962	https://www.capecomorinjournal.org.in/Special-issue-view?Id=1	http://www.lbpmsolapur.org/research_work/0SrAxsY2Jv.pdf	No

Principal
Laxmibai Bhaurao Patil
Mahila Mahavidyalaya,
1428, Modikhana, Saat Rasta Parisar
Solapur - 413001

Knowledge Management in Hybrid Libraries

Dr. Manisha K. Tank

Librarian

L.B.P.M.Mahavidyalya, Solapur

manishatank11@gmail.com

09420088246

***Abstract:** This article deals with knowledge management and features of hybrid libraries and details about them. The application of knowledge management in the field of library have been explained in details. The article explains the features and skills required in hybrid libraries. The article also deals with copyright constraints in digital library. This comprises a range of strategies and practices used in an organization to identify, create, represent, distribute, and enable adoption of insights and experiences. Such insights and experiences comprise Knowledge, either embodied in individuals or embedded in organizational processes or practice.*

Knowledge Management efforts typically focus on organizational objectives such as improved performance, competitive advantage, innovation, the sharing of lessons learned, integration and continuous improvement of the organization. KM efforts overlap with organizational learning, and may be distinguished from that by a greater focus on the management of knowledge as a strategic asset and a focus on encouraging the sharing of knowledge

Keywords: Copy right, hybrid library, knowledge management.

Introduction: Knowledge management (KM) has become a more formal concept as it is believed to improve the profitability of the business, increases the speed it can respond to client and market needs and provides organizational stability. Knowledge management is a

Impact Factor-7.675 (SJIF)

18

Chavan Sir

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

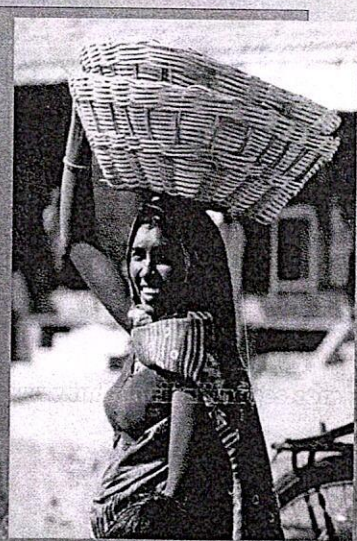
Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

November -2020

SPECIAL ISSUE - CCLXIV (264)

INDIAN WOMEN : PRESENT, PAST AND FUTURE

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Editor

Dr.S.N.Jadhavar

Head, Deptt. of History,
Sham Gadale Art's College,

Dahiphal (Wadmauli)

Tq.KAJJ.,Dist. BEED.

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

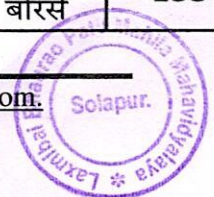

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

21	स्त्रीवादी साहित्य	मुळाटे श्रीधर सुधाकर	81
22	'राखीव सावल्यांचा खेळ' मधील स्त्री	प्रा. मोहन चव्हाण	84
23	१९९० नंतरच्या स्त्रीवादी कवितेतील जाणिवा	डॉ.फारुक अहमदसाब तांबोळी	88
24	स्त्री समाज सुधारक	प्रा.डॉ. शारदा गोविंदराव बंडे	91
25	गुप्तकालीन स्त्री जीवन	अमोल नानासाहेब मस्के	93
26	स्त्रीवाद : स्वरूप आणि संकल्पना	प्रा. अडसुळे एस. पी.	95
27	प्राचीन भारतीय विदुषी स्त्री रत्न घोषा और विश्ववारा का वैदिक ग्रंथों में योगदान	प्रा. विकास भानुदास टकले	97
28	भांडे — कपडे करणा—या स्त्री मजुरांची भुमिका व समस्या	डॉ. रविंद्र बापुराव शेंडे/ प्रा. स्वप्नील एस. बोबडे	102
29	राजमाता जिजाबाई कार्य की प्रासंगिकता	डॉ. चंद्रकांत बन्सीधर भांगे	106
30	महाराष्ट्र विधिमंडळात महिला प्रतिनिधित्व	प्रा. डॉ.आंधळे बी. व्ही.	108
31	ग्रामीण स्त्रियांच्या समस्या : एक ऐतिहासिक अभ्यास	डॉ बाबासाहेब शेप	113
32	मराठी कवितेतील स्त्री-जाणीवा	डॉ.कैलास इंगळे	120
33	अठराव्या शतकातील स्त्रीया आणि गुलामगिरी	डॉ. सुरेंद्र अर्जुन शिरसट	124
34	लोकसाहित्य चळवळीच्या लोकनेत्या- डॉ. सरोजिनी बाबर	प्रा.डॉ. विकास शंकर पाटील	127
35	वाटचाल ८ मार्च ची	प्रा. एं. अल्का बाबाराव सोमवंशी	130
36	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीत स्त्रियांचे योगदान	प्रमोद एस. मेश्राम	133
37	नाना शंकर शेठ यांचे स्त्री शिक्षण विषयक विचार व कार्य	डॉ.भालचंद्र गोविंदराव कुलकर्णी	137
38	जातक काल में नारी जीवन	डॉ० विश्वजीत कुमार नवीन	143
39	समकालीन कामकाजी महिला और जीवन संघर्ष भारतीय महिला: वर्तमान, भूत और भविष्य	डॉ. जितेन्द्र कुमार पयासी	150
40	मध्ययुगीन वेदनांची मुक्तीगाथा: संत सोयरा	विनायक पवार कृष्णा उत्तम नागरे	152
41	भारतातील महिलांची शैक्षणिक आणि आरोग्य विषयक सद्या स्थिती	कुं. संगिता साहेबराव बोरसे	155

'राखीव सावल्यांचा खेळ' मधील स्त्री

प्रा. मोहन चव्हाण

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

किरण गुरव हे अलीकडच्या काळातील मराठीतील महत्वाचे कथालेखक आणि कादंबरीकार आहेत. त्यांचा 'राखीव सावल्यांचा खेळ' (2012), 'श्रीलीपी' (2012) आणि 'वाळूच्या आवस्थांतराची डायरी' (2018) हे तीन कथासंग्रह प्रकाशित झाले असून; तरुणांच्या जगण्याचा वेध घेणारी जुगाड (2018) ही कादंबरीसुद्धा नुकतीच प्रसिद्ध झाली आहे. जागतिकीकरणामुळे एकविसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला झालेल्या गावखेड्याच्या उद्ध्वस्थिकरणाचा वेध त्यांनी आपल्या कथालेखनातून घेतला आहे. नवोदत्तरीनंतर गावखेड्यातील लोकांच्या बदलत्या जीवनमानाचे वात्सवदर्शी चित्र त्यांच्या प्रत्येक कथेतून ताकदीने उभे राहिले आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधातून त्यांच्या 'राखीव सावल्यांचा खेळ' या कथासंग्रहातील स्त्री व्यक्तिरेखांचा विस्ताराने विचार करण्याचा मनोदय आहे.

किरण गुरवांची कथा ही नवोदत्तरी कालखंडातील महत्वाची ग्रामीण कथा आहे. त्यांची कथा संरचनेच्या अंगाने जितकी स्वयंभू आहे, तितकीच ती सामाजिक संदर्भांच्या अंगानेही संपृक्त आहे. गावखेड्यातील नानाविध प्रश्न त्यांनी आपल्या कथांतून मांडले आहेत. विशेष करून स्त्रियांचे भावविश्व आणि तरुणांचे विस्कटलेल्या अस्तित्वासाठीची धडपड हे त्यांच्या कथांचे विषय असलेले दिसतात. ज्यामध्ये 'श्रीलीपी' हा कथासंग्रह निव्वळ तरुणांच्या भावविश्वविषयी भाष्य करणारा आहे. तर 'राखीव सावल्यांच्या खेळ' या कथासंग्रहातील बहुतेक सर्वच कथा स्त्रीच्या वेदनेला हुंकार फोडणाऱ्या आहेत. 'चांद मातला मातला'तील पोरवयाच्या नानीपासून 'नभ उतरू आलं...'तील म्हाताऱ्या सासूबाईपर्यंत निरनिराळ्या वयोमानातील स्त्रियांच्या प्रश्नांचे, समस्यांचे, वेदानांचे भावविश्व अत्यंत सूक्ष्मपणे गुरवांनी रेखाटले आहे. मुळातच आशयानुरूप भिन्नभिन्न तपशीलवार सामाजिक दस्तावेज त्यांच्या प्रत्येक कथेत झिरपत असतो. कुटुंब आणि कुटुंबेतर भोवताल, यांच्यातील सहसंबंधांचा गुंतावळीचा उलघडा म्हणजे गुरवांची कथा असते. राग, लोभ, वासना, तृष्णा, लालसा, प्रेम, माया, असुया यासारख्या आदिम प्रेरणांतून त्यांच्या कथेचा एकूण पट उभा राहतो.

'चांद मातला मातला' कथेतील नानी पोरवयाची मुलगी आहे. तिच्या वयात येण्याचा प्रवास अत्यंत संयतपणे गुरवांनी या कथेतून रेखाटला आहे. वयात येत असताना नानीच्या शारीर-मानसिक बदलांचे चित्रण या कथेत घडते. या आधीही मराठी कथेत अशा विषयाला केंद्रवर्ती ठेऊन कथालेखन झाले आहे. पु. भा. भावेंनी 'सतरावे वर्ष' कथेतून बबनचा वयात येण्याचा प्रवास, तर अरविंद गोखलेंनी 'आभा सांवत' कथेतून आभाचा वयात येण्याचा प्रवास उभा केला आहे. परंतु पन्नास-साठ वर्षांनंतर पुन्हा याच विषयाकडे मराठीतील समकालीन कथाकार कशा पद्धतीने बघताहेत, अशा विषयाकडे बघताना कथेमध्ये कोणती स्थित्यंतरे घडली आहेत, कथेचा विकास नेमका कसा झाला आहे, याचा वेध घेण्यासाठी सदर कथा अभ्यासनीय आहे. नानीचा घरातील वावर, शाळेतील वावर, मैत्रिणींच्या बरोबरचे बोलणे या सगळ्यातून नानीचे बदलत जाणारे भावविश्व वाचकांसमोरून पुढे सरकत राहते. नानी घरात सगळी कामे करते. चारचौघींसारखी शाळेत जाते. इतर शाळकरी मुलींसारखीच वावरते. गप्पाटप्पा करते. परंतु जेव्हा तिच्या शरीरात काही नैसर्गिक बदल होतात तेव्हा अपोआपच तिची मनोवृत्तीसुद्धा बदलत जाते. किरण गुरवांनी या कथेचा संपूर्ण पट नानीच्या दृष्टिकोनातून उभा केला आहे. 'भिंंगातून वर्तमान पाहणारा माणूस' सारखी कथासुद्धा अशाच प्रकारे पोरवयाच्या यमीच्या दृष्टिकोनातून आकाराला आली आहे. या कथेतील अनुभव मात्र

2020-21 Revaje sir
(Nov)

Impact Factor – SJIF 6.293

13

ISSN-2349-638x

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Website

www.aiirjournal.com

Executive Editor

Prof. Dr. D. S. Tikate

Principal

Deshbhakta Sambhajirao Garad College,
Mohol (Solapur), Maharashtra

Chief Editor

Pramod P. Tandale

Co-Editor

Dr. N. J. Patil

Professor,

Department of Geography,

Deshbhakta Sambhajirao Garad College,

Mohol (Solapur), Maharashtra

Dr. V. R. Pawar

Assistant Professor,

Department of Geography

36	Dr. Sukamal Maity & Santosh P. Mane	Assessment of Tasseled Cap transformation of Mumbai Urban Agglomeration, India	158
37	Dr Baviskar Kunda Vitthal	Role of SPSS in the field of Research	165
38	Dr. Rajendra O. Parmar	A Study of Levels, Trends and Change of Pandemic COVID-19 in Selected Countries	168
39	Dr. T. R. Magar	Condition of Temperature and Rainfall Effect on Agriculture Land Utilization In Solapur District	173
40	Dr.Bajirao B.Ahire Dr.Sujata M. Kasabe	Environmental Pollution Hazards, Approach towards Generation and Minimization of Wastes	180
41	डॉ. अमोल तुकाराम खाडे	किरकोळ व्यापार क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणूक (FDI)	185
42	प्रा. डॉ. भाऊसाहेब सोनाजी देवकर	आर्थिक विकासात सांख्यिकीय माहितीची उपयोगिता- एक भौगोलिक अभ्यास	188
43	प्रा. विलासराव लवटे	खुल्या व निःपक्ष वातावरणात निवडणुका घेण्यासंबंधी समस्या	198
44	जैनेन्द्र कुमार	नगरीय पर्यावरण प्रबंधन नीति बक्सर जिला के संदर्भ में : एक भौगोलिक विश्लेषण	202
45	श्याम सुन्दर चौधरी	बिहार राज्य के गया प्रक्षेत्र में सांस्कृतिक पृष्ठभूमि के संदर्भ में : एक भौगोलिक विश्लेषण	208
46	प्रा. डॉ. विजय रेवजे	नवे शैक्षणिक धोरण आणि स्वायत्त महाविद्यालये	213
47	सौरभ संजय पाटील	कोरोना महामारीचा जागतिक अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	216
48	कुमारी सोनी	मन्नु जी के रचनाओं में स्त्री जीवन का बहुआयामी यथार्थ	220
49	राज किशोर कुमार	भूमि की गुणवत्ता एवं भूमि उपयोग बक्सर जिला के संदर्भ में : एक भौगोलिक विश्लेषण	223
50	रणधीर कुमार रंजन	बिहार राज्य के पूर्वी चम्पारण जिला के जनसंख्या वितरण एवं प्रकार्यात्मक संरचना के संदर्भ में : एक भौगोलिक अध्ययन	230

नवे शैक्षणिक धोरण आणि स्वायत्त महाविद्यालये

प्रा. डॉ. विजय रेवजे

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

Email- Vijayrevaje66@gmail.com

प्रस्तावना :

कोणत्याही राष्ट्राचा विकास करायचा असेल तर काळानुरूप असे शिक्षण त्या राष्ट्राने त्या राष्ट्रातील विद्यार्थ्यांने दिले पाहिजे या भुमिकेतून भारत सरकारने पद्मभूषण डॉ. के कस्तूरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नियुक्त केली होती. या समितीने पुढील 20 वर्षांच्या संदर्भाचा विचार करून भारत सरकारला आपला अहवाल सादर केला. या अहवालात पाच मूलभूत स्तंभांचा विचार मांडलेला आहे. ते स्तंभ म्हणजे (1) प्रवेशाची सुगमता (2) संधीची सुयोग्यता (3) गुणवत्ता (4) संधीची उपलब्धता आणि जबाबदारीयत्त्व असे हे स्तंभ असून सर्वांना उच्च शिक्षण देऊन सर्वांना संधी देणा-या चैतन्यय ज्ञानी समाजाच्या व्दारे सशक्त भारताची उभारणी करणे हे या धोरणाचे ध्येय आहे.

उच्च शिक्षण :

आजच्या उच्च शिक्षण व्यवस्थेचे प्रारूप पुर्णपणे बदलेले असून नवीन प्रारूप त्रिस्तरीय आहे ते म्हणजे (1) संशोधन विद्यापीठे (2) अध्यापन विद्यापीठे आणि (3) स्वायत्त महाविद्यालये

स्वायत्त महाविद्यालये :
नवीन शैक्षणिक धोरण संलग्न महाविद्यालयांची संकल्पना ठरविते. आणि स्वायत्त महाविद्यालयांचा पुरस्कार करते. अशा महाविद्यालयांना स्वतःचे शैक्षणिक उपक्रम ठरविणे, त्यांची अंमलबजावणी करणे, अभ्यासक्रमांचे मुल्यमापन करणे व इतर अनुषंगिक बाबींच्या संदर्भात सर्व निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य असेल. येत्या 20 वर्षांत 5000 ते 10000 स्वायत्त महाविद्यालयांच्या निर्मितीवर हे धोरण भर देते. या महाविद्यालयांमध्ये उच्च दर्जाचे अध्यापन आणि अध्ययन अपेक्षित असून अशाप्रकारे कार्यरत असलेल्या महाविद्यालयांना टाईप 2 अध्यापन विद्यापीठे संस्थांमध्ये प्रवेश करण्याच्या संधी असतील.

स्वायत्त महाविद्यालयाची संकल्पना व स्वरूप :

- ❖ 2032 पर्यंत संलग्न विद्यापीठांचे परिवर्तन टाईप 1 किंवा टाईप 2 विद्यापीठात करण्यात येईल. ओघोनेच संलग्न महाविद्यालयांची संकल्पनाही 2032 पर्यंत संपुष्टात येईल.
- ❖ स्वायत्त महाविद्यालयांना शैक्षणिक, वित्तीय आणि प्रशासकीय स्वायत्तता देण्यात येईल.
- ❖ नवीन रचनेमधील विद्यापीठे पुर्णतः निवासी स्वरूपाची असतील.
- ❖ प्रत्येकी 50 लाख लोकसंख्येस एक टाईप 1 विद्यापीठ असेल.
- ❖ प्रत्येकी 5 लाख लोकसंख्येस एक टाईप 2 विद्यापीठ असेल.

Akshar Wangmay

International Research Journal

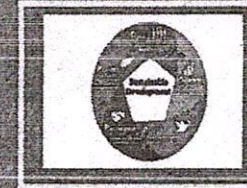
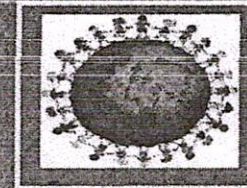
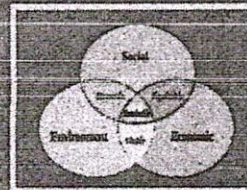
UGC CARE LISTED

Special Issue - II

Recent Trends and Issues in Social Science & Science

Towards Sustainable Development

October 2020

Chief Editor : Dr. Nansahab Suryawansi

Executive Editor :Prin. Dr. R K Pardeshi

Principal, Sant Ramdas Arts, Commerce and Science College, Ghansawangi Dist. Jalna

Co-Editor : Dr. S. V. Tathe

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

24	India on a way of achieving Sustainable Development Goals during Covid-19 Pandemic Tuhin Patra	91-94
25	A Study on Consumer Behaviour towards Maruti Cars in Vijayapur District, Karnataka Dr. P. M. Parugond	95-100
26	The Direct & Indirect Effects of Covid-19 pandemic and the Consequent Lockdowns on the Environment Dr. Arvind L. Suryawanshi & Mr. Kishor D. Patil	101-105
27	Migration of Women for Livelihood A Study of Women Migrant Labourers in the Border Area of Karnataka and Maharashtra Bhuvaneshwari Kamble & Prof. Hemalatha H.M.	106-111
28	The Study of Tourism Centers, Development & Problems Khadak-Purna Project (Dam) Area in Buldhana District Dr. Vijay B. Kharate	112-115
29	Sustainable Development to Build Back a More Resilient Society in the Post COVID-19 World Dr. S. R. Pagare	116-120
30	Schemes And Programmes For Scheduled Tribes In Karnataka: An Evaluation Vijayakumar. B & Dr. Honnurali. I	121-123
31	Aspatio-Temporal Anyiysis Of Maleria Diseases In Satara District Prof. S. P. Patil & Dr. C. U. Mane	124-128
32	भारत-चीन सीमावाद: भारताच्या शाश्वत विकासामोरील आव्हान डॉ. राष्ट्रपाल गणवीर	129-131
33	समावेशी विकास और भारतीय अर्थव्यवस्था प्रो. डॉ. सुर्यकांत पवार	132-133
34	ग्रंथालयात इंटरनेटचा वापर प्रा.गोपाल राजाराम पाटील	134-137
35	हॅण्डबॉल खेळातील स्पर्धे दरम्यान सामन्यामध्ये खेळाडूंकडून उपयोगात येणाऱ्या स्टॅडिंग किंवा रनिंग शूट कौशल्याचा विश्लेषणात्मक अभ्यास डॉ. सुदाम रा. शेळके	138-140
36	नांदेड तालुक्यातील डिजिटल शाळांची सद्यस्थिती- एक अभ्यास स्वामी महेशकुमार सिद्धेश्वर & प्रा.डॉ. बाविस्कर चंद्रकांत राधो	141-142
37	भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात शाश्वत विकास: एक दृष्टिक्षेप डॉ. ज्ञानेश्वर जिणे	143-145
38	हॅण्डबॉल खेळातील स्पर्धे दरम्यान सामन्यामध्ये खेळाडूंकडून उपयोगात येणाऱ्या लेफ्ट आऊट या जागेचा विश्लेषणात्मक अभ्यास डॉ. सुदाम रा. शेळके	146-148
39	मोदींच्या नेतृत्वातील रालोआ सरकार : कलम ३७० ची गच्छती प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे	149-151
40	पंढरापुरातील विठुरायाच्या ऐतिहासिक नडणघडणीत देगावच्या घाडगे घराण्याचे योगदान. योगिता कल्याणराव खापरे	152-155
41	भारतातील ग्रामीण बेकारीची समस्या : एक अभ्यास प्रा.डॉ.शुरकेनागोराव संभाजी	156-158
42	भारताच्या ग्रामीण विकासाच्या समस्या आणि शाश्वत विकास डॉ. चंद्रशेखर गित्ते	159-162

भारतातील ग्रामीण बेकारीची समस्या : एक अभ्यास

प्रा. डॉ. धुरके नागोराव संभाजी

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला, महाविद्यालय सोलापूर

प्रस्तावना :-

भारतासारख्या ज्या देशांमध्ये श्रम हे मूल्य मानले जाते त्या देशात उभारणाऱ्या हाताना रोजगार मिळत नाही सर्वसामान्यपणे श्रम आणि रोजगार एकच आहेत, असे मानले जाते ते फक्त मालकाला नफा मिळवून देण्यासाठी व स्वतःला पैसा मिळविण्यासाठी केले जातात स्त्री आणि पुरुष यांनी विनावेतन केलेल्या कामाला श्रम म्हटले जात नाही कारण घरगुती कामाला अर्थशास्त्रीय मूल्य नव्हते जुसऱ्या बाजूला पैशात ज्याचा मोबदला मिळतो ते काम सर्वांना मिळेलच असे नाही. त्यामुळे आपल्या देशात बेकार राहणे हे लांछनास्पद मानले जाते त्यातूनच परात्मातेची व तीव्र बैफल्याची भावना निर्माण होते जगात सर्वत्र अगदी विकसित देशांमध्येही हा बेकारीचा प्रश्न आहे. तो एकट्या भारतातच आहे असे नाही ही बेकारी जी-७ सारख्या विकसित देशांमध्ये किती आहे हे आपल्याला माहित आहेत भारतात गेल्या सत्तर वर्षात बेकारांची संख्या खूप मोठी असलेली दिसून येते आपल्या श्रमशक्तीला वस्तूचे रूप देणाऱ्या श्रमिकाला रोजगाराचा हक्क मिळत नाही ही दुर्दैवाची बाब आहे म्हणून भारताच्या बाबतीत बेकारीचा प्रश्न घटनात्मक व कायद्याचा आधार घेऊन सोडविता येईल का? हे पाहणे महत्त्वाचे आहे.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर प्रत्येक व्यक्तीला रोजगार मिळाला पाहिजे असा मानवतावादी दृष्टीकोण घटनेने स्वीकारला हा रोजगार मिळवण्याचा हक्क तत्त्वतः मान्य केलेला आहे पण आम्ही सर्वांना रोजगार देऊ हे एक सुभाषित होऊ शकते जोपर्यंत त्याचे कायद्यात रूपांतर होत नाही तोपर्यंत त्यांची प्रत्यक्षात अंमलबजावणी होणार नाही रोजगार हक्काची अंमलबजावणी होण्यासाठी दंडाची वा राजमुद्रेची मान्यता असावी लागेल तरच ती शासनावर बंधनकारक राहू शकेल आश्वासने राबविता येत नाहीत पण राजपत्रित नियम राबविता येतो घटनेच्या मार्गदर्शक तत्वाप्रमाणे रोजगार नुसता देऊ असे म्हणून भागणार नाही तर तो दिला नाही मिळाला नाही कमी मिळाला विनाकारण नाकारला अवाजवी असला तर त्याबद्दल पुढे काय? असाही प्रश्न निर्माण होतो त्यांचे एकच उत्तर म्हणजे रोजगाराचा हक्क कायद्याच्या रूपात आम्हाला अंमलबजावणी मात्र असावा हे न्यायचा असेल तर घटनेमध्ये दुरुस्ती करून रोजगाराचा हक्क मूलभूत हक्कांमध्ये समाविष्ट करावा अर्थात अशा प्रकारची मागणी आतापर्यंत कामगार संघटना कामगार नेते विचारवंत यांनी वारंवार केलेल्या पहावयास मिळते

भारतातील ग्रामीण बेरोजगारी आणि बेरोजगारीचा प्रश्न हा अतिशय बिकट प्रश्न असलेला पहावयास मिळतो आज मानवी बळाशिवाय नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा विनियोग आणि विकास होऊ शकत नाही परंतु स्वातंत्र्योत्तर काळात आपण मनुष्यबळाच्या विकासाकडे पाहिले तेवढे लक्ष दिले नाही त्यामुळे भारतात विशेषतः ग्रामीण भागात बेकारीचा प्रश्न गंभीरपणे उभा आहे

• बेकारी निर्मूलनाचे विशेष कार्यक्रम :-

भारत सरकारने ग्रामीण विकासासाठी जय विविध कार्यक्रम हाती घेतले आहे त्यात ग्रामीण भागातील भिकारी चे निर्मूलन करण्यासाठी केंद्र व राज्य सरकारने संयुक्तपणे व स्वतंत्रपणे जे रोजगाराभिमुख कार्यक्रम राबविले आहेत ते पुढील प्रमाणे आहेत.

१. ग्रामीण रोजगाराचा धडक कार्यक्रम :-

ग्रामीण भागातील बेकारांना रोजगार उपलब्ध करून त्याद्वारे त्यांच्या दारिद्र्याचे निर्मूलन करणे हा उद्देश या कार्यक्रमाचा होता या कार्यक्रमानुसार ग्रामीण भागात पूर्ण संरक्षण प्रकल्प पिण्याच्या पाण्याची योजना रस्ते तयार करणे शेतीला पाणीपुरवठा वृक्षारोपण पडीक व दलदलीची जमीन शेतीयोग्य करणे इत्यादी कार्यक्रमाद्वारे ग्रामीण भागातील बेकारांना काम मिळवून देणे हा उद्देश होता प्रत्येक गावातील किमान शंभर लोकांना वर्षातील सलग दहा महिने काम देण्याची व्यवस्था होती परंतु हा कार्यक्रमग्रामीण भागात रोजगार निर्माण करण्याच्या दृष्टीने म्हणावा तेवढा सफल झालेला नाही.

२. सार्वजनिक बांधकामाचा कार्यक्रम :-

ग्रामीण भागातील लोकांना रोजगार मिळवून देण्यासाठी हा कार्यक्रम 1961 मध्ये सुरू केला ग्रामीण भागात सार्वजनिक बांधकामे सुरू करून ग्रामीण बेकारांना काम द्यावयाचे हा मुख्य उद्देश होता परंतु रोजगार निर्मितीचे उद्दिष्टे साध्य झालेले नसल्याने आणि या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी तज्ञ व तांत्रिक कर्मचाऱ्यांचा अभाव असल्याने हा कार्यक्रम अयशस्वी झाला.

३. जवाहर रोजगार योजना :-

RNI MAHARASHTRA
ISSN-2015

ISSN- 2279-4929

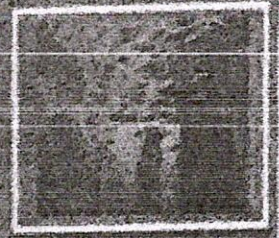
Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - II
Environmental Changes, Biodiversity And Sustainable
Resource Management

September 2020

Executive Editor: **Prin. Dr. B. M. Dhange**

Principal, Santosh Bhimrao Paul Arts commerce &
Science College, Mandrup &
Former HCLD Director, Panyashlok Ahilyadevi
Holkar Solapur University, Solapur

Co-Editor: **Dr. D. K. Dede**

Chief Editor: **Dr. Nandkishor Suryawanshi**

Address
"Pranas", Rukmenagar,
Dhodga Road, Ahmalpur, Dist- Latur 413515 (MS)

51	सहकार विभागातील पर्यावरण मिळण्याची गरज : एक अभ्यास		
52	सहकार विभागातील पर्यावरण मिळण्याची गरज	डॉ. सचिन उदय पवार	242-245
53	पर्यावरण संसाधने पर्याय	डॉ. निवृत्ताय महादेव जाधव	246-248
54	प्रधान भारतीय हवामानातील वैसांनिक परिवर्तण संकल्पना	प्रा. डॉ. सुहाग दुर्योधनराव पाटक	249-252
55	पर्यावरण शिक्षण वर्तमानकाळातील उपयुक्तता व महत्त्व	प्रा. प्रफुल. एम. राजुरवाडे	253-257
56	उत्तरेन सह्य के भौतिक अवस्था का स्वरूप पर प्रभाव	प्रा. कार्तिक पाटील	258-261
57	पर्यावरण नीती आणि शाश्वत विकास	डॉ. धनिषा जगदीशबाल वर्मा	262-266
58	हवामान आणि पर्यावरण एक धांगड खेळ	डॉ. चाक्रावहादुर मुळीक	267-271
59	सहकार संस्थांमधील महत्त्वाचा संचालकांचा भागकजाड याची जलजलवस्थापन व पाणी पुरवठा योजना एक दृष्टीकोन	प्रा. डॉ. आनंदा एम. काळवाडे	272-274
60	विहार राज्य पर्यटन जिल्हा व जल ससाधन प्रबंधन व राजनीति एक भौगोलिक विश्लेषण	प्रा. डॉ. अरविंद विठ्ठल जाविस्कर	275-278
61	विहाराच्या नैसर्गिक गुणांच्या विकासात राष्ट्रीय सेवा योजनेचे योगदान: एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	रविन्द्र पासवान	279-282
62	पर्यावरण आणि पावसातील अंतर यांच्या परस्पर संकटाचा भा भौगोलिक अभ्यास : यकांमाळ जिल्हा	डॉ. संदेश गोविंदराव आचार्य व डॉ. नितीन तुळशीराम कर्नाठकर	283-287
63	अकरावती जिल्ह्यातील बदलत्या री. पुरुष साक्षरतेतील असमानतेचे भौगोलिक विश्लेषण	प्रा. डॉ. कल्पना ए. देशमुख	288-291
64	काठिंबोती सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक आणि सांस्कृतिक विचार व कार्य	डॉ. अमोल रामेश्वरराव धुयार व डॉ. संदीप सुभाष भावसार	292-297
65	जलप्रदूषण कारणे आणि उपाय	प्रा. डॉ. रविंद्रनाथ महादेवराव केवट	298-300
66	लोकशाहीच्या लोकगीतातील पर्यावरणाचा अन्वयार्थ	प्रा. डॉ. विजय रेवजे	301-302
67	नदी प्रदूषण: एक चिकित्सा	प्रा. जवाहर मोरे	303-305
68	पर्यावरण प्रदूषण - कारणमीमांसा व उपाययोजना	डॉ. सचय तुकाराम वाघमारे	306-309
69	विहार राज्य के नालंदा जिला का मृदा ससाधन एवं जनसंख्या प्रभाव : एक भौगोलिक अध्ययन	डॉ. रामेश्वर एम. मोरे	310-313
70	पर्यावरणीय शाश्वत विकास आणि शिक्षण	पुनर चन्द	314-317
71	मुळे जिल्ह्यातील बदलत्या पीक विविधतेचा भौगोलिक अभ्यास	प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे	318-321
72	पर्यावरणप्रदूषण सोडविणे शक्य	डॉ. उत्तम वेडू निळे, प्रा. रुपेश रमेश देवरे व डॉ. संदीप सुभाष भावसार	322-325
73	काठिंबोतीतील बदल व प्रदूषणामुळे निर्माण होणाऱ्या सामाजिक समस्या	डॉ. राजाराम केरबा पाटील	326-331
74	राजस्थान जिल्ह्यातील नागरीकरण वाढीच्या दराचा अभ्यास	डॉ. भुरगें नागोराव संभाजी	332-336
		डॉ. भगवान प्रभाकरराव शेंडो	337-339

तावरणातील बदल व प्रदूषणामुळे निर्माण होणाऱ्या सामाजिक समस्या

डॉ. भुरके नागोराव संभाजी

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील, महिला पदाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना :-

"मानवी जमात म्हणजे लहान अथवा मोठ्या संख्येने एकत्र राहणाऱ्या लोकांच्या समूहस मानवी समुदाय" असे म्हणतात अशा एकत्रित समुदाय असलेल्या लोकांमध्ये धर्म मुल्य क्रिया ओढख या संदर्भात साम्य असते थोडक्यात मानवी समाज म्हणजे लोकांचा समूह आचार-विचार संस्कृती धर्म इत्यादी समानतेतून एकत्र आलेले असतात त्याच्यात सामाजिक आंतरक्रिया घडत असतात मानवी समाज ज्या ठिकाणी राहतो जीवन जगतो त्याच्या भोवतालच्या परिसरात पर्यावरण असे म्हणतात पर्यावरण हे जैविक, अजैविक घटकांनी बनलेले असते मानवी समाजातील निसर्गातील अनेक घटक अतिशय जपयुक्त ठरलेले आहेत. निसर्गातील जैविक घटकात मानव हा क्रियाशील सर्वश्रेष्ठ बुध्दीवान प्राणी असून त्याने स्वतःच्या मूलभूत गरजा व विकासासाठी पर्यावरणातील जैविक व अजैविक घटकांचा वापर मोठ्या प्रमाणात केला आहे व निसर्ग अवस्थेत बदल घडवून आणले आहेत या निसर्गातील विविध घटकांच्या अपर्याद वापरामुळे काही घटक संपुष्टात येत आहेत व काही घटकांच्या अपर्याद वापराने पर्यावरणात अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत वाढत्या लोकसंख्येमुळे हवा, जल, जमीन व ध्वनी प्रदूषण वाढले आहे. मानवी समाजाची पर्यावरणातील उत्क्रांती पाहता गेल्या अनेक वर्षापासून पर्यावरणाचा मानवी समाजाचा हस्तक्षेप ठळकपणे परिणाम करताना दिसतो, कृषी औद्योगीकरण, तंत्रज्ञान, हरितक्रांती, नागरीकरण, लोकसंख्या या सर्व घटकांचा पर्यावरणावर विपरित परिणाम होतो यातूनच प्रदूषण, हवामानातील बदल, आम्सलपर्जन्य, निर्वाणीकरण, वाळवंटीकरण यासारख्या समस्यांचा परिणाम जगभर जाणू लागलेला आहे.

मानवी समाज आणि पर्यावरण :-

पृथ्वीवर सर्वात बुद्धिमान जर कोणी असेल तर तो मानव त्यामुळे त्याने आपल्या बुद्धिपत्तेचा वापर करून पर्यावरणाचा कडून जसा पाहिजे तसा आपला विकास साधून घेतला मात्र परतफेड करण्याचे साफ विसरला एखाद्या व्यक्तीकडून का समाजाकडून जेव्हा आपण मदत घेतो तेव्हा त्याच्या प्रती नेहमी कृतघ्न राहतो कधीही कृतज्ञ होत नाही हा नियम पर्यावरणाची मानवाने कधीच पाळला नाही त्यामुळे आज ही पर्यावरण वाचवा या सारखे वाक्य कानी पडत आहेत मी पर्यावरणाचा एक घटक आहे याचे भान प्रत्येकाने ठेवणे गरजेचे आहे, ज्याप्रमाणे कुटुंबातील प्रत्येक व्यक्ती कुटुंबाचा एक घटक असल्याचे भान ठेवून वागतो त्या मुळे त्या कुटुंबात सुख समृद्धी व स्थिरता दिसून येते कुटुंबातील एक व्यक्ती वेच्यावर पणे वागला तर संपूर्ण कुटुंबाला त्याचे फळ भोगावे लागते पर्यावरणाचे सुद्धा थोडेफार असेच आहे पर्यावरणाचे माझ्यावर फार मोठे कर्ज आहे आणि ते कर्ज मला फेडायचे आहे हेही ध्यानात असू द्यावे, पर्यावरणाचा न्हास होण्यामागे वाढती लोकसंख्या हे एक प्रमुख कारण आहे कुटुंबातील संख्या वाढू लागली की त्यांचे घर वाढतात आणि घरे बांधण्यासाठी जमीन अधिग्रहण करणे ह्याडे तोडणे क्रमप्राप्तच ठरते त्यामुळे जंगल तोड होऊन मानवाची वस्ती वाढू लागते आणि पर्यावरणाचा समतोत बिघडतो त्यासाठी कुटुंब नियोजनाचा प्रचार व प्रसार अधिक वेगाने करणे आवश्यक आहे.

लोकसंख्या वाढीचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम :-

अ) वाट लोकसंख्येचे प्रदेश: जगात वाट लोकवस्तीचे प्रदेश हे शीतोष्ण व उद्योगप्रधान या दोन भागात विभागले जाऊन उद्योग प्रधान वाट लोकसंख्या समशीतोष्ण कटिबंधातील पश्चिम व मध्य युरोप ब्रिटन उत्तर अमेरिकेतील सयुक्त राज्यांमध्ये कॅलिफोर्निया अग्नि कॅनडा व जपान या प्रदेशात आढळते या पर्यावरणात प्रदेशात पर्यावरणातील नैसर्गिक साधन संपत्तीचा प्रदूषण मोठ्या प्रमाणात वापर केलेला आढळतो कारण खानदारी उद्योगधंदे नागरीकरण वाहतूक दळणवळण व्यवस्था इत्यादी कारणांने अनेक

मानवाकडून अन्न म्हणून सेवन केले जातात स्वभाविकच ही घातक इव्ये मानवाच्या शरीरात जाऊन अनेक प्रकारच्या असाध्य व्याधी उत्पन्न होतात

ध्वनी प्रदूषणामुळे मानवी आरोग्यास अतिशय घातक परिणाम घडून येतात ध्वनी हे डेसीबेल मध्ये मोजता येते परंतु ५० ते ६० डेसीबेल पर्यंत ध्वनी मानवास सुसह्य असते परंतु १२० त्यानंतरचा आवाज मानवी शरीरास हानिकारक ठरतो त्यामुळे मानवास आवाज ऐकायला कमी येणे त्याचबरोबर गर्भवती स्त्रीच्या गर्भावर प्रतिकूल परिणाम होणे निद्रानाशाचा विकार जडणे मानसिक तणाव निर्माण होणे रक्तवाहिन्यांवर व हृदयाच्या स्नायूवर ताण पडणे डोकेदुखी बद्धिपणा येणे असा अनेक प्रकारच्या समस्या व व्याधी मानवास जडू शकतात म्हणून ध्वनी प्रदूषणाची समस्या ही दिवसेंदिवस वाढत आहे.

पर्यावरणातील प्रदूषणावर उपाय योजना :

१. निसर्गाचे सहाय्य :- हवा शुद्ध करण्याचे कार्य निसर्गच आपल्या परीने करित असतो मानवाने खासाबंदे घेतलेले ऑक्सिजन व सोडलेले कार्बन-डाय-ऑक्साइड यामुळे वातावरणामध्ये असमतोल निर्माण होऊ नये याची दक्षता निसर्ग वनस्पती द्वारे घेत असतो परंतु आपण राहरीकरण व औद्योगीकरण याच्यामुळे मोठ्या प्रमाणात वृक्ष तोड हात आहे तर ती वृक्षतोड थांबवली पाहिजे व मोठ्या प्रमाणात जसे की महाराष्ट्र सरकारने ३३ कोटी वृक्ष लागवडीचा संकल्प केलेला आहे त्याप्रमाणे प्रत्येक व्यक्तीने एक तरी झाड लावले पाहिजेत त्याचे संगोपन केले पाहिजेत तर खऱ्या अर्थाने आपल्याला पर्यावरणातील संतुलन राखता येईल.
२. कारखानदारीचे नियोजन:- कारखानदारी विषयी अतिशय महत्त्वाचा निर्णय घेणे गरजेचे आहे.
३. पर्यायी ऊर्जेचा वापर:- दगडी कोळसा खनिज तेल या इंधनाच्या ज्वलनाने ऊर्जा मिळते हे खरे असले तरी त्यामुळे पर्यावरणाचे मोठ्या प्रमाणात प्रदूषण होते हे टाळण्यासाठी पवनचक्की सारखे विद्युत निर्मिती करण्याचे तंत्रज्ञान निर्माण केले पाहिजे त्यातून कोणत्याही प्रकारची प्रदूषित घटक बाहेर पडत नाहीत त्यामुळे लोकांच्या या जीवनावर त्याचा कोणताही दुपरिणाम पडणार नाही.
४. नदीन तंत्रज्ञानाचा वापर:- कारखाने व गिरण्या यांच्या पासून बाहेर पडणाऱ्या धुरामुळे मोठ्या प्रमाणात पर्यावरणातील हवा प्रदूषित होते त्यामुळे प्रदूषण कमी करणारी आधुनिक यंत्रसामग्री नसवली पाहिजे कारण
५. नैसर्गिक उपाय योजना:- जल प्रदूषण थांबविण्यासाठी निसर्गाचे सहकार्य घेतले जाते ते तसेच आपल्या पर्यावरणात अवतीभवती केकचरा तयार होणार नाही व त्याची कमी विल्हेवाट लावली जाईल आपला परिसर कसा स्वच्छ राहिल सुंदर राहिल तसेच परिसरात झाडे लावणे जलाशय स्वच्छ करणे.
६. शास्त्रीय उपाय योजना :- लोकवस्तीच्या ठिकाणी तयार होणारा केकचरा टाकाऊ पदार्थ सांडपाणी इत्यादी शास्त्रीय पद्धतीने रासायनिक प्रक्रिया करून त्याची विल्हेवाट लावली पाहिजेत निरनिराळ्या प्रकारची खते इंधने अथवा विजेसारखी ऊर्जा याची निर्मिती केली पाहिजे
७. जमिनीची धूप थोपविण्यासाठी जमिनीतील विविध क्षणी या द्रव्यांचा समतोल राखण्यासाठी मोठ्याप्रमाणावर वनीकरणाची उपाययोजना करावी जंगल तोडी वर निर्बंध घालावेत.
८. रस्त्यावरील विविध प्रकारच्या मनांचे कर कसा आवाज समारंभातील मोठ्यामोठ्याने आवाज करित असलेले लॉई स्पॉन्स सुपर सोनिक विमाने इत्यादी वाऱ्यांची ध्वनिप्रदूषण होत असते त्यासाठी शासनाकडून संबंधितावर निर्बंध घालणारे आवश्यक आहे तसेच ध्वनीप्रदूषणा विषयी जनजागृती आवश्यक आहे त्यांचे महत्त्व नागरिकांना पटवून देणे व ध्वनी प्रदूषणावर आळा कसा घालता येईल

ISSN-2229-4929

2020-2020

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - II
Environmental Changes, Biodiversity And Sustainable
Resource Management

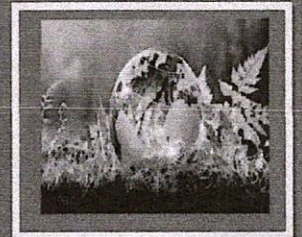
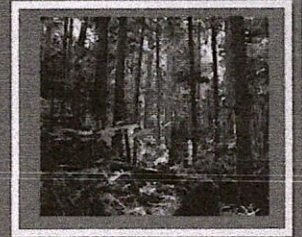
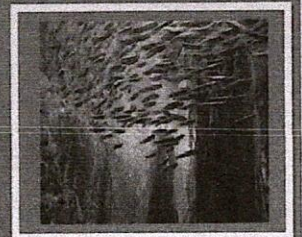
September 2020

Executive Editor : Prin. Dr. B. M. Bhanje

Principal, Santosh Bhimrao Patil Arts commerce &
Science College, Mandrup &
Former BCUD Director, Punyashlok Ahilyadevi
Holkar Solapur University, Solapur

Co-Editor : Dr. D. K. Dede

Chief Editor : Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadnagar, Dist- Latur 413515 (MS)

३७. सोलापूर जिल्ह्यातील आंबेडकरी चळवळीतील अनुयायांचे योगदान

प्रा. डी. के. रसाळ

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला
महाविद्यालय, सोलापूर

प्रा. डॉ. विष्णू बी. वाघमारे

श्री. शिवाजी महाविद्यालय,
बाशी जि. सोलापूर

प्रस्तावना -

भारतात जे २० व्या शतकात अनेक महामानव, युगपुरुष झाले. त्यामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या महामानवाला अनेक अनुयायी लाभले. यामध्ये महाराष्ट्रातील आंबेडकरी चळवळीचे केंद्र म्हणून ज्या सोलापूर जिल्ह्याची ओळख अवघ्या हिंदुस्थानला आहे. तसेच महाराष्ट्राला ही आहे. सोलापूर जिल्ह्याशी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचा अगदी जिन्हाळ्याचा संबंध असलेला दिसून येतो. या सोलापूर शहरात डॉ. आंबेडकरांनी अनेक मातंग व महार परिषदा घेतल्या आहेत. जसे की, करकंब भोसे १९३६ ची मातंग परिषद व येथील डॉ. आंबेडकरांचे वास्तव्य होते. तसेच सोलापूर शहरातील परिषदा, पंढरपूर येथील संत गाडगेबाबा सोबतचे वास्तव्य व बैठका तसेच या जिल्ह्यातील कार्यकर्त्यांचे आंबेडकरी चळवळीतील योगदान पाहता १९३६, १९४१ मध्ये त्यांनी सोलापूर येथे घेतलेल्या परिषदा लक्षात घेतल्या तर त्यांच्या या चळवळीला मोठे करण्याचे कार्ये त्यांच्या हजारो अनुयायी मंडळीने केले आहे. यात मातंग समाजाच्या निष्ठावंत कार्यकर्त्यांचा समावेश होता. त्यामुळेच सोलापूर जिल्ह्यातील आंबेडकरी चळवळीतील तत्कालीन कार्यकर्त्यांची व अनुयायांची आजच्या पिढीला ओळख करून देणे ही काळाची गरज आहे. म्हणूनच हा शोधनिबंध लिहण्यामागचा हेतू आहे.

केरू रामचंद्र जाधव सोलापूर यांचे कार्य - हे सोलापूर येथील मातंग समाजाचे धडाडीचे पुढारी होते.^१ डॉ. आंबेडकर यांच्या विचार व कार्याने ने प्रभावित झालेल्या केरू रामचंद्र जाधव यांनी जीवनभर आंबेडकरवादी चळवळीचा विचार सोलापूर परिसरात व अखंड मातंग समाजाच्या मनामनात पेटवला. व मातंग समाजातील लोकांना डॉ. आंबेडकरांच्या प्रभावाखाली आणण्याचा तळमळीने प्रयत्न केला. डॉ. आंबेडकरांनी ज्या-ज्या सत्याग्रहाचे नेतृत्व केले त्या सर्व ठिकाणी केरू रामचंद्र जाधव यांची उपस्थिती आपल्या अनुयायांसह असे. तसेच मातंग समाजाच्या ज्या परिषदा ठिकठिकाणी आयोजित झाल्या होत्या. त्या परिसरात पश्चिम महाराष्ट्रातून शोकडो मातंग बंधू हजर राहत असत.

अर्थात या सगळ्यांचे नेतृत्व केरू जाधव यांच्याकडे असे. अप्पाराव दणाणे व बी. वाय. सरवदे चळवळीत सक्रिय होते. याबरोबरच मातंग समाजाच्या उन्नतीसाठी त्यांनी १९३२ साली अखिल भारतीय मातंग सेवा संघाची स्थापना केली. १९३६ साली दौंड येथे मुंबई प्रांतिक मातंग परिषदेचे आयोजन केले.^२

धर्मातराचा ऐतिहासिक निर्णय -

डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीत ज्याप्रमाणे केरू रामचंद्र जाधव तसेच अप्पाराव दणाणे व बी. वाय. सरवदे यांचाही आंबेडकरी चळवळीत सक्रिय सहभाग होता. डॉ. आंबेडकर यांनी १९३५ साली धर्मातराचा ऐतिहासिक निर्णय घेतल्यानंतर महाराष्ट्रात राजकीय व सामाजिक वातावरण ढवळून निघाले. व महार समाजाबरोबरच इतर अस्पृश्य जाती धर्मातरास पाठिंबा देतात का? याबाबतीत स्पृश्यांच्या मनात नाना खलबते होत होती. अशावेळी केरू रामचंद्र जाधव, सिताराम बाबाजी लांडगे या मातंग समाजाच्या निष्ठावंत पुढा-यांनी ऐतिहासिक कार्य केले. मातंग समाज डॉ. आंबेडकर यांच्या सोबत आहे हे प्रस्थापितांना ठणकावून सांगितले.

नायगाव(मुंबई) येथील मातंग परिषद -

या सर्व परिषदामुळेच डॉ. आंबेडकर हे अस्पृश्यांचे एकमेव पुढारी असल्याचे सिध्द झाले. केरू जाधव यांच्या पुढाकाराने दि. ३० मे १९३६ रोजी नायगाव(मुंबई) येथील मातंग परिषद संपन्न झाली. या परिषदेचे वैशिष्ट्ये म्हणजे केरू

Sindesar

RNI MAHIMAR
36829-2010

ISSN- 2229-4929

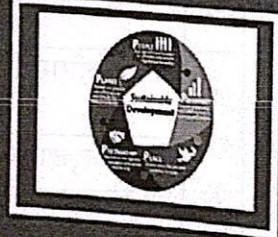
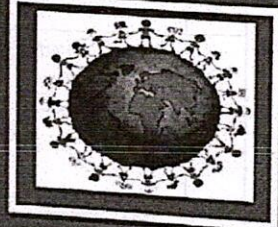
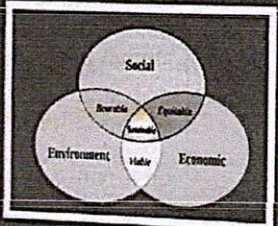
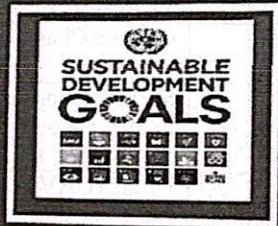
Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - I
Recent Trends and Issues in Social Science & Science
Towards Sustainable Development

October 2020

Chief Editor : Dr. Nanaheeb Suryawanshi

Executive Editor : Prin. Dr. R. K. Pardeshi

Principal, Sant Ramdas Arts, Commerce and
Science College, Ghansawangi Dist. Jalna

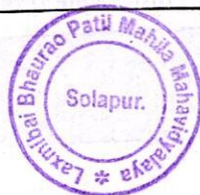
Co-Editor : Dr. S. V. Tathe

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

24	Investors' Perception Towards Equity Share With Special Reference To Coimbatore District <i>Dr. R. Geetha & Dr. Mrs. S. Nirmala</i>	91-94
25	Impact of Forests in Achieving Sustainable Development <i>Gyanaranjan Sahoo & Afaq Majid Wani</i>	95-98
26	Assessment by using Regular pen and paper Vs. Digital Pen and Digital Pad <i>Sachin S. Zende & Ankush P. Surve</i>	99-101
27	Indian GDP & Crises: Sub-Prime & COVID 19 <i>Dr. Nivrutti Pistulkar</i>	102-106
28	Current Pandemic, Challenges And Impacts On Rural Life And Role Of Social Work Teacher In Handling Such Issues <i>Dr. Rama Achyut Pande</i>	107-109
29	Sustainable Development to Build Back a More Resilient Society in the Post COVID-19 World <i>Dr. S. R. Pagare</i>	110-114
30	The study of Socio-Economic Transformation in Jalna District <i>Mr. Pramod Deshmukh & Dr. S B Ashture</i>	115-118
31	Crop Diversification: A case study of LaturTahsil (1990-91 to 1994-95 & 2010-11 to 2014-15) <i>Dr. Birajdar S.G.</i>	119-121
32	Climate Change & Sustainable Development <i>Dr. Raut Radheshyam Kisanrao</i>	122-125
33	Socio-economic Attributes of Farmers on their Adoption System of Rice Intensification (SRI) method in Puri District, Odisha, India <i>Ajay Kumar Prusty, Radha Shyam Panigrahi, Bibhuti Prasad Mohapatra & Sandeep Rout</i>	126-133
34	Drone (UAV) Technology For Modern Geospatial Solution: A Case Study Of WakurdeLis Project <i>Dr. Ganesh K. Madhe</i>	134-138
35	Assessment of Vegetation Using Landsat Data <i>Dr. V. S. Pawar-Patil & Shri S. A. Patil</i>	139-142
36	Digital Entrepreneurship and Sustainable Development: Evidence from India <i>Sharfa Hassan & Dr. Ajaz Akbar</i>	143-146
37	A Study of Effectiveness of Concept Mapping Teaching Strategy in Geography Subject <i>Dr. Anand D. Shinde</i>	147-149
38	Environmental Awareness and Practices among College Students in K.B.P. Mahavidyalaya <i>Dr. Jadal M. M.</i>	150-155
39	A Debate over the Replication Crisis <i>Yashika Poddar</i>	156-158
40	<i>Blood Brothers- A Family Saga: A Search for India's Identity</i> <i>Ashutosh Manohar Popate</i>	159-162
41	माक्सवाद – एक सैध्दांतिक मांडणी <i>डॉ. संभाजी संतोष पाटील</i>	163-165
42	चंद्रपूर जिल्हयातील सॅद्रिय व जीवाणू खतांचे महत्व, वापर व लोकप्रीयतेतील वाढीचे अध्ययन <i>डॉ. लक्ष्मण टि. कामडी</i>	166-167
43	मा. कांशीरामजी यांचे पुणे करार धिक्कार आंदोलन <i>प्रा. किशोर शेषराव चौरे</i>	168-171
44	चिमूर तालुक्यातील अनुसूचित जातीमधील माला जगम समाजाची वर्तमानकालीन स्थिती सबल्टर्न इतिहासाच्या दृष्टीकोनातून: एक आकलन <i>प्रा. प्रफुल एम. राजुरवाडे</i>	172-174
45	वृद्धांच्या सामाजिक, आर्थिक, कौटुंबिक व आरोग्यविषयक समस्याबाबत वृद्धांच्या मताचे अध्ययन <i>प्रा. पितांबर विठोबाजी पिसे</i>	175-178

A Study of Effectiveness of Concept Mapping Teaching Strategy in Geography Subject

Dr. Anand D. Shinde

Assistant Professor in Education,

Laxmibai Bhaurao Patil Mahila Mahavidyalaya, Solapur. (MH).

Abstract

In this study the experimental method is used to study the effectiveness of Concept Mapping Teaching Strategies for 9th std. geography subject. The study reveals that, there is an enhancement in the achievement of the students when taught by Concept Mapping Teaching Strategy than Traditional Method. There is an enhancement in the achievement of boys and girls when taught by Concept Mapping Teaching Strategy than Traditional Method. And there is no significant difference found in the effectiveness of Concept Mapping Teaching Strategy between the boys and girls for the unit 'Occupation' of 9th std. Geography subject.

Key words: Constructivism, constructivists teaching strategy, Concept Mapping

Introduction:

Geography develops a person's intelligence. Thinking, reasoning, reasoning, speculating, analyzing, etc. about a problem. Actions stimulate the intellect. Teaching geography is also very important in achieving national educational goals. Looking at the banyan tree of geography, many tangible and intangible concepts are difficult for students to comprehend. It is not necessary to adopt the right method or technique, but the subject of geography seems arid and boring. As a result, the students' faith in the subject, education and school also decreases. All educators are of the opinion that the teaching process should be very interesting and effective. So different methods of teaching have evolved based on psychological principles and some techniques have been developed based on research.

The study of pedagogy from tradition to modernity seems to have been influenced by various factors. Due to the increasing importance of information communication technology in education, the impact of globalization on education, privatization of education, the nature of teaching-learning is changing. The roles of teachers and students are also changing. The expectations of the society are increasing and changing. Moreover, we are adopting the approach of constructivism instead of the behaviorist approach. For this, it has become essential to accept innovation even in the teaching and learning process. Therefore, in the present research, the researcher has studied the implementation and effectiveness of Concept mapping teaching strategies.

Geography consists of various concepts, formulas, interpretations, concepts, principles, principles, diagrams, examples, properties, symbols, and so on. All these things are more abstract. In order to understand them, the interrelationships between them appear to be explained by the depiction of the concept. Therefore in the present research, the researcher has examined the effectiveness of the concept mapping teaching strategy in geography subject.

Need of the Research:

It is not possible to use single method to teach Geography at school level due to variation in subject matters. It became difficult to understand neatly the basic concepts because of difficult level and age group of students. It seems that traditional teaching method does not help the students to develop their thinking ability, research ability and comprehension ability etc. therefore; there is a need to develop and use various teaching methodologies to understand various concepts in Geography for the students. So the researcher started searching other effective methods rather than traditional method.

147

Principal

Laxmibai Bhaurao Patil
Mahila Mahavidyalaya,
1428, Modikhana, Saat Rasta Parisar,
Solapur-413001

Meanwhile, 'National curriculum Framework 2005' and state Curriculum Framework 2010' was put forward; it propagated Constructivism. Hence, the textbooks and curriculum of Geography were designed according to it. But it comes to notice to the researcher that teaching-learning methods of Constructivism like concept mapping does not implement at actual classroom teaching. This is because; the researcher himself has worked in B.Ed. College and attended various schools for lesson observation. But it was found that teaching-learning methods of Constructivism like concept mapping did not implement in classroom teaching in any school. That's why the researcher has taken up this subject for his research.

When researcher visited various schools for lesson observation he discussed with school teachers. As per this discussion, it is seemed that many teachers are not trained about the concept of Constructivism and its teaching learning methods. As well as who are trained, but not being well understood the concept and teaching learning methods of Constructivism, there finds much difficulties in the implementation of this its teaching learning methods in classroom teaching. That's why in present research, the researcher has studied the implementation and effectiveness of Concept Mapping teaching strategy.

Objectives of the Study:

1. To study the Concept Mapping Teaching Strategy for 9th std. Geography Subject.
2. To develop the teaching programme based on Concept Mapping Teaching Strategy for 9th std. Geography Subject.
3. To compare the effectiveness of Traditional teaching and Concept Mapping Teaching Strategy in the teaching of 9th std. Geography Subject.
4. To compare the gender wise effectiveness of Traditional teaching and Concept Mapping Teaching Strategy in the teaching of 9th std. Geography Subject.

Research hypothesis of the study:

1. Research Hypothesis:

- 1) There is an enhancement in the achievement of the students when taught by Concept Mapping Teaching Strategy at 9th std. Geography subject.
- 2) There is an enhancement in the gender wise achievement of the students when taught by Concept Mapping Teaching Strategy at 9th std. Geography subject.

2. Null Hypothesis:

- 1) There is no significant difference between the achievements of the students when taught by Traditional Method and Concept Mapping Teaching Strategy for 9th std. Geography Subject.
- 2) There is no significant difference between the gender wise achievements of the students when taught by Traditional Method and Concept Mapping Teaching Strategy for 9th std. Geography Subject.

Methodology of Research:

In this research the Experimental method was used to study the effectiveness of Concept Mapping Teaching Strategy at 9th std. in geography subject.

Experimental Design:

To study the effect of independent variable (Teaching strategy) on dependent variable (Students achievement), only post-test equivalent group design is used in this research.

Selection of Sample:

In this research, Ravaji Sakharam Highschool of Commerce of Solapur city is selected by incidental sampling method to study the effectiveness of Concept Mapping Teaching Strategy.

Principal
Laxmibai Bhaurao Palle
Mahila Mahavidyalaya
123, Mohana, Solapur
Solapur - 413001

September 2020, Issue 09

Chief Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Guest Editor

Prin. Dr. Mrs. Vandana Nalawade

Editors

Dr. Ajaykumar B. Patil

Dr. Keshav R. More

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vaidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors

81	Impact of COVID-19 on Teaching-Learning & Teacher-Taught Relationship	Indraj	402
82	A Study of Effectiveness of Orientation Training Programme Conducted by District Centre for English Among English Language Teachers In Beed District	Shashikant Vishwanath Puri Prof. Shobhana Joshi	405
83	Teachers' opinion regarding development of English vocabulary	Dr. Shikare Suvarna G.	409
84	Green Computing	Akhilesh Gumble	412
85	Innovative Methods And Techniques For Human Right Awareness	Dr. Golhar Sandip Bhonjiba	416
86	Psychological Impact of COVID-19 Pandemic on Mental Health of Students	Dr. Ganesh Vijaykumar Jadhav, Dr Vijay Maruti Kumbhar	423
87	Theories of Learning and Instructional Design	Nutan Krishnarao Nangare, Prin. Dr. Balaji G. Girgaonkar	426
88	A Critical Evaluation Of National Education Policy, 2020 With Reference To Legal Education At The Contemporary	Ashraya. S. Chakrabarty	427

89	राष्ट्रीय शिक्षा नीति - 2020 और उच्च शिक्षा	डॉ. जयंतिलाल राठोड	429
90	Covid-19 च्या पार्श्वभूमीवर ऑनलाईन शिक्षणासंबंधीची सद्यस्थिती	श्री. अर्जुन जाधव डॉ. वंदना नलवडे	433
91	कोरोना व्हायरसमुळे निर्माण होणाऱ्या ताणतणावांचे व्यवस्थापन - एक अभ्यास	डॉ. प्रा. नंदकुमार धनवडे	439
92	कोविड मुळे निर्माण होणारी भीती, चिंता आणि तणाव - एक अभ्यास	सौ. प्रा. सुरेखा नंदकुमार धनवडे	448
93	महाविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या अध्यापनामध्ये वेबवेस्ट लर्निंग चा वापर आणि त्यापुढील आव्हाने	डॉ. अनिल तानाजी पाटील	455
94	शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थीची शांतता शिक्षणविषयक जाणीव : एक अभ्यास	प्रा. स्नेहलता दत्तात्रय दळवी	463
95	भारतातील उच्च शिक्षणासमोरील आव्हाने आणि समस्या	प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे	465
96	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि शिक्षक शिक्षण	डॉ. रावसाहेब केराप्पा शेळके	474
97	कोरोना काळातील ऑनलाईन अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेचे स्वरूप व समस्या	श्री. नारायण हेमाजी मेंगाळ	482
98	२१ व्या शतकात उच्च शिक्षणातील परीक्षार्थीसाठी समुपदेशन कार्यक्रमाची गरज	बापू हंबीर डॉ. गीता शिंदे	490
99	कृषीशिक्षणातील भविष्याचे नायक 'फाली' उपक्रमातून व्यक्तिमत्त्वासाठी	सौ. विश्रान्ती कदम	499

भारतातील उच्च शिक्षणासमोरील आव्हाने आणि समस्या

प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे,

शिक्षणशास्त्र विभागप्रमुख,

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

• प्रस्तावना:

राष्ट्रीय विकासामध्ये उच्च शिक्षणाची भूमिका अतिशय महत्त्वपूर्ण आहे. गेल्या सात दशकांत भारतातील उच्च शिक्षणाचा वेग वाढला आहे. सध्या उच्च शिक्षण देणार्या संस्थांची संख्या पाहता भारताची उच्च शिक्षण प्रणाली जगात दुसऱ्याच क्रमांकावर आहे. स्वातंत्र्यानंतर त्याचा वेगवान विकास झाला आहे. भविष्याकाळात, भारत उच्च शिक्षणाचे सर्वात मोठे शिक्षण केंद्र बनेल. स्वातंत्र्यानंतरच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात विद्यापीठे किंवा विद्यापीठस्तरीय संस्था व महाविद्यालये यांच्या संख्येत प्रचंड वाढझाली आहे. ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील सर्व मुलांना सक्तीचे आणि मोफत शिक्षण देण्यासंबंधीच्या 'राईट टू एज्युकेशन अॅक्ट' ने देशाच्या शिक्षण व्यवस्थेत एक क्रांती घडवून आणली आहे. उच्च शिक्षणात खासगी क्षेत्राच्या सहभागामुळे बरेच बदल घडले आहेत. आज भारतातील ६०% पेक्षा जास्त उच्च शिक्षण संस्था खासगी क्षेत्राद्वारे चालविल्या जात आहेत. गेल्या दशकभरात अशा संस्थांच्या स्थापनेला वेग आला आहे ज्यामुळे भारत जगातील सर्वाधिक उच्च शिक्षण देणार्या संस्थांमध्ये राहिला आहे आणि उच्च शिक्षण घेणार्या विद्यार्थ्यांची संख्या ही दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. राष्ट्रीय विकासासाठी उच्च शिक्षण विशिष्ट ज्ञान आणि कुशल व्यक्ती प्रदान करते. आपली अर्थव्यवस्था पुढे नेण्यासाठी भारताला अधिक कुशल आणि सुशिक्षित लोकांची आवश्यकता आहे. आपल्या भोवतालच्या देशात असे बरेच भारतीय आहेत जे त्यांच्या क्षमता आणि कौशल्यांसाठी परिचित आहेत. भारताला शैक्षणिक केंद्र म्हणून विकसित करण्यासाठी किंवा जागतिक अर्थव्यवस्थेत एक समृद्ध भागीदार होण्यासाठी, भारतास विशेषतः संशोधन आणि विकासासह सामान्य आणि उच्च शिक्षणाचे गुणात्मकरित्या बळकटीकरण केले पाहिजे.

AKSHAR WANGMAY

International Peer Reviewed Journal

UGC CARE LISTED JOURNAL

September – 2020

Special Issue-II

On

***“Environmental Changes, Biodiversity And Sustainable Resources
Management”***

Executive Editor

Prin. Dr. B. M. Bhanje

Principal,

Santosh Bhimrao Patil Arts commerce & Science College, Mandrup

&

Former BCUD Director, Punyashlok Ahilyadevi Holkar Solapur University, Solapur

Co-Editor

Dr. D. K. Dede

Editorial Board

Dr. S. A. Nimbargi

Dr. C. S. Mulage

Shri. S. B. Dhanshetti

Shri. J. L. More

Chief Editor

Dr. Nanasaheb Suryawanshi

PRATIK PRAKASHAN, 'PRANAV, RUKMENAGAR, THODGA ROAD AHMEDPUR,
DIST. LATUR, -433515, MAHARASHTRA

Published by - Dr. B. M. Bhanje, Principal, Santosh Bhimrao Patil Arts commerce & Science College, Mandrup

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers . The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers .

© All rights reserved with the Editors

Price :Rs.1000

51	शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षणाची गरज : एक अभ्यास	डॉ. सज्जन उध्दव पवार	242-245
52	शाश्वत विकासासाठी गांधीवादी मॉडेल	डॉ.विश्वनाथ महादेव आवड	246-248
53	पर्यावरण संवादाचे महत्व	प्रा. डॉ. सुहास दुर्गादासराव पाठक	249-252
54	प्राचीन भारतीय इतिहासातील नैसर्गिक पर्यावरण संकल्पना	प्रा. प्रफुल. एम. राजुरवाडे	253-257
55	पर्यावरण शिक्षण वर्तमानकालीन उपयुक्तता व महत्व	प्रा. कार्तिक पाटील	258-261
56	खरगोन शहर के मलिन बस्ती का स्वास्थ्य पर प्रभाव	डॉ.मनिषा जगदीशलाल वर्मा	262-266
57	पर्यावरण नीती आणि शाश्वत विकास	डॉ. बाळासाहेब मुळीक	267-271
58	इतिहास आणि पर्यावरण एक घनिष्ट संबंध	प्रा.डॉ.आनंदा एम.काळबांडे	272-274
59	बडोदे संस्थानातील महाराजा सयाजीराव गायकवाड यांची जलव्यवस्थापन व पाणी पुरवठा योजना एक दृष्टीक्षेप	प्रा.डॉ.अनिल विठ्ठल बाविस्कर	275-278
60	बिहार राज्य चम्पारण जिल्लों का जल संसाधन प्रबंधन एवं रणनीति एक भौगोलिक विश्लेषण	रबिन्द्र पासवान	279-282
61	विद्यार्थ्यांच्या नेतृत्व गुणांच्या विकासात राष्ट्रीय सेवा योजनेचे योगदान: एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य व डॉ. नितीन तुळशीराम कन्नोजवार	283-287
62	ग्रामिणीकरण आणि गावामधील अंतर यांच्या परस्पर संबंधाचा चा भौगोलिक अभ्यास : यवतमाळ जिल्हा	प्रा.डॉ.कल्पना ए. देशमुख	288-291
63	अमरावती जिल्ह्यातील बदलत्या स्त्री- पुरुष साक्षरतेतील असमानतेचे भौगोलिक विश्लेषण	डॉ. अमोल रामेश्वरराव भुयार व डॉ. संदीप सुभाष भावसार	292-297
64	क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक आणि सांस्कृतिक विचार व कार्य	प्रा.डॉ. रविंद्रनाथ महादेवराव केवट	298-300
65	जलप्रदूषण कारणे आणि उपाय	प्रा. डॉ. विजय रेवजे	301-302
66	लोकसाहित्याच्या लोकगीतातील पर्यावरणाचा अन्वयार्थ	प्रा. जवाहर मोरे	303-305
67	नदी प्रदूषण: एक चिकित्सा	डॉ. सजय तुकाराम वाघमारे	306-309
68	पर्यावरण प्रदूषण - कारणमीमांसा व उपाययोजना	डॉ. रामेश्वर एम. मोरे	310-313
69	बिहार राज्य के नालंदा जिला का मृदा संसाधन एवं जनसंख्या प्रभाव : एक भौगोलिक अध्ययन	पुरन चन्द	314-317
70	पर्यावरणीय शाश्वत विकास आणि शिक्षण	प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे	318-321
71	धुळे जिल्ह्यातील बदलत्या पीक विविधतेचा भौगोलिक अभ्यास	डॉ. उत्तम वेडू निळे, प्रा. रुपेश रमेश देवरे व डॉ. संदीप सुभाष भावसार	322-325
72	पर्यावरणपूरक सेंद्रिय शेती	डॉ. राजाराम केरबा पाटील	326-331
73	वातावरणातील बदल व प्रदूषणामुळे निर्माण होणाऱ्या सामाजिक समस्या	डॉ. भुरके नागोराव संभाजी	332-336
74	परभणी जिल्ह्यातील नागरीकरण वाढीच्या दराचा अभ्यास	डॉ. भगवान प्रभाकरराव शेंडगे	337-339

जलप्रदूषण कारणे आणि उपाय

प्रा. डॉ. विजय रेवजे

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना

पृथ्वीच्या पृष्ठभागाचा ७१ टक्के भाग पाण्याने भरलेला आहे. पाण्याचे महत्व मानवी जीवनात अनन्यसाधारण आहे. असून माणसाने आपल्या वस्त्या पाण्याजवळ केलेल्या आहेत. पृथ्वीवरील पाण्याच्या एकूण यापैकी केवळ तीन टक्के पाणी साठा गोड्या पाण्याचा आहे. यापैकी एक टक्के पाणी नद्या, तलाव व भूजलाच्या स्वरूपात मानवाला वापरण्यायोग्य मानवाला दर दिवशी प्रत्येकी ४० लिटर पाणी गरजेचे आहे. मानवाचे अन्न ज्या अनेक प्राण्यावर अवलंबून आहे ते सर्व प्राणी पाण्यावरच अवलंबून असतात म्हणूनच संत तुकारामाने.. "पाण्याविना मासोळी, तैसा तुका तळमळी" असे म्हटलेले आहे.

एकूणच पाणी हे अक्षय नैसर्गिक साधन असून, या पाण्याचा आज अयोग्य आणि अतिरेकी वापर आणि अमानवी क्रियांमुळे जलप्रदूषण ही एक गंभीर समस्या बनली असून निसर्गातील जलशुद्धीकरण योजना अपुरी बनली असून भूजल पातळी, दूषित व निरुपयोगी होत आहे.

जलप्रदूषणाची कारणे

मानव निर्मित आणि नैसर्गिक असे दोन घटक जलप्रदूषणासाठी कारणीभूत आहेत.

१. आज प्रत्येक शहरात मोठ्या मोठ्या औद्योगिक वसाहती निर्माण झालेल्या आहेत. मोठे साखर कारखाने यामधून मुळी प्रक्रिया उद्योग, अन्नप्रक्रिया उद्योग, कागद कारखान्यातील लगदे, चामड्याचे तुकडे, रंग रसायने, कीटकनाशके असे पदार्थ युक्त पाणी नदीत सोडले जाते, त्याचबरोबर मोठमोठ्या महानगरातील मैला आणि सांडपाणी मोठमोठ्या पाइपास तलावात सोडले जाते.

२. भारतीय समाज हा देव भोळा असून, अनेक तीर्थक्षेत्रे, नद्या, समुद्र या ठिकाणी वेळोवेळी ही भक्तमंडळी स्नान करतात. धुतात व नदीतच मलमूत्र विसर्जन करता याशिवाय गंगेसारख्या नदीत प्रेते टाकतात. विशेषता अमावस्या, पौर्णिमा, ग्रहणकाळ, धोंडामहिना या काळात तीर्थक्षेत्रा जवळील पाणी प्रचंड दूषित होते.

३. भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. त्यामुळे अधिकाधिक पिके व भरघोस उत्पादन घेण्याची स्पर्धा लागली आहे आहे व त्यासाठी डीडीटी, एंझिम, क्लोरीन युक्त औषधे, फॉस्फरस, कार्बोनेट अशी नानाविध खते, धातूयुक्त कीटकनाशके यांचा वापर होतो. पावसाळ्यात होणाऱ्या शेतजमिनीच्या धूपमुळे पिकावर मारलेली ही कीटकनाशके, मातीत मिसळून ते पाण्यात मिसळतात.

४. आज अनेक ठिकाणी अंबाडी, ताग व कातडी इत्यादींपासून धागे काढण्यासाठी हे सर्व पाण्यात कुजविले जाते. यामुळे जलप्रदूषण वाढते.

५. आज जलमार्गाने व रस्ते मार्गाने खनिज तेलाची वाहतूक मोठ्या प्रमाणात होते. या वाहतुकीसाठी मोठमोठी जहाजे, टँकर यांचा उपयोग केला जातो पण ही वाहतूक करताना अपघात होऊन खनिज तेलाची गळती होते व हे सर्व तेल पाण्यात मिसळते अनेक वेळा रस्त्यावर सांडते व हेच तेल नद्या, तलाव व विहिरीच्या पाण्यात मिसळते त्यामुळे जलप्रदूषण होते.

६. मानवाने ऊर्जेच्या शोधात पाण्यातील ऊर्जेचा शोध लावला व त्या पाण्यावर विद्युत जनित्र चालून वीज निर्मिती केले. प्रक्रियेत पाण्याचे तापमान २ अंश ते ५ अंश वाढते व हे पाणी नदीत सोडले जाते त्यामुळे औष्णिक जल प्रदूषण होते.

७. खान उद्योगात नानाविध खनिजाचा शोध घेण्यासाठी मोठमोठ्या जेसीबी, पोकलेन इत्यादींचा वापर केला जातो परिणामी खनन कामातून माती, चूना, कोळसा, बॉक्साईड मोठमोठे ढिगारे पावसाळ्यात वाहून येऊन जलप्रदूषण होते.

८. आज बेसुमार जंगलतोड होत असून त्यामुळे जमिनीची धूप होते व नानाविध सेंद्रिय पदार्थ, खनिज द्रव्य नदी, नाले, तलाव इत्यादींमध्ये मिसळून जल प्रदूषण होते, याप्रमाणेच पावसाळ्यात पुराच्या पाण्यामुळे जमिनीची धूप होते व जल प्रदूषण होते.

जल प्रदूषणाचे परिणाम

IFSIJ IMPACT FACTOR: 5.565

E-ISSN : 2455-1511

SANSKRUTI

International Multidisciplinary Research Journal

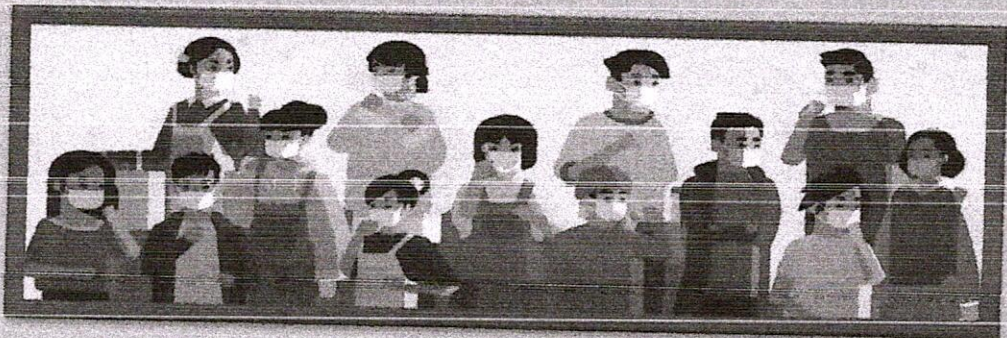
PEER REVIEWED, REFEREED & INDEXED JOURNAL

Special Issue: 006

September- 2020

COVID-19: Impact on Education, Society, Economy, Literature and E-Commerce.

Special Issue Guest Editor:

Dr. Vinod Bhore

Prof. Vikas Patil

Prof. Padmakar Wankhade

Editor-in-Chief:

Prof. Santosh Bongale

31	वर्तमान स्थिति में कोविड-१९ महामारी एवं शिक्षा विनीता देवांगन	209-211
32	कोरोना वॉरियर्स के रूप में पुलिस तंत्र की भूमिका डा. अर्चना शर्मा	212-225
33	कोरोना (कोविड-१९) का खेलों पर प्रभाव तौसिफ जमील खान	226-228
34	महाराष्ट्रातील नागरिकांमध्ये कोरोना व्हायरस संदर्भात असणारी जाणीवजागृती, दृष्टीकोन आणि अंमलबजावणीचा अभ्यास डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे	229-239
35	कोविड- १९ चे संकट आणि ऑनलाईन शिक्षण डॉ. तात्याजी काशीनाथ गेडाम	240-248
36	कोरोना आणि भारत – चीन संघर्ष डॉ. आण्णासाहेब हारदारे,	249-254
37	कोरोना विषाणू आणि शिक्षण डॉ. किरण परमेश्वर सिंघई	255-257
38	कोरोनाचा अर्थव्यवस्थेवर परिणाम प्रा. डॉ. मोकाटे नाथा रामभाऊ	258-267

महाराष्ट्रातील नागरिकांमध्ये कोरोना व्हायरस संदर्भात असणारी जाणीवजागृती, दृष्टीकोन
आणि अंमलबजावणीचा अभ्यास

डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे

सहाय्यक प्राध्यापक, लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

सारांश (Abstract):

सध्या कोरोनाव्हायरसने सर्व जगभर अक्षरशः थैमान घातले आहे. कोरोना व्हायरस हा वेगवेगळ्या व्हायरसचा एक समूह आहे, ज्यामध्ये अनेक व्हायरसचे प्रकार येतात. जगातील सर्वच देश या व्हायरसमुळे चिंतीत आहेत. कितीतरी लोक या व्हायरसमुळे आजारी आहेत. लहान मुले, स्त्रिया, पुरुष, वृद्ध सर्वचजण या व्हायरसमुळे चिंताग्रस्त झालेले आहेत. कोरोनाव्हायरस अतिशय झपाट्याने वाढण्याचे सर्वात मुख्य कारण म्हणजे हा संसर्गजन्य रोग आहे. चीनसोडून बाकी देशांमध्ये सुद्धा हा व्हायरस आता पसरत आहे. अमेरिका, इटली, स्पेन, जर्मनी, ब्रिटन, फ्रान्स, जपान, भारत, कंबोडिया, कॅनडा आणि जगातील जवळपास १९७ देशांमध्ये हा व्हायरस पसरत आहे. त्यामुळे या कोरोना व्हायरसच्या संदर्भात महाराष्ट्रातील सर्वसामान्य नागरिकांमध्ये किती जाणीव जागरूकता आहे, या आजाराकडे पाहण्याचा नागरिकांचा दृष्टीकोन कसा आहे आणि या कोरोना व्हायरसच्या संदर्भात सरकारी सूचनांचे पालन नागरिकांद्वारे किती प्रमाणात केले जाते याचा अभ्यास करणे संशोधकाला अत्यंत गरजेचे आणि महत्वाचे वाटले त्यामुळे संशोधकाने प्रस्तुत संशोधन समस्येची निवड केली आहे.

महाराष्ट्रातील नागरिकांमध्ये कोरोना व्हायरस संदर्भात असणारी जाणीवजागृती, दृष्टीकोन आणि अंमलबजावणीचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधकाने सर्वेक्षण या संशोधन पद्धतीची निवड केली आहे. सदर संशोधनामध्ये महाराष्ट्रातील एकूण ३०% जिल्हांची निवड हेतुपुरस्सर पद्धतीने केली आहे. तसेच निवडलेल्या जिल्हातील एकूण १०३ प्रतीसादाकांची निवड साध्या सुगम यादृच्छिक पद्धतीने केली आहे. संशोधनाच्या संदर्भातील माहिती मिळविण्यासाठी पदनिश्चयन श्रेणीचा वापर केला आहे. मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण योग्य त्या संख्याशास्त्रीय साधनांच्या साहाय्याने करून संशोधनाचे निष्कर्ष काढण्यात आले आहेत. प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्रातील बहुतांश नागरिकांमध्ये कोरोना व्हायरस संदर्भात जाणीवजागृती असल्याचे आढळून आले. तसेच कोरोना व्हायरसविषयी सकारात्मक दृष्टीकोन असल्याचे आढळते आणि राज्य सरकारच्यावतीने दिलेल्या सर्व सूचनांचे पालन केले जाते असे दिसून येते.

महत्वाच्या संज्ञा(Key words): कोरोना व्हायरस, जाणीव जागृती, दृष्टीकोन, अंमलबजावणी, संक्रमण इ.

प्रस्तावना (Introduction):

गेल्या अनेक शतकांपासून जगात अनेक आजारांनी आणि रोगांनी थैमान घातलेले आढळून येते. उदा. प्लेग, कॉलरा, मलेरिया, डेंगू, स्वाईन फ्लू, बर्ड फ्लू इत्यादी. या रोगांमुळे जगात अनेक लोकांचे मोठ्या प्रमाणावर मृत्यूदेखील झालेले आहेत. मात्र सध्या कोरोनाव्हायरसचे नाव ऐकल्यावर अंगावर काटा आल्याशिवाय राहात नाही? कारण सध्या चीन आणि आता युरोप, अमेरिका आणि भारतातही या व्हायरसने काय हाहाकार माजवला आहे हे

आपण जाणतोच जगातील सर्वच देश या व्हायरसमुळे चिंतीत आहेत. कितीतरी लोक या व्हायरसमुळे आजारी आहेत. लहान मुले, स्त्रिया, पुरुष, वृद्ध सर्वच जण या व्हायरसमुळे चिंताग्रस्त झालेले आहेत. आज चीनच नाही तर संपूर्ण जगावर या व्हायरसचा धोका संभवतो आहे. चीनमधल्या 'वूहान' शहरापासून ज्या विषाणूचे संक्रमण संपूर्ण जगात होत आहे, आज संपूर्ण जगामध्ये भीतीचे वातावरण दिसून येत आहे.

कोरोना व्हायरस हा वेगवेगळ्या व्हायरसचा एक समूह आहे, ज्यामध्ये अनेक व्हायरसचे प्रकार येतात. जसे एम.ई.आर.एस.- सी.ओ.व्ही., एस.ए.आर.एस.- सी.ओ.व्ही. यांना एकत्रितपणे कोरोना व्हायरस असे म्हंटले जाते. यामध्ये सामान्य आजारांपासून ते अतिसंवेदनशील आजारांपर्यंत कोणाचेही लक्षणे दिसू शकतात. कोरोना व्हायरस हे झुनोटिक असतात म्हणजेच यांचे संक्रमण प्राणी आणि माणूस या दोघांमध्येही होऊ शकते. अनेक कोरोना व्हायरस प्राण्यांमध्ये संक्रमित होत असतात परंतु मानवांमध्ये यांचे संक्रमण होतेच असे नाही. परंतु काही असेपण कोरोना व्हायरस आहेत ज्यांचे प्राण्यांमधून माणसात संक्रमण झालेले आहे जसे एम.ई.आर.एस.- सी.ओ.व्ही. हा उंटांमधून माणसामध्ये संक्रमित झालेला आहे.

'नोव्हल कोरोना व्हायरस' हा आताच शोध लागलेला नवीन कोरोना व्हायरस आहे जो चीनमध्ये पसरला आहे. 'नोव्हल' म्हणजे नवीन, म्हणून याला 'नोव्हल कोरोना व्हायरस' असे म्हंटले जाते. तसेच याला 'वूहान व्हायरस' असेपण म्हंटले जाते. कारण चीनमधल्या 'वूहान' शहरापासून या विषाणूचे संक्रमण संपूर्ण जगात झाले आहे. 'कोरोना व्हायरस' हे नाव याला या व्हायरसच्या आकारामुळे दिले गेले आहे. या विषाणूच्या आजूबाजूला मुकुटासारखी रचना आहे आणि मुकुटाला लॅटिन भाषेमध्ये 'कोरोना' म्हंटले जाते म्हणून या व्हायरसचे नाव 'कोरोना व्हायरस' असे पडले आहे. तसेच याला 'COVID-19' असेही म्हणतात.

कोरोना व्हायरस अतिशय झपाट्याने वाढण्याचे सर्वात मुख्य कारण म्हणजे हा संसर्गजन्य रोग आहे. असा रोग झालेल्या एखाद्या व्यक्तीच्या नकळत संपर्कात येऊन देखील या रोगाचे लक्षणे तुमच्यामध्ये दिसू शकतात. हा रोग माणसांमध्ये कसा संसर्गित झाला याची काही जास्त माहिती अजून शास्त्रज्ञांना माहित नसून यावर संशोधन चालू आहे. परंतु मांजरी, गुरे, वटवाघूळ, उंट यांच्या संपर्कात आल्यामुळे किंवा यांचे मांस खाल्यामुळे या रोगाची लागण झाली असावी असे प्राथमिक अंदाज आहेत. कोरोना विषाणू दोन प्रकारे पसरतो एक म्हणजे एखादा रुग्ण खोकल्यावर हवेत तुषार उडतात. हे तुषार रुग्णाकडून हवेत पसरतात. या तुषारातील कणांमध्ये विषाणू असतात आणि आजूबाजूच्या व्यक्तींनी श्वास घेतल्यावर त्यातून त्याचा संसर्ग होतो. दुसरा प्रकार म्हणजे रुग्णाच्या वस्तूंना आपल्या हातांचा स्पर्श झाल्यावर ते विषाणू हातांना चीकटतात. त्यानंतर जर हात चेहऱ्याला किंवा नाकाला लावले तर ते आपल्या श्वसनमार्गातून जाऊन संसर्ग होतो.

याची काही स्पष्ट लक्षणे नसल्यामुळे आणि जी लक्षणे आहेत ती इतर आजारांसारखी असल्यामुळे हे रोगी लवकर ओळखणे कठीण आहे. सर्वच रोगी हे गंभीर असतात असे नाही. काही जणांची लक्षणे हे सौम्य देखील असू शकतात. चीनमधील 'हुबेई' इथे सर्वात प्रथम या रोगाने संक्रमित झालेला रुग्ण आढळला आहे. सामान्यतः सर्दी, घसा तीव्रपणे दुखणे, खोकला, ताप, श्वास घेण्यास त्रास होणे, डोके दुखी, उलट्या व जुलाब इ. आहेत. ५ ते १४ दिवसांमध्ये या संसर्गाची लक्षणे दिसू शकतात. या आजाराचा जास्त धोका गरोदर माता, उच्च रक्तदाब, मधुमेह, मूत्रपिंडाचे विकार, कर्क रोग, दमा, जूना व सतत बळावणारा खोकला, कर्क रोगाचे उपचार चालू असणारे रुग्ण यांना आहे.

हा एक संसर्गजन्य रोग आहे त्यामुळे सार्वजनिक ठिकाणी वावरताना आपल्याला विशेष काळजी घेतली पाहिजे. अशा परिस्थितीमध्ये नाकाला मास्क सतत ठेवणे अतिशय उत्तम. बाहेरून आल्यावर हात आणि पाय धुणे

RNI MAHMAR

36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal

UGC-CARE LISTED

Special Issue - II
Environmental Changes, Biodiversity And Sustainable
Resource Management

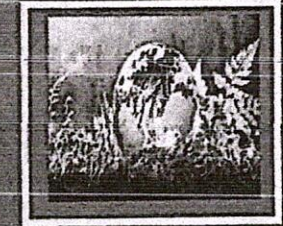
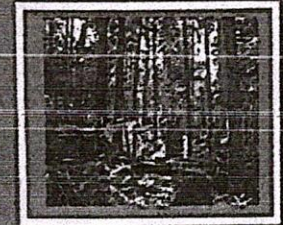
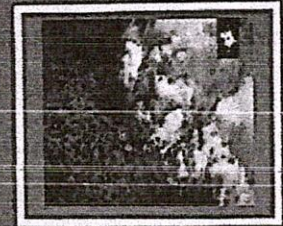
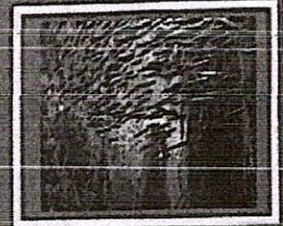
September 2020

Executive Editor : Prin. Dr. B. M. Bhanje

Principal, Santosh Bhimrao Patil Arts commerce &
Science College, Mandrup &
Former BCUD Director, Punyashlok Ahilyadevi
Holkar Solapur University, Solapur

Co-Editor : Dr. D. K. Dede

Chief Editor : Dr. Nanasahb Survawanshi

Address

'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

51	शाश्वत विकासासाठी पर्यावरण शिक्षणाची गरज : एक अभ्यास	डॉ. सऊजन उध्दव पवार	242-245
52	शाश्वत विकासासाठी गांधीवादी मॉडेल	डॉ.विद्यनाथ महादेव आवड	246-248
53	पर्यावरण संवादाचे महत्व	प्रा. डॉ. सुहास दुर्गादासराव पाठक	249-252
54	प्राचीन भारतीय इतिहासातील नैसर्गिक पर्यावरण संकल्पना	प्रा. प्रफुल. एम. राजुरवाडे	253-257
55	पर्यावरण शिक्षण वर्तमानकालीन उपयुक्तता व महत्व	प्रा. कार्तिक पाटील	258-261
56	खरगोन शहर के मलिन बस्ती का स्वास्थ्य पर प्रभाव	डॉ.मनिषा जगदीशलाल वर्मा	262-266
57	पर्यावरण नीती आणि शाश्वत विकास	डॉ. बाळासाहेब मुळीक	267-271
58	इतिहास आणि पर्यावरण एक धनीट संबंध	प्रा.डॉ.आनंदा एम.काळबांडे	272-274
59	बडोदे संस्थानातील महाराजा सयाजीराव गायकवाड यांची जलव्यवस्थापन व पाणी पुरवठा योजना एक दृष्टीक्षेप	प्रा.डॉ.अनिल विठ्ठल बाविस्कर	275-278
60	बिहार राज्य चम्पारण जिल्लों का जल संसाधन प्रबंधन एवं रणनीति एक भौगोलिक विश्लेषण	रविन्द्र पासवान	279-282
61	विद्यार्थ्यांच्या नेतृत्व गुणांच्या विकासात राष्ट्रीय सेवा योजनेचे योगदान: एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	डॉ. मंगेश गोविंदाव आचार्य व डॉ. नितीन तुळशीराम कत्रोजवार	283-287
62	ग्रामीणीकरण आणि गावामधील अंतर यांच्या परस्पर संबंधाचा चा भौगोलिक अभ्यास : यक्तमाळ जिल्हा	प्रा.डॉ.कल्पना ए. देशमुख	288-291
63	अमरावती जिल्ह्यातील बदलत्या स्त्री- पुरुष साक्षरतेतील असमानतेचे भौगोलिक विश्लेषण	डॉ. अमोल रामेश्वरराव भुयार व डॉ. संदीप सुभाष भावसार	292-297
64	क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक आणि सांस्कृतिक विचार व कार्य	प्रा.डॉ. रविंद्रनाथ महादेवराव केवट	298-300
65	जलप्रदूषण कारणे आणि उपाय	प्रा. डॉ. विजय रेवजे	301-302
66	लोकसाहित्याच्या लोकगीतातील पर्यावरणाचा अन्वयार्थ	प्रा .जवाहर शीरे	303-305
67	नदी प्रदूषण: एक चिकित्सा	डॉ. सजय तुकाराम वाघमारे	306-309
68	पर्यावरण प्रदूषण - कारणमीमांसा व उपाययोजना	डॉ. रामेश्वर एम. मोरे	310-313
69	बिहार राज्य के नालंदा जिला का मृदा संसाधन एवं जनसंख्या प्रभाव : एक भौगोलिक अध्ययन	पुरन चन्द	314-317
70	पर्यावरणीय शाश्वत विकास आणि शिक्षण	प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे	318-321
71	धुळे जिल्ह्यातील बदलत्या पीक विविधतेचा भौगोलिक अभ्यास	डॉ. उत्तम वेडू निळे, प्रा. रुपेश रमेश देवरे व डॉ. संदीप सुभाष भावसार	322-325
72	पर्यावरणपूरक सॅट्रिय शेती	डॉ. राजाराम केरबा पाटील	326-331
73	वातावरणातील बदल व प्रदूषणामुळे निर्माण होणाऱ्या सामाजिक समस्या	डॉ. धुरके नागोराव संभाजी	332-336
74	परभणी जिल्ह्यातील नागरीकरण बाढीच्या दराचा अभ्यास	डॉ. भगवान प्रभाकरराव शेंडगे	337-339

पर्यावरणीय शाश्वत विकास आणि शिक्षण

प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे

सहाय्यक प्राध्यापक,

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना :

पर्यावरणाच्या सद्यस्थितीचे निरीक्षण केले असता असे दिसून येते की, पर्यावरणाचादरजा खालावत चाललेला आहे. तसेच लोकसंख्यावाढ, प्रदूषण आणि जागतिक तापमान वाढ यासारख्या बाबींमुळे पर्यावरणाचाच त्यानुषंगाने नैसर्गिक संसाधनांचा न्हास होत आहे. हे जर असेच चालू राहिले तर भविष्यकाळात मानवाला उपभोग घेण्यासाठी नैसर्गिक संसाधनेच उपलब्ध राहणार नाहीत. त्यासाठी पर्यावरणाचा शाश्वत विकास करणे गरजेचे आहे. हे ओळखूनच युनोने २००५-२०१५ हे दशक 'चिरंतन विकासासाठीच्या शिक्षणाचे दशक' म्हणून जाहीर केले होते. १९८३ मध्ये 'World Commission on Environmental Development' येथे Brudtlant (ब्रुडलँड) यांनी शाश्वत विकासाची संकल्पना मांडली होती Brudtlant हे या कमिशनचे अध्यक्ष होते म्हणून यास 'ब्रुडलँड कमिशन' म्हणून सुद्धा ओळखले जाते. या कमिशनने शाश्वत विकासाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केल्या आहे.

“भावी पिढीच्या गरजा भागविण्याच्या क्षमता अबाधित राखून सध्याची/वर्तमान पिढी आपल्या गरजा भागवितात. अशा विकासाला शाश्वत/ चिरंतन विकास म्हणतात.”

“सर्व व्यक्तींना आपल्या गरजांची पूर्तता करण्यासाठी, अधिक चांगल्या प्रकारे जीवन जगण्यासाठी संधी प्राप्त करून देणे म्हणजे शाश्वत विकास होय.”

पर्यावरणीय शाश्वत विकास :

नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा विवेकपूर्ण वापर करून व्यक्तीच्या आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय गरजा भागवून भावी पिढ्यांच्या गरजा भागविण्या इतपत पर्यावरणाची गुणवत्ता कायम राखण्याचा प्रयत्न करणे म्हणजे पर्यावरणीयशाश्वत विकास होय

पर्यावरणीय स्थिरता:

पर्यावरणीय शाश्वत विकास साधण्यासाठी पर्यावरणीय स्थिरतेकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे. पर्यावरणीय स्थिरता खालील बाबींवर अवलंबून असते

पर्यावरणीय स्थिरतेचे प्रश्न:

पर्यावरणीय स्थिरतेचा विषय खालील समस्यांशी संबंधित आहे

१. पर्यावरण परिस्थितीकीचे दीर्घकालीन आरोग्य :
भविष्यातील आर्थिक आणि सामाजिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी दीर्घकालीन उत्पादकता आणि संसाधनांच्या आरोग्यास संरक्षण देणे महत्वाचे आहे.
उदा. अन्न पुरवठा, शेतजमीन आणि माशांचासाठा यांचे संरक्षण करणे.
२. अंतर्देशीय निर्णय घेणे :
आर्थिक निर्णय घेताना आपण फक्त सध्याच्या क्षणाकडेच नव्हे तर भविष्यातील पिढ्यांवरील दीर्घकालीन परिणामांवर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे.
उदा. जळलेला कोळसा स्वस्त उर्जाचा व अल्प-मुदतीचा फायदा देते, परंतु अतिरिक्त प्रदूषण भविष्यातील पिढ्यांवर खर्च लादत आहे.
३. नूतनीकरण योग्य संसाधने :
नूतनीकरण न करता येणाऱ्या संसाधनांवर अवलंबून नसलेल्या उर्जा स्रोतांमध्ये विविधता आणणे
उदा. सौर आणि पवन ऊर्जा.
४. मानवनिर्मित ग्लोबल वार्मिंगचे दुष्परिणाम रोखणे :
पृथ्वीचे वातावरण सुनिश्चित करण्यासाठी असलेली धोरणे अशा टप्प्यावर खराब होत नाहीत जिथे भविष्यातील पिढ्यांना पाणीटंचाई, अति हवामानाच्या घटनेने आणि जास्त तापमानाचा सामना करावा लागतो. तसेच जगाच्या काही भागात जगणे खूप कठीण असलेले सर्व घटक कमी करणे गरजेचे आहे.

५. प्रजाती विविधता आणि पर्यावरणीय संरचनेचे संरक्षण:

कधीकधी अनेक प्रकारची औषधेतयार करताना विशिष्ट वनस्पती प्रजातीमधील घटकांची आवश्यकता असते. जर काही प्रजाती नामशेष झाल्या तर भविष्यात अशी औषधे आणि तांत्रिक नाविन्यास मर्यादापडतील.

६. पर्यावरणीय संसाधनांचे संरक्षण:

आपण फक्त आर्थिक मूल्यांवर अवलंबून न राहता पावसाचे रक्षण केले पाहिजे कारण पावसाचे वजंगतांचे संरक्षण करण्यापासून आर्थिक फायदा होतो की नाही याचा खर्चफायदा विश्लेषणे करण्यापेक्षा ते संरक्षित करणे गरजेचे आहेत याचा विचार केला पाहिजे.

७. सामाजिक स्वास्थ्य आणि पर्यावरणीय स्थिरता :

प्रत्येक वेळेस जीडीपीच्या प्रगतीपेक्षा सामाजिक कल्याण आणि पर्यावरणीय टिकाव किंवा स्थिरता यांचाही विचार करून ते गाठण्यासाठी लक्ष्य निश्चित केले पाहिजे.

पर्यावरणस्थिरतेचे वरील सर्व प्रश्न सोडविण्यासाठी शिक्षणाच्या माध्यमातून पर्यावरणीय शाश्वत विकास साधला गेला पाहिजे.

पर्यावरणीय शाश्वत विकासासाठी शिक्षणाची गरज :

मागील दशक (२००५-२०१५) हे शाश्वत विकासासाठीच्या शिक्षणाचे दशक म्हणून युनोने जाहीर केले होते आज जगविज्ञान, तंत्रज्ञानाच्या जोरावरती मोठ्या प्रमाणात प्रत्येक क्षेत्रात प्रगती साधत आहे. याचवेळी पर्यावरणाकडे दुर्लक्ष केल्याने ही प्रगती चिरंतन किंवा शाश्वत असेलच असे सांगता येत नाही, यामुळेच पर्यावरणीयशाश्वत विकासासाठी शिक्षणाची गरज भासते. २००५ च्या राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्यात पर्यावरण शिक्षणाचा शाश्वत विकासासाठीचे शिक्षण म्हणून समावेश करण्यात आला आहे. पर्यावरणीयशाश्वत विकास साधला गेला तर संपूर्ण मानवी जीवनच सुखमयबनेल. शाश्वत विकासामुळे विश्वाचा पर्यावरणीय, आर्थिक व सामाजिक विकास घडून येईल व विविध समस्यांवरती मात करता येईल.

पर्यावरणीयशाश्वत विकास आणि शिक्षण:

शिक्षणाच्या माध्यमातून पर्यावरणीयशाश्वत विकास साधण्यासाठी शिक्षणाची उद्दिष्टे, शिक्षणाचा अभ्यासक्रम, अध्यापन पध्दती, शिक्षकाची भूमिका व विद्यार्थ्यांची भूमिका या सर्वांमध्ये बदल करावा लागेल. त्यासाठी शिक्षणाला पुढीलप्रमाणे कार्य करावे लागेल.

शिक्षणाची उद्दिष्टे :

शिक्षणाच्या उद्दिष्टांमध्ये खालील उद्दिष्टांचा समावेश असावा

- १) समाजातील पर्यावरणीय शाश्वत विकास व्हावा यासाठी विद्यार्थ्यांच्या वर्तनात परिवर्तन घडवून आणणे.
  - २) पर्यावरणातील साधन संपत्तीचा योग्य वापर व्हावा यासाठीचे ज्ञान, आकलन व जाणीव विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करणे.
  - ३) पर्यावरणातील साधन संपत्तीचे योग्य व्यवस्थापन व व्यवस्थित विकास व्हावा यासाठी अभिरूची, अभिवृत्ती व पर्यावरणीय मूल्ये यांचे विद्यार्थ्यांवर संस्कार करणे
  - ४) सामाजिक फायद्यात संधीची समानता निर्माण करून देणे.
  - ५) स्वतःचे जीवनमान उंचावण्यासाठी आर्थिक व पर्यावरणीय क्षेत्रात संधीची समानता व न्याय निर्माण करून देणे
- शिक्षणाचा अभ्यासक्रम :

शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात खालील घटकांचा समावेश असावा.

१. शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर पर्यावरण शिक्षण सक्तीचे असावे.
२. विश्वबंधुत्व व समानता असणारे घटक अभ्यासक्रमात असावेत
३. भारतातील व जगातील नैसर्गिक साधनसंपत्तीची सद्यःस्थिती काय आहे याचा अभ्यासक्रमात समावेश असावा.
४. लोकशाही मूल्ये उदा. स्वातंत्र्य, समानता, न्याय व बंधुता यांचा समावेश असणारे घटक अभ्यासक्रमात असावेत
५. प्रत्येक नागरिकाचे हक्क व कर्तव्याची जाणीव आणि जबाबदारी असणारे घटक अभ्यासक्रमात असावेत.
६. विज्ञान, भूगोल, भाषा, नागरिकशास्त्र इ. विषयांचा पर्यावरणीयशाश्वत विकासासाठी कसा सहभाग घेता येईल हे सांगावे
७. आर्थिक विकास साधण्यासाठी व्यावसायिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रमात समावेश असावा.

शिक्षणाच्या अध्ययन-अध्यापन पध्दती :

शिक्षकांनी पुढील अध्ययन-अध्यापन पध्दतींचा आपल्या अध्यापनात वापर करावा.

१३. भारतीय राजकारणातील महिलांचे योगदान

सहा. प्रा. हर्षल विरेंद्र चलवादी

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

सारांश

भारतीय राजकारणाचा अभ्यास करताना भारतीय इतिहासाचा, संस्कृतीचा अभ्यास करणे महत्वाचे ठरते. त्यामुळे भारतीय राजकारणात महिलांच्या योगदानाचा अभ्यास करायचा झाल्यास वैदिक कालखंडापासून महिलांच्या राजकीय स्थितीचा अभ्यास करावा लागेल. भारताच्या स्वातंत्र्यपूर्व काळात स्वातंत्र्य चळवळीत अनेक महिलांनी आपली भूमिका मांडली आहे. भारतास स्वातंत्र्यप्राप्ती मिळविण्यासाठी आपले योगदान दिले आहे. सावित्रीबाई फुले, डॉ. अनी बेझंट, सरोजनी नायडू, सुचेता कृपलानी, विजयालक्ष्मी पंडित यांनी आपले योगदान समाज प्रबोधन तसेच भारताची राजकीय भूमिका विषयी आपले मत व्यक्त केले आहे. भारतीय राजकारणात महिलांच्या योगदानाबद्दल अभ्यास करताना स्वातंत्र्यानंतर संविधान निर्मिती मध्ये महिलांचे योगदान महत्वाचे आहे. संविधान निर्मिती वेळी महिला प्रतिनिधित्वानी भारतीय राज्यघटनेची भूमिका, उद्देश काय असले पाहिजे याविषयी आपले विचार मांडले आहे तसेच प्रत्यक्ष संविधान निर्मितीच्या कार्यात महत्वाचे योगदान दिले. कोणत्याही सशक्त आणि बळकट राष्ट्राच्या निर्मितीसाठी महिलांचा सहभाग असणे महत्वाचे असते.

प्रस्तावना

वैदिक कालखंड राजकारणात महिलांचा सहभाग असल्याचे दिसून येते. या कालखंडात पंचायतीमध्ये महिलांना मनाचे स्थान असे. वैदिक काळातील गार्गी, मैत्रेयी यांसारख्या विद्वान महिलांनी ग्रामीण विकासात महत्वाचे योगदान दिले आहे. भारतीय राजकारणात महिला योगदानाचा विचार करता भारतातील पहिल्या शिक्षिका - स्त्रीमुक्ती चळवळीच्या पहिल्या नेत्या पददलितांचे कैवारी आणि प्रौढ शिक्षणाच्या पुरस्कर्त्या म्हणून क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे स्थान अटळ आहे. एका अशिक्षित स्त्रीने शिक्षण घेऊन शिक्षिका बनावे आणि वर्षानुवर्षे आज्ञानाच्या अंधकारात चाचपडणाऱ्या स्त्री-शूद्रांना ज्ञानाचा प्रकाश दाखवतात ही गोष्ट इतिहासात अभूतपूर्व अशी आहे. तसेच डॉ. अनी बेझंट यांचा उल्लेख करावा लागेल. डॉ. बेझंट यांनी थिओसोफिकल सोसायटी ऑफ इंडियाची स्थापना केली. भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना करण्यातही त्यांची भूमिका महत्वाची होती. पुढे काँग्रेसच्या माध्यमातून भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत महिलांचा सहभाग वाढत गेला. स्वातंत्र्य चळवळीत सरोजनी नायडू यांचे नेतृत्व व योगदान महत्त्वपूर्ण आहे. सुभाषचंद्र बोस यांच्या आज्ञाद हिंदू सेनेच्या महिला रेजिमेंटचे नेतृत्व कैप्टन लक्ष्मी सहगल यांच्याकडे होते.

भारतात स्वातंत्र्यप्राप्ती नंतर राज्यघटनेत समतेच्या तत्वाचा पुरस्कार करून सर्व मुलभूत हक्क सर्वांना समान या पद्धतीने बहाल करण्यात आले. म्हणजे भारतीय स्त्रियांना स्वातंत्र्यप्राप्ती बरोबरच राजकीय हक्कही प्राप्त झालेले आहे. निर्णय प्रक्रिया राजकीय क्षेत्रात महत्वाची मानली जाते. निर्णय प्रक्रियेच्या आधारे विकासाची गती निश्चित होत असते. राजकीय क्षेत्रातील निर्णय समाजाच्या सर्वांगावर प्रभाव पाडीत असतात कारण राजकीय निर्णय प्रक्रियेच्या आधारेच समाजातील सर्व

TRAINING AND DEVELOPMENT POLICY OF URBAN CO-OPERATIVE BANKS IN SOLAPUR DISTRICT OF MAHARASHTRA

Prin. Dr.A.N. Barbol (dranilbarbole@gmail.com)
Principal, Chha. Shivaji Night College of Arts and Commerce, Solapur.
Indumati S. Cholle (indumaticholle@gmail.com)
Research scholar

ABSTRACT

This research paper deals with the study of training and development process of Urban Co-Operative Banks in Solapur District. My research basically depends upon primary and secondary data collected from Urban Co-Operative Banks in Solapur District. Today's co-operative banks are very complex organization. They run not only by expert people but many other non-expert peoples. In view point of the utilization of human resource in co-operative bank both efficiently, effectively and productively is one of the important challenges before banking service sector. The assessment of human resource in co-operative bank and its appropriate utilization is, therefore an important and endless issue. Training has become increasingly vital to the success of modern organizations. Training opportunities help an organization attract and nurture easily. Existing employees also need training from time to time with to get along changing trends in technology. Human Resource Management deals with Training and Development of Employees. The focus of current study is to understand the affect Training and development of Urban C-operative Banks employees.

KEYWORDS: Training, Development, Human resource management.

INTRDUCTION:

Every organization needs to have well trained and experienced people to perform the activities that have to be done. If the current or potential job occupant can meet this requirement training is not important but when that is not the case if it is necessary to raise the skills level and increase the versatility and adaptability of employees. As the job becomes more complex, the importance of employees' training and development is very essential.

Profile of Urban Co-operative Banks: The urban co-operative banking movement in India can be traced to the close of nineteenth century. The urban co-operative banks are located in Urban and semi-urban areas. Large Co-operative banks with paid up capital and reserves of rupees One Lakh were brought under the preview of the Banking Regulation Act 1949 with the effect from 1st March, 1966 and within the ambit of the Reserve Bank's supervision. Banking related functions were to be governed by RBI and registration, management, audit and liquidation etc. governed by State Governments as per the provisions of respective State Acts.

Interactions Forum (/)

NEW ACADEMIA: VOL. IX ISSUE III JULY 2020
New Academia (/new-academia)New Academia: An International Journal of English Language and Literary
Theory (Online ISSN 2347-2073)

Volume IX Issue III July 2020

(Peer Reviewed and Refereed Journal)

Content1. The Fragility of Postwar Shock in Mrs. Dalloway and "A Berlin Chronicle"
(/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Judy.pdf)

Dr. Judy Suh

2. "We sit hunched together brooding/our fate": Reading Some of Williams's Poems Through The
Sartrean Perspective (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Pradip.pdf)

Pradip Mondal

3. Renaissance the Nigerian Woman in Contemporary Nigerian Literature: A Critical Study of
Chimamanda Nogzi Adichie's Purple Hibiscus (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Nargis_.pdf)

Nargis Akhter

Arif Rashid Shah

4. Silent Killers: Human Physiognomy and Body Language as Receptacles of Fear in Shyam Benegal's
Nishant (1975) (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Prithvijeet.pdf)

Prithvijeet Sinha

5. Representing Trauma in War: A Comparative Study between Fiction and Testimony taking into
account Svetlana Alexievich's 'The Unwomanly Face of War and Remarque's 'All Quiet on the Western
Front' (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Manjari.pdf)

Manjari Thakur

6. Looking at Helene Cixous from Indian Perspectives (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Shruti.pdf)

Shruti Mishra

7. A Journey from Discrimination to Self-Discovery in Arundhati Roy's *The God of Small Things* and Manju
Kapoor's *Difficult Daughters* (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Vijay.pdf)

Dr. Vijay Digambar Songire

Interactions Forum (/)

8. Investigating the Failures of the Postcolonial State and the Prose of Counter-Insurgency: A Study of Arundhati Roy's Non-Fictional Writings (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Sankha.pdf)

Sankha Maji

9. Migration in Amitav Ghosh's 'The Circle of Reason' (/images/pdfs/newacademia/v9/i3/Nilofar.pdf)

Mrs. Nilofar Tamboli

NEW ACADEMIA - ALL ISSUES

NLW ACAD_MIA VOL XIII ISSUL II APRIL 2024 (/NLW-ACAD_MIA-VOL-XIII-SSU_-II-APRIL-2024)

NEW ACADEMIA VOL XIII ISSUE I JAN. 2024 (/NEW-ACADEMIA-VOL-XIII-ISSUE-I-JAN-2024)

New Academia: Volume XII 2023

New Academia: Volume XI 2022

New Academia: Volume X 2021

New Academia: Volume V 2019

New Academia: Volume IX 2020

New Academia: Volume V 2018

New Academia: Volume V 2017

New Academia: Volume V 2016

New Academia: Volume IV 2015

New Academia: Volume III 2014

New Academia: Volume II 2013

New Academia: Volume I 2012

MIGRATION IN AMITAV GHOSH'S 'THE CIRCLE OF REASON'

Mrs. Nilofar Tamboli

Assistant Professor of English,
Rayat Shikshan Sanstha's
L. B. P. M. Mahavidyalaya, Solapur

Abstract

Migration means permanent moving away of collectivity from one geographical location to another. It occurs because of certain reasons, natural urge for survival, "nation" and "border" are easily marginalized in the minds of the people who have received continuous threats to their existence from persecution and discrimination in their country. It has become a communal phenomenon in India – Bangladesh relation. There are many social, economical, political, environmental and ethnic reasons that are responsible behind this migration from Bangladesh. It also means displacement. Before the partition people have been moving from one part of country to the other part for social, economical, culture and ethnic reasons. But it was temporary after their purpose they return to their native place. Ghosh in 'The Circle of Reason' talks about the migration of the people and their oppression in their journey.

Key Words: Migration, discrimination, political, displacement etc.

Amitav Ghosh's novel 'The Circle of Reason' is the story of the victims of history who are forced into exile by incidents beyond their control. This novel is divided into three parts and it tells the protagonist's relation with the people he meets and the places he visits. The three parts- Satwa, Rajas, and Tamas are Reason, Passion, and Death respectively centers on Alu (Nachiketa Bose), and his multiple migrations from Lalpukur in Bengal to Kolkata, Kerala, al-Ghazir Algeria until he plans to return home. This novel displays migration and displacement of different people and the challenges in their journey of life.

The first part of the story centers on, lalpukur, in west Bengal. The novel begins with a description of Alu, who is present in all the three sections of the novel. Alu, whose real name is Nachiketha Bose, loses his mother and father in a car accident. He comes to stay with Balaram, his uncle and Torudebi, his aunt. They live in Lalpukur. He does not know them at all. He looks somewhat odd. It is a kind of unusual event in that village, for only rarely new people come to Lalpukur: Years later – thirteen to be exact – when people talked about all

7

जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजव्यवस्थेवर व अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम

डॉ. नागोराव संभाजी भुरके

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय सोलापूर.

Email:- nagoraobhurke55@gmail.com

प्रस्तावना:

भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषिप्रधान अर्थव्यवस्था आहे स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर आपण नियोजनाच्या माध्यमातून विकासाच्या करिता प्रयत्न केले आहेत भारतीय अर्थव्यवस्था अनेक टप्प्यातून जात असताना जागतिकीकरणाचा सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रावर सुद्धा मोठा प्रभाव दिसून आलेला आहे जगभर देशासह सर्व देशांमध्ये जागतिकीकरणाची प्रक्रिया या ना त्या स्वरूपात आढळून येऊ लागली आहे जागतिकीकरण जलद सोयी आणि माहिती तंत्रज्ञानामध्ये हे झालेली प्रगती यामुळे जग जवळ आणले आहे जागतिकीकरण ही संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ निर्माण व्हावी जागतिक अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याची प्रक्रिया असल्यामुळे या प्रक्रियेला आर्थिक सामाजिक राजकीय सांस्कृतिक शैक्षणिक पर्यावरण नियंत्रक यामे अनेक पैलू आणि शेती क्षेत्राच्या विकासाबरोबर देशातील उद्योगाची भरीव वाढ व्हावी व्यवसायिक प्रगती होऊन कार्यक्षम भारतीय अर्थव्यवस्था निर्माण व्हावी हाच हेतू घेऊन घटनात्मक बदल करण्यात आले जुलै 1991 मध्ये हे कायदेविषयक घटनादुरुस्ती विधेयक संसदेत मंजूर झाला व 1991 मध्ये भारताने मुक्त अर्थव्यवस्थेचे धोरण स्वीकारले या नवीन आर्थिक धोरणात खाजगीकरण उदारीकरण व जागतिकीकरण या त्रिकोणाचा स्वीकार देशाने केला त्यात खुली व स्पर्धात्मक अर्थव्यवस्था निर्माण करण्यात व भारतीय अर्थव्यवस्थेला व सामाजिक व्यवस्थेला जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात सामील करण्यावर भर देण्यात आला सुरुवातीला जागतिकीकरण हे मुलगा उद्योग व सेवा क्षेत्राच्या संदर्भात सकारणात आले नंतर 1995 पासून खऱ्या अर्थाने कृषी क्षेत्रात जागतिकीकरणाचा स्वीकार करण्यात आला तसेच जागतिकीकरणामुळे भौगोलिक अंतर बरोबरच वेळेचे अंतर कमी होऊन आंतरराष्ट्रीय सीमांचे बंधन स्थितीतील आऊ लागली आहेत त्याचा परिणाम म्हणजे विविध समाज व त्यांच्यातील संस्कृती ती परस्परांच्या जवळ येत चालल्या आहेत त्यांच्यामध्ये परस्परांना प्रभावित करण्याचे देवाणघेवाणीचे संबंध घटत चालले आहेत त्याचप्रमाणे जगाच्या कानाकोपऱ्यातून कोणतीही वस्तू अथवा सेवांचे आदान करणे आणि त्याची विक्री करणे सहज शक्य झाले आहे ये हे सर्व जागतिकीकरण प्रक्रियेमुळे घडून आले आहे आहे यामुळे आपणास जागतिकीकरणामुळे समाजव्यवस्था आणि अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचा अर्थाने दिसून येतो.

जागतिकीकरण विविध देशांनी कोणत्याही अडचणी न येता विविध प्रकारचे व्यवहार राष्ट्र राष्ट्रांमध्ये सुरळीतपणे करता येतील या हेतूने 1985 नंतर खाजगीकरण उदारीकरण आणि जागतिकीकरण या संकल्पना महत्त्वाच्या म्हणून त्यादृष्टीने आपली अर्थव्यवस्था योग्य मार्गावर आणण्यास सुरुवात केली या पार्श्वभूमीवर आपणास जागतिकीकरण प्रक्रिया सार्वजनिक व गुंतागुंतीची असल्याचे दिसून येते.

जागतिकीकरणाचा अर्थ:

रसो : जागतिकीकरण म्हणजे खुली स्पर्धा आणि नवे तंत्रज्ञान यातून उत्पादकता आणि उत्पादन वाढविणे संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ निर्माण करून वस्तू व सेवांची विक्री करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.

वाटा 1995 ते 96 मध्ये हे 9.1 टक्के पर्यंत वाढला पण 2000 ते 2001 मध्ये हे हा वाटा 9.8 टक्के पर्यंत वाढला आयातीचा विचार केला 1991 ते 92 तिचा वाटा 8.3 टक्के होता तो 96 1995 मध्ये 12.3 टक्के पर्यंत वाढला 2000ते 2001 मध्ये 0.13 टक्के होता आयातीत वाढ झाली.

10. भारताचा जागतिक व्यापारातील वाटा:

जागतिकीकरणापूर्वी जागतिक व्यापारात भारताचा वाटा 1990 मध्ये 0.54 टक्के होता हा वाटा जागतिकीकरण नंतर 1991 मध्ये 0.67 टक्के पर्यंत वाढला 1990 ते 1999 या काळात भारताच्या निर्यात व्यापारात 103.4 टक्के वाढ झाली 1999 मध्ये चीन 33.59 टक्के दक्षिण कोरिया 2.6 टक्के मोस्की को 2.51 % पर्यंत वाढला या देशाची तुलना करता भारताचा वाटा कमी आहे

सारांश :

जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजाच्या विविध क्षेत्रावरील अनिष्ट परिणामांचा अर्थवा प्रभावाचा आढावा घेतला असता शेवटी असे म्हणता येईल की ही प्रक्रिया आर्थिक दृष्ट्या जरी आवश्यक असली तरी या प्रक्रियेने जगाचे नेतृत्व अमेरिकेसारख्या श्रीमंत राष्ट्राकडे गेले आहे हे हा देश जगातून इतर पूर्व देशांना आपल्या अंकित ठेवण्याचा प्रयत्न करित आहे या प्रक्रियेची सर्वात अधिक जवळपास भारतासारख्या विकासात्मक राष्ट्रांला बसत आहे यामुळे प्रचंड प्रमाणात महागाई गुन्हेगारी दहशतवादास आणि कारी वाढण आहे लोकांची पारंपारिक जीवन पद्धत संपुष्टात येऊन त्यांच्यामध्ये चंगळवाद वाढत आहे राष्ट्रातील लष्कराचा मादक द्रव्याच्या आहारी जात आहे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची आर्थिक साम्राज्य व सत्तेदारी वाढत आहे एक प्रकारे ही प्रक्रिया दुर्बलांच्या हिताकडे दुर्लक्ष करून बलवान राष्ट्रांच्या प्रगतीला वातभूत लावते असल्याने तरी जागतिकीकरण प्रक्रियेच्या संदर्भात शेवटी आपणास असे म्हणता येईल की जागतिक अर्थव्यवस्था अनेक राष्ट्रांनी आपली अर्थव्यवस्था सुधारण्यासाठी 1985नंतर या प्रक्रियेचा आवर्जून स्वीकार केला आहे

संदर्भ ग्रंथ:

1. प्रा.एस.एल.मोदिने भारतीय समाज संरचना व परिवर्तन, फडके प्रकाशन.
2. डॉ.सौ.सिद्धांत कोंडवर भारतीय अर्थव्यवस्था, अरुण प्रकाशन लातूर.
3. प्रा.सुहाणूत पाटील : भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकास प्रशांत पब्लिकेशन.
4. प्रा.भगवान बासुदेव भारतीय समाज - फडके प्रकाशन.
5. प्रा.सुले आर्जी : जागतिक अर्थव्यवस्था फडके प्रकाशन.

Principal
Laxmibai Bhaurao Patil
Mahila Mahavidyalaya,
1428, Modikhana, Saat Rasta Parisar,
Solapur - 413001

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - II

APRIL - JUNE - 2020

MARATHI PART - II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेती विषयक विचार प्रा. डॉ. चंद्रकांत सरदार	१-३
२	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे वकिली व्यवसायविषयक विचार प्रा. दत्तात्रय रामकिशनराव मुंडे	४-८
३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक व शिक्षणविषयक विचार प्रा. डॉ. जितेश नारायण चव्हाण	९-१५
४	महाडची सामाजिक क्रांती : चवदार तळे सत्याग्रहाच्या विशेष संदर्भात प्रा. डॉ. कैलाश फुलमाळी	१६-२०
५	हिंदूकोड बिल आणि बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री उन्नती विषयक विचार प्रा. मनिषा श्रेणिककुमार पाटील	२१-२३
६	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आर्थिक विचार डॉ. मीना गीताराम मेहत्रे	२४-२८
७	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि दीक्षाभूर्मी डॉ. ओमशिवा लिंगाडे	२९-३१
८	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार प्रा. डॉ. शामराव मल्हारी घाडगे प्रा. हमीद अमरअली काझी	३२-३७
९	नवभारताच्या घटनेचे प्रमुख शिल्पकार : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर श्री. अजितकुमार भिमराव पाटील	३८-४३
१०	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार - एक काळाची गरज प्रा. रसाळ दशरथ किसन प्रा. डॉ. विष्णु बी. वाघमारे	४४-४८
११	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा ओर्वासा वावातचा दृष्टीकोन प्रा. भाऊसाहेब खंडू सांगळे	४९-५१
१२	इतिहास लेखन, पुर्नलेखन आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. सावंत जयपाल चंद्रकांत	५२-६५
१३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार प्रा. परमेश्वर दत्ताराव यादव	६६-७०

१०. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार - एक काळाची गरज

प्रा. रसाळ दशरथ किसन

लक्ष्मीबाई भाऊराव पार्लल महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

प्रा. डॉ. विष्णु बी. वाघमारे

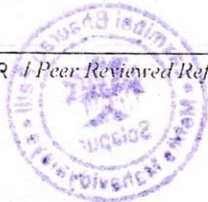
लक्ष्मीबाई भाऊराव पार्लल महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

प्रस्तावना

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान भारतीय समाजाच्या दृष्टीकोनातून बहुमुखी असल्याचे दिसून येते. त्यांचे व्यक्तिमत्व सर्वस्पर्शी असून त्यांनी आपल्या सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक व धार्मिक क्षेत्रात उत्तुंग असे कार्य केले होते. जसे की, त्यांनी आपल्या काळात भारतीय समाज एकसंध व्हावा व या देशातील बहुजन समाज, अस्पृश्य समाज हा एकाच अधिकाराखाली यावा. व या सर्वांना नैसर्गिक हक्क मिळावे. सर्वांना हक्क व अधिकार मिळण्यासाठी त्यांनी आपली सामाजिक चळवळ निर्माण केली. तसेच त्यांनी केलेले अस्पृश्यतेच्या सुधारणात्मक कार्यामुळे ते संबंध विश्वाला परिचित आहेत. त्या बरोबरच त्यांनी ज्या-ज्या समस्यांच्या बाबतीत मुळापर्यंत जाऊन अभ्यास केला. त्यातून त्यांनी नवीन दृष्टीकोन संशोधनाच्या माध्यमातून शोधण्याचे काम केले. त्यामुळे ते निश्चितच एक 'समाजशास्त्रज्ञ' व समाजसुधारक ठरतात. त्यामुळे भारतातील असमानता नष्ट करण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी सैद्धांतिक पद्धतीने आपले सामाजिक विचार मांडून सामाजिक समता, बंधुता व स्वातंत्र्य या मुद्द्यावर आधारीत ही भारतीय समाजव्यवस्था आणण्याचा प्रयत्न केला. त्यांचा हा विचार सदैव स्मरणात राहावा व येणाऱ्या भावी पिढ्यांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक विचारातून समाजविकासाभिमुख कार्य करावे. व आपल्या सा.चळवळी नेटाने पुढे घेऊन जाव्यात व त्यांचा हा सामाजिक विचार येणाऱ्या पिढ्यांना मार्गदर्शक ठरण्यासाठी सर्वांनीच सा. विचार अभ्यासणे ही काळाची गरज असल्याचे लक्षात येते. हाच या संशोधनामागील मूळ उद्देश आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक कार्याचा उद्देश

डॉ. आंबेडकरांचे सार्वजनिक कार्यात पदार्पण सन १९२०-३० च्या दशकात झाले. त्यांचे हे पदार्पण सामाजिक परिवर्तनाच्या आंतरिक धारणेतून पुढे आले होते. भारतीय समाजव्यवस्था जातीभेदावर उभी असून ती सर्वांना सामाजिक दृष्ट्या समान वागणूक देत नाही. वर्षानुवर्ष ती अमानवी व असहिष्णू राहिली आहे. आणि म्हणूनच ती बदलली पाहिजे. ही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची मनोभावना होती. प्रत्येक माणसाला सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक हक्क आहेत. आणि ते जन्माच्या किंवा परंपरेच्या

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - II

APRIL - JUNE - 2020

MARATHI PART - II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	महाकवी : वामनदादा कर्डकांच्या गीतांतील आंबेडकरदर्शन डॉ. केशव सखाराम देशमुख नरेंद्रकुमार शिवाजीराव कदम	७१-७५
१५	कालजयी डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. डॉ. श्रीहरी रंगनाथराव पितळे	७६-७५
१६	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची स्वतंत्र मतदार संघ आग्रहाची भूमिका प्रा. डॉ. अनिल चहादेव बाभळे	७६-८७
१७	अर्थतज्ज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. डॉ. कदम एस. आर.	८८-९१
१८	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जल आणि विजधोरण प्रा. ओमराज म. गजधिये	९२-९५
१९	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार काळूशे किशोर नारायण मुंडे दत्तात्रय रामकिशनराव	९६-९९
२०	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बुद्ध धम्म प्रा. मिलींदकुमार सुधाकर मघाडे	१००-१०४
२२	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक कार्य प्रा. डॉ. उर्मिला क्षीरसागर	१०५-१०८
२३	महिला सक्षमीकरणात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे मौलीक योगदान सतिश गोवर्धन पेटकर	१०९-११४
२४	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्रियांबाबत विधायक कार्य प्रा. आप्यासाहेब धोंडिराम कांबळे	११५-११८
२५	डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार प्रा. अनिल पंढरीनाथ कांबळे	११९-१२३

२५. डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार

प्रा. अनिल पंढरीनाथ कांबळे

सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र विभाग, ल. भा. पा. महिला महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना

भारतामध्ये आज पर्यंत जेवढे समाजसुधारक, तत्त्वज्ञ, विचारवंत होऊन गेले त्यामध्ये डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्थान सर्वात वर आहे असे म्हणावे लागेल. भारतीय समाज वर्णव्यवस्था आणि जातीय व्यवस्था यामध्ये विभागला गेला होता. ही विभागणी विषमतेवर आधारित होती. वर्ण व्यवस्थेमध्ये चार वर्ण सांगितले त्यामध्ये ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे होय. यातील शूद्रांना शिक्षण, संपत्ती मिळविण्याचा कसलाही अधिकार या व्यवस्थेने दिला नव्हता त्यामुळे शूद्र वर्ण मधील ज्या जाती होत्या त्या आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक दृष्ट्या मागासलेल्या राहिल्या. या जातीसमूहांना शिक्षणाचा हक्क नाकारल्यामुळे या समाजाची प्रगती होऊ शकली नाही. डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर हेसुद्धा मागासलेल्या समाजातील असल्यामुळे त्यांना या समाजव्यवस्थेचे भयानक असे चटके सहन करावे लागले. हा अनुभव येत असताना त्यांच्या असे लक्षात आले की मागासलेल्या लोकांचा जर सामाजिक आणि आर्थिक दर्जा सुधारावयाचा असेल तर या समाजाला शिक्षण मिळाले पाहिजे, मागासलेल्या समाजातील लोकांच्या प्रगतीसाठी डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्वतः दिवस रात्र अभ्यास करून शिक्षणातील सर्वोच्च पदव्या संपादित केल्या आणि या शिक्षणाचा उपयोग स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी केला नाही. त्यांच्या शिक्षणाचा उद्देश नोकरी मिळविणे नव्हता. तर त्यांनी त्यांच्या शिक्षणाचा उपयोग तळागाळातील, दबलेल्या, पिचलेल्या लोकांच्या उन्नतीसाठी केला. त्यांनी समाजाला संबोधित करत असताना एक संदेश दिला. "शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष" करा या तिन्ही शब्दांमध्ये त्यांनी शिक्षणाला प्रथम प्राधान्य दिले असे दिसून येते. डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांनी जे शिक्षण विषयक विचार मांडले त्यावरून हे स्पष्ट होते की, शिक्षणातून त्यांना नवा भारत घडवायचा होता. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शिक्षण विषयक विचारांची माहिती सर्वांना मिळावी या उद्देशाने सदर शोधनिबंधाची मांडणी करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

१. डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार समजून घेणे.
२. डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत दिलेल्या योगदानाची माहिती घेणे.
३. भारताच्या शैक्षणिक समस्या सोडविण्यासाठी त्यांनी केलेल्या प्रयत्नांचा आढावा घेणे.

Synthesis and Characterization of BSLT-NZFO Multiferroic Composite

D.S. Ghadage, S.G. Chavan, D.J. Salunkhe*

Nanocomposite Laboratory, Department of Physics, Karmaveer Bhaurao Patil Mahavidyalaya,
413304 Pandharpur, Solapur, India

(Received 13 February 2020; revised manuscript received 10 April 2020; published online 25 April 2020)

Magnetodielectric composites with composition $(1-y)\text{Ba}_{0.885}\text{Sr}_{0.1}\text{La}_{0.01}\text{TiO}_3 - y\text{Ni}_{0.8}\text{Zn}_{0.2}\text{Fe}_2\text{O}_4$ (BSLT-NZFO) where $y = 0.2, 0.3, 0.4$ have been prepared by Hydroxide Co-precipitation route followed by microwave sintering. The X-ray diffraction pattern of the composites shows the formation of cubic spinel structure for the ferromagnetic phase and tetragonal perovskite structure for the ferroelectric phase. Scanning electron micrographs (SEM) were taken to understand the surface morphology, grain size and grain growth of the composite. Dielectric and magneto dielectric (MD) properties of the composites also investigated at room temperature with different frequencies.

Keywords: Hydroxide Co-precipitation, X-ray diffractogram, Dielectric Properties, Magnetodielectric effect.

DOI: 10.21272/jnep.12(2).02007

PACS numbers: 77.80. - e, 77.84. - s

1. INTRODUCTION

Recently Multiferroic materials have received interest, because they can simultaneously show ferroelectric and ferromagnetic order [1-6]. These Multiferroic materials are promising applications for many multifunctional devices such as transducers, sensors and memories [2-6]. For selection Multiferroic materials one phase is ferrite and other one is ferroelectric depends on the various parameters like high magnetostriction coefficient, piezoelectric coefficient, high dielectric permeability and dielectric loss [3-5]. Ferromagnetic materials with inverse spinel structure cobalt ferrite (CoFe_2O_4) is well known to have a moderate saturation magnetization, large magnetocrystalline anisotropy, high coercivity and chemical stability [1]. The perovskite (BaSrTiO_3 (ABO_3)) is one of most well known and widely studied ferroelectric materials with excellent dielectric constant and low dielectric loss, due to its potential applications in capacitors, tunable filters and memories (DRAM) [1-3].

A small amount of La^{3+} ions replaces the [BaTiO₃] A-site ions of Ba to form a modified structure which enhances the dielectric and ferroelectric properties of the material. When lanthanum (La) doped in BaTiO_3 ceramics, the electrical and dielectric properties of ceramics can be modified. The doping of a small amount of La^{3+} ions on (A-site) Ba^{2+} sites requires the formation of negatively charged defects and are possible charge compensating mechanism are occurred Barium Vacancies, Titanium vacancies and electrons [9-11].

Glass-ceramic materials have a pore-free and well grained microstructure which is highly attractive applications for ceramics used in capacitors [9]. The microwave sintering have number of advantages like low sintering time, more uniform structure, rapid heating and heating from inside to outside direction of the material [1, 8].

In present study, the La doping was selected to reduce the curie temperature of the $\text{Ba}_{0.885}\text{Sr}_{0.1}\text{TiO}_3$ (BST). The Dielectric, magnetic and Magnetodielectric (MD) performances, the $(1-y)\text{Ba}_{0.885}\text{Sr}_{0.1}\text{La}_{0.01}\text{TiO}_3 -$

$y\text{Ni}_{0.8}\text{Zn}_{0.2}\text{Fe}_2\text{O}_4$ (BSLT-NZFO) ferroelectric-ferromagnetic was studied.

2. EXPERIMENTAL

$\text{Ba}_{0.885}\text{Sr}_{0.1}\text{La}_{0.01}\text{TiO}_3$ were synthesized via Hydroxide Co-precipitation route. The synthesis was based upon the co-precipitation of metal hydroxide $\text{Ba}(\text{OH})_2$, $\text{Sr}(\text{OH})_2$, $\text{La}(\text{OH})_3$ and $\text{Ti-O}(\text{OH})_2$. The stoichiometric amounts of high purity $\text{Ba}(\text{NO}_3)_2$, $\text{Sr}(\text{NO}_3)_2$, $\text{La}(\text{NO}_3)_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$, $\text{K}_2\text{TiO}(\text{C}_2\text{O}_4) \cdot 2.2\text{H}_2\text{O}$ were used as starting chemicals. KOH used as a precipitation agent. After drying the powder was calcinated at 850°C for 30 min in microwave furnace. And then sintering was carried out at 1150°C for 5 min., with an intermediate grinding.

Nickel acetate $\text{Ni}(\text{CH}_3\text{COO})_2 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$, Zinc acetate, Iron nitrate $\text{Fe}(\text{NO}_3)_3 \cdot 9\text{H}_2\text{O}$, were first dissolved separately into distilled water. And KOH and NH_4OH used as precipitation agent to maintain $\text{pH} \sim 10$. After drying the powder was calcinated at 900°C for 30 min and then sintered at 1050°C for 5 min. in programmable furnace.

2.1 Preparation of MD Composites

The composite were prepared by using formula $(1-y)\text{BSLT} + y(\text{NZFO})$ with the help of agate mortar and pestle sintered powder of BSLT and NZFO mixed together and grounded thoroughly. Small amount of diluted polyvinyl alcohol was added as binder. The pellets are formed by using hydraulic press having 1.2 cm diameter. Composite pellets were finally sintered at 1050°C for 5 min in microwave furnace.

2.2 Characterization

To determine the X-ray diffractogram Bruker (D8 advance) XRD diffractometer was used. The measurements of dielectric constant as a function of frequency, temperature were carried out using (WK6500B) LCR-meter.

* salunkhedj@rediffmail.com

**“२१ व्या शतकातील स्त्रीवादी चळवळी व डॉ. बाबासाहेब
आंबेडकरांचे योगदान- एक अभ्यास”**

प्रा. डी. के. रसाळ (सहायक प्राध्यापक)
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला
महाविद्यालय, सोलापूर
rasaldk@gmail.com
दूरध्वनी क्र. - ९९२२७३६८७२

प्रस्तावना -

२० व्या शतकात भारतात जे थोर महापुरुष झाले. त्यांनी आपल्या आयुष्यात खऱ्या अर्थाने स्त्री-पुरुष समानतेचा वसा घेतला. व आपल्या राज्यघटनेत स्त्री व पुरुष समानतेला कायद्याच्या चौकटीत घेतले. अशा थोर महापुरुषामध्ये भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची गणना होते. त्यांनी स्त्री जातीला समाजाचा अलंकार मानले. प्रत्येक समाज स्त्रियांच्या चारित्र्याला अधिक मान देतो. आपल्या मुलांबाळांचा, आपल्या कुटुंबाचा व कुळांचा नावलौकिक स्त्रियांच्या शिलावर अवलंबून आहे. इतकी थोरवी स्त्री वर्गाला प्राप्त झाली आहे. म्हणूनच ते स्त्रीला समाजातील स्थान काय आहे हे सांगतात. तुम्हा स्त्रियांचे समाजातील स्थान काय आहे, हे जाणून आपल्यामधील आयुष्यक्रमाचा त्याग केला पाहिजे आपला व स्वतःचा दर्जा नावलौकिक वाढविला पाहिजे. असा संदेश संबंध स्त्री वर्गाला दिला होता.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी महात्मा फुले, राजर्षि शाहू महाराज, विठ्ठल रामजी शिंदे, महर्षि धोंडो केशव कर्वे यांच्यानंतर संबंध स्त्री वर्गाला शिक्षणाची प्रेरणा देऊन त्यांच्यात स्वाभिमान निर्माण करण्याचे कार्य केले होते. स्त्री-पुरुष समानतेची खरी ओळख डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी करून दिली होती. म्हणूनच १९ व्या व २० व्या शतकातील ज्या महान समाज सुधारकांनी आपल्या कृतीने स्त्रीवादी चळवळीला प्रेरणा देण्याचे महान कार्य केले. त्यापैकी स्त्री उध्दारक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कायद्याच्या माध्यमातून भारतीय स्त्रीला स्वतःच्या पायावर उभी करून २१ व्या

इंदिरा गांधी यांच्या आर्थिक सुधारणा: राजकीय रणनीतीच्या संदर्भात

प्रा. एस. एस. मारकवाड

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय,
सोलापूर.

पंतप्रधान होण्यापासून शेवटच्या श्वासापर्यंत श्रीमती इंदिरा गांधींनी खूप संघर्ष केल्यानेवारी 1966 मध्ये लाल बहादूर शास्त्री यांचे हृदयविकाराच्या झटक्याने निधन झाले. त्या सार्वत्रिक निवडणुका तेरा महिन्यावर आल्या होत्या. अशा स्थितीत त्यांना पंतप्रधान होण्यास सांगितले गेले. हा निर्णय सिंडिकेट ने घेतला. सिंडिकेटचा असा अंदाज होता की अल्पावधीत दोन पंतप्रधानांच्या निधनानंतर देशवासियांना सोबत घेऊन जाणे सोपे होईल याशिवाय त्यांच्यामते ती इतकी नवखी होती की, तिला आपल्या पद्धतीने सरकार चालावयास लावणे शक्य होईल. आपण इंदिरा गांधींवर वचक ठेवू शकू आणि त्यासुद्धा त्यांना पंतप्रधान केल्याबद्दल कृतज्ञ राहून आपल्यासगळ्या आदेशांचे निष्ठापूर्वक पालन करतील अशी त्यांची खात्री होती. तर दुसरीकडे 'एक नेहरू' म्हणून १९६७ साली होत असलेल्या निवडणूक जिंकण्यात तिची प्रचंड मदत होणार होती. नरसिंह रावांच्या मते 'इंदिरा हे हमखास मते मिळविण्याचे साधन होते. काँग्रेस पक्षाची सर्वात मोठी दुर्बलता म्हणजे लोकशाही पक्ष असूनही ते एक व्यक्ती आश्रित पक्ष बनले होते. स्वातंत्र्यानंतर जवळपास प्रत्येक निवडणुकांमध्ये काँग्रेसने गांधींनेहरू यांच्या नावाने मते मागितली. 1967 मध्ये झालेल्या चौथ्या सार्वत्रिक निवडणुकांमध्ये इंदिराजींनी काँग्रेसला मत मागितले. निवडणुकीच्या निकालात काँग्रेस सदस्यांची संख्या कमी झाली काँग्रेसमधील भयंकर दुफळीमुळे आणि इंदिराजींच्या विरोधातील गटामुळे काँग्रेसला हानी सहन करावी लागली. काँग्रेसने सरकार स्थापन केले पण त्याचा जनाधार 5 टक्क्यांनी घसरला.

निवडणुकीच्या निकालानंतर काँग्रेसमध्ये विशेषतः आर्थिक धोरणांच्या संदर्भात संघटनात्मक आव्हाने आणि धोरणात्मक संघर्ष उद्भवू लागले. संघटनेतील दुसऱ्या गटाने स्वतःला बळकट करण्यास आणि आवश्यकता भासल्यास इंदिरांना पक्षाबाहेर काढण्याच्या तयारीस लागले. १२ मार्च १९६९ ला निजलिंगप्पा आपल्या डायरीत लिहितात की, 'मला असे नाही वाटत की ती प्रधानमंत्रीच्या रूपाने राहण्यास पात्र आहे. कदाचित लवकरच फैसला होईल.' आणखी काही आठवड्यांनी मोरारजी व निजलिंगप्पा यांची पंतप्रधानांना पदच्युत करण्याची आवश्यकता या

स्त्रियांवरील बलात्कार : एक सामाजिक समस्या

प्रा.डॉ. भुरके नागोराव संभाजी
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना :

स्त्रियांवरील विविध प्रकारच्या अत्याचारांत बलात्कार हे अंतिम टोक म्हणायला हरकत नाही. त्याचे स्त्रीच्या नातलगांना, सासर, माहेरला कमी जास्त प्रमाणात भोगावे लागणारे परिणाम आहेत.

बलात्कार भयाइतके स्त्रीला कोणतेच संकट भयभीत करत नाही. सातत्याने बलात्काराच्या भीतीने संपुर्ण स्त्री जातीला धास्तावून सोडले आहे. त्या बलात्काराची प्राचीन व आधुनिक प्रगत व अप्रगत अथवा प्रगतशील अशा सर्वच समाजात आढळून येते. बलात्कार करणारा केवळ स्त्री सुखासाठी हारपलेला आसतो. तो त्या स्त्रीची जात, धर्म, गरिबी, श्रीमंती अगर वयही लक्षात घेत नाही. बलात्कारात माया, प्रेम, आपुलकी, सौंदर्य अशा भावनाही आढळत नाहीत. म्हणूनच बलात्काराची त्याची इच्छा ही एक विकृती समजावी लागते. आणि या विकृतीला केवळ तरुण स्त्रियाच नव्हे तर अगदी लहान मुली आणि प्रौढ महिलापर्यंत सर्वजण बळी पडण्याची शक्यता असते. अशा या सर्व स्त्रियांच्या मनात धास्ती निर्माण ज रजा-या समस्येचे स्वरूप गंभीर आहे.

बलात्काराची समस्या कायदेतज्ञ, समाजशास्त्रज्ञ, मानसशास्त्रज्ञ, समाजसेवी संस्था यांच्या अध्यायनातील एक प्रमुख अभ्यास विषय आहे. स्त्रीची इच्छा, मान्यता नसता पुरुषाने तिच्याशी केलेला लैंगिक संभोग यास बलात्कार म्हटले आहे. बलात्काराची समस्या ही सार्वत्रिक स्वरूपाची आहे. बलात्कार म्हणजे स्त्रीच्या संमतीशिवाय तिच्याकडून वेषेयीज सुज मिळवणे. अशीही संकल्पना सांगता येईल. कायद्याच्या दृष्टीने बलात्कार निश्चित करण्यासाठी व ज्यांच्यावर बलात्काराचा आरोप ठेवला जातो. त्याला त्या गुन्ह्याखाली शिक्षा केली जाते. भारतात बालविवाहाची प्रथा आहे. अशा अज्ञान स्त्रियांशी पतीने केलेला संभोग हा तर बलात्कार मानावाच, पण सज्ञान पत्नीस देखील पतीवर बलात्काराची फिर्याद करता यावी यासाठी कायद्यात बदल व्हावा असेही विचारवंतास वाटते.

बलात्काराचे प्रमाण :

भारतात बलात्काराच्या घटना वर्षाला साधारणतः १५००० होतात. स्त्रियांच्या विरुद्ध होणा-या गुन्ह्यात १९९६ ते १९९८ च्या दरम्यान हे प्रमाण १२.३ टक्के आहे. राज्यनिहाय विचार करता सर्वात जास्त मध्यप्रदेश नंतर मिझोराम, अरुणाचल प्रदेश, उत्तरप्रदेश, महाराष्ट्र या राज्याच्या क्रम लागतो. देशात दर तीन तासाला ५ बलात्काराच्या घटना घडतात.

बलात्काराचे स्वरूप :

- १) बलात्काराला बळी पडणा-या १० स्त्रियांपैकी ८ स्त्रिया या तरुणी व पौगंडावस्थेतील मुली असतात.
- २) बलात्कार करणारे अपराधी हे नेहमीच अनोळखी, परके असत नाहीत. यातील निम्मं अपराधी स्त्रीच्या परिचयाचे असतात.
- ३) बलात्कार अपराध हा परिस्थितीजन्य असतो.
- ४) एकूण बलात्कारांच्या घटनांतील २५ टक्के घटना या सामूहिकरित्या केल्या जाणा-या बलात्कारात मोडतात.
- ५) बलात्काराच्या अपराधाच्या घटनांत अत्यंत कमी प्रमाणात बळी पडलेल्या स्त्रिया जबाबदार असतात. पण अत्यंत मोठ्या प्रमाणात बळी पडणा-या स्त्रिया या निरपराध असतात.

बलात्काराची कारणे :

मुलतः बलात्कार हे अपसामान्य वर्तन असते बलात्काराच्या कारणाने लैंगिक व आक्रमकतेची भावना या दोन्ही बाबींचे वर्चस्व दिसून येते.

१) आक्रमकतेची भावना :

The Role of FDI in Banking Sector

Dr. R.P.Dhawan

Head & Associate Professor,

Department of Economics,

LBPM College, Solapur

Abstract

Indian banking sector has created a very important platform in the development of the economy of India and in forming wealth to the economy. In 2008 when the United States of America and world economy got into trouble, the financial sector of India also got affected but only Indian banking sector maintained its business because of the better controlled system and saving habits of Indian middle men. This paper discuss about the history of Indian banking system, need of foreign direct investment in Indian banking system, this paper also consider that FDI in banking sector can notify some issues like encouraging development of new financial and unique product, its improve the risk taking ability of Indian banking sector, improved efficiency of this sector and better handle the financial changes of the banking sector.

Keywords: Banking Sector, FDI, Market Analysis, Financial Strategies

Introduction

Indian banking system is totally dissimilar from the other nations of Asian region because India's unique geographical, social, economical conditions. Indian has a large volume of land size and approximately 1250 million populations, and a diverse culture. India has an unbalanced system of income and expenditure. There are high levels of illiteracy among a big percentage of Indian population but, at the equal time, the country has a large role changer and revolutionary talents in management and technology (1).

In India near about 30 to 35 percent of population live in metro cities and urban areas and rest of 60-65 percent spread in several semi-urban and rural areas between about 30 and 35 percent of the population resides in metro and urban cities and the rest is spread in several semi-urban and rural centers. Foreign Direct Investment acts as a bridge to fulfill the gap between investment and saving.

A STUDY OF RECENT TRENDS AND CHALLENGES OF AGRICULTURAL SECTORS IN INDIA

Prof. Dr. Ravsaheb Prabhakar Dhawan
Department of Economics
Laxmibai Bhaurao Patil Mahila Mahavidyalaya, Solapur

Abstract

This research paper focuses on the recent trends and challenges of agricultural sectors in India. Agriculture sector is the backbone of Indian economy, this sector is the largest livelihood provider in rural India.

Keywords: Agriculture, Recent trends, challenges, IFS, Data, Tourism, Technology.

1. Introduction:

Agriculture is the most important sector in India, it is still now the main source of livelihood for the majority of the rural population. The National Agricultural Policy aims at agricultural growth will be determined by important factors likely: Technology, Globalization, and Markets. Agricultural sectors face challenges likely: Urbanization, Technology dissemination, Food security and safety.

The recent trend in agriculture has been shifted on organic and vertical farming and about boosting, motivating and improving incomes of farmers then recent developments may be seen like agricultural tourism, integrated farming with inclusion of allied agricultural activities. The Government supporting for developing Agri Tourism to promote tourism as well as make it an area of earning for the rural areas. The technology plays a very important role in encouraging farmers to take up entrepreneurial ventures and agro-based industries.

Keeping these things in view, present study has incorporated with recent developments, challenges and Opportunities of Indian agricultural sectors.

2. OBJECTIVES OF THE STUDY:

The main objectives of this study are:-

1. To analyze the recent trend and pattern of agricultural system in India.
2. To study the challenges and sources of agricultural system in India.
3. To check the adoption of technology and recent trends by the farmers in India

3. Research Methodology :

In order to study the recent trends and challenges of agricultural sectors in India Secondary data from different research papers, reports & government data has been studied and analyzed.

4. Agricultural Sector- Recent trends and challenges discussion:

'मध्यकालीन भारत: धर्मसत्ताक राज्याचा सिद्धांत' आणि त्याचे चर्चाविश्व

प्रा. एस.एस. मारकवाड

सहाय्यक प्राध्यापक,

इतिहास विभाग

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

गोषवारा :

मध्यकालीन भारतातील राज्याच्या स्वरूपासंबंधी इतिहासकारांमध्ये पर्याप्त वाद आहे. यासंदर्भातील 'धर्मसत्ताक' राज्याचे प्रारूप ही विवादपूर्ण आढळते. यावर त्याच्याशी संबंधित इतिहासकारांच्या आपापल्या विचारधारात्मक अवस्थितीची छाप होती. वसाहतवादी व काही राष्ट्रवादी इतिहासलेखक मध्यकालीन राज्य धर्मप्रधान दृष्टीने पाहून वसाहतवादपूर्व राज्य हे धर्मसत्ताक होते असे म्हणतात. मध्ययुगीन इस्लाम धर्म, राज्य आणि त्याच्या विस्ताराचे एक माध्यम होते. त्यांनी हिंदू आणि मुस्लिमांना दोन पृथक सभ्यता आणि संस्कृतीच्या प्रतिनिधी स्वरूपात चित्रित केले. तर मार्क्सवादी इतिहासलेखक मध्ययुगीन भारतीय राज्याच्या धर्मसत्ताक स्वरूप स्पष्ट करण्यासाठी मांडलेल्या मतास आव्हान देतात आणि धर्मसत्ताक राज्याचे प्रारूप अस्वीकृत करतात. त्यांच्या मते, धर्मसत्ताक राज्य हे युरोपच्या संबंधातील ख्रिश्चनासोबत येणारी मर्यादित संकल्पना आहे. मध्ययुगात इस्लामी सत्तांचे धार्मिक धोरण धर्मसत्ताक राज्य प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न नव्हते तर राजपद व साम्राज्य स्थापित करण्याचे ते एक राज्य धोरण होते. प्रस्तुत संशोधनपर लेखात मध्ययुगीन धर्मसत्ताक राज्याच्या प्रारूपासंबंधीच्या विवादाचा संक्षिप्त आढावा घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

शोध संज्ञा :

राज्य, धर्मसत्ताक, वसाहतवादी इतिहास लेखन, मार्क्सवादी इतिहासलेखन, धार्मिक धोरण इत्यादी

प्रस्तावना :

मध्यकालीन भारतातील राज्याच्या स्वरूपासंबंधी इतिहासकारांमध्ये पर्याप्त वाद आहे. यासंदर्भातील 'धर्मसत्ताक' राज्याचे प्रारूप ही विवादपूर्ण आढळते. इतिहासकारांनी ज्या सीमेपर्यंत मध्यकालीन राज्याच्या स्वरूपाची पडताळणी केली, त्यांनी या राज्याच्या कारभारात इस्लामच्या महत्त्वाची एककेंद्रित अवस्था पाहिली. तरी, राज्य धर्मसत्ता होते का? या प्रश्नाच्या उत्तराची रेषा ही या मताच्या जोरदार पुष्टी व समर्थनापासून सूक्ष्म अस्वीकृती पर्यंत जाते. प्रत्येक उत्तरामध्ये भारताचे औपनिवेशीकरण आणि त्याच्या स्वातंत्र्याच्या लढाईची कहाणी ज्यामध्ये इतिहासाला मध्यभागी आणले गेले. यावर त्याच्याशी संबंधित इतिहासकारांच्या आपापल्या विचारधारात्मक अवस्थितीची छाप होती.

वसाहतवादी दृष्टिकोन आणि मध्यकालीन भारतीय राज्य

Nibandha Mala Journal

Certificate of Publication

is awarded to

मुंडे डी.के.

for the paper titled

इक्कीसवीं सदी की हिंदी स्त्रीवादी कविता में
अभिव्यक्त सामाजिक विषमता

Published in *Nibandha Mala* Journal Vol:12, Issue-02 February 2020 ISSN: 2277-2

International Refereed and Indexed Journal for Research Publication

With Impact Factor 5.1 UGC Care Listed

UGC
University Grants Commission

S.N. Sharma

S.N. Sharma
Editor-in-Chief

editor@hindijournals.org

इक्कीसवीं सदी की हिंदी स्त्रीवादी कविता में अभिव्यक्त सामाजिक विषमता

प्रा. मुंडे डी.के.

लगापाटील महिला कॉलेज, सोलापूर

मो.नं. - 9422753166

सदियों से चले आ रहे पुरुषप्रधान समाज में दुरारे दर्जे का स्थान पानेवाली स्त्री शोषण, पीडा, दुख, अपमान तिरस्कार, घुटन और बेबसी का शिकार बनी हुई है। सत्ताधारी ने नियम - कानून व परंपरा की सहारा लेकर सभी प्रकार से शोषण का अधिकारी बनाया। उसे सामाजिक, धार्मिक पारिवारिक सभी क्षेत्र के बंधनों में और अधिक जकड़ दिया। पुरुष जितने बंधन अधिक व मजबूत बनता गया उतनीही गति से स्त्री ने मुक्ति की आकांक्षा की है। इक्कीसवीं सदी स्त्री के लिए नई आशा की किरण लेकर आयी। शिक्षा और कानूनी अधिकारों फलस्वरूप सामाजिक विषमता को दूर कर समानता के पक्ष में उठ खड़ी हुई। आज स्त्री सशक्तिकरण के फलस्वरूप स्त्री ने अपने आपको पहचान कर स्वयं की स्वतंत्र अस्मिता और अस्तित्व की मांग कर रही है।

आज समाज में स्त्री-पुरुष को समान माना जाता है। लेकिन यह समानता केवल शब्दों और मानवाधिकार की फाईलों में दबकर रही है। आज पुरुष अपने शब्दों के जाल में स्त्री को अपने समान कैसे देख रहा है तथा उसकी स्त्री के प्रति दृष्टि कैसी है इसका खुलासा करती हुई रूपाली सिन्हा लिखती है ....

मैंने कहा, हक

तुमने कहा सब कुछ तुम्हारा ही है।

मैंने कहा, मान

तुमने कहा अपनों में मान अपमान क्या ?

मैंने कहा, बराबरी

तुमने कहा, मुझसे बराबरी ?

मैंने कहा, आजादी

तुमने कहा, जाओ मैंने तुम्हे

सदा के लिए मुक्त किया।

— हंस जुन 2004

आज के इस वैज्ञानिक युग में भी स्त्री शिशु का जन्म परिवार में अनेक हीन प्रतिक्रिया जगाता है। इक्कीसवीं सदी के इस दौर में स्त्री भ्रूण हत्या हो रही है। स्त्री पुरुष की जननी, बहन, पत्नी सभी रूप है किंतु उसे जन्म लेने नहीं दिया जा रहा है। स्त्री पर हो रहे अनेक रूप अपराधों में भ्रूण हत्या मानवता की नृशंसतम एवं क्रूरतम अपराध है जिसकी ओर इशारा करती हुई कवयित्री जीने का हक मांग रही है.....

"क्या हुआ गर लडकी हूँ

मुझे भी घर में थोड़ी जगह चाहिए

लडकी होने की सजा गर्भ में मुझे मत दो

हूँ जीवित प्राणी इस धरती का

मुझे भी मेरे हिस्से का थोड़ा प्यार दो

प्यार दो, अधिकार दो,

मुझे भी इस धरती में जीने का हक दो

हूँ जननी मैं पुरुष की

फिर क्यों जन्म से पहले ही घोंट दिया जाता है गला मेरा

इस इक्कीसवीं सदी में भी।

2. शैलचंद्रा, इक्कीसवीं सदी में स्त्री

साक्षात्कार अप्रैल 2003

शिवाजी विश्वविद्यालय मराठी शिवाक संघ, कोल्हापूर
विद्यमानित, यू.जी.सी. मान्यताप्राप्त त्रैमासिक
(Peer Reviewed Referred Research Journal)
ISSN No. 2319-6025

शिविम् संशोधन पत्रिका

वर्ष-नववे : जोडअंक-एकवीस आणि बावीस : जानेवारी ते जून २०२०

मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयातील विविध संप्रदाय

दिनांक १ व २ फेब्रुवारी, २०२०

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड

(स्वायत्त महाविद्यालय)
ता. कराड जि. सातारा
राष्ट्रीय उच्चस्तर शिक्षा अभियान (रूसा)

* मध्ययुगीन संत कवयित्री डॉ. बाळासाहेब सुतार	३३६
* वारकरी सांप्रदायामधील स्त्री संतांची साहित्यिक कामगिरी डॉ. बाबासाहेब नाईक	३४०
* मराठीतील उपेक्षित संत एक दृष्टिक्षेप डॉ. उज्वला पाटील	३४४
* 'वारकरी सांप्रदायातील संत कवयित्रींच्या उपेक्षा आणि अपेक्षा' प्रा. संगिता सूर्यवंशी	३४८
* स्त्री संतांच्या रचनेतील स्त्रीजाणिवा व आत्मभान डॉ. गोपाळ गावडे	३५३
* मध्ययुगीन कालखंड दत्त सांप्रदायाचे स्थान प्रा. तानाजी काळुंगे,	३५७
* दत्त सांप्रदाय संगिता साळुंखे	३६०
* सांप्रदाय संगिता मोहिते	३६४
* भिन्न धर्म-संस्कृतिचा दृष्टा समन्वयक: दत्त सांप्रदाय डॉ. दिनकर कुटे	३६८
* सूफी वारकरी सांप्रदाय आणि समतेचे तत्त्वज्ञान प्रा. डॉ. विठ्ठल रोटे	३७१
* सूफी सांप्रदाय में प्रेम की प्रधानता डॉ. दिलीपकुमार कसबे	३७४
* "सूफी साधना सांप्रदाय और उनकी देन" डॉ. महिपती शिवदास	३७७
* जैन सांप्रदाय डॉ. चंदना लोखंडे	३८१
* जैन सांप्रदायाचे उपेक्षित मराठी साहित्य डॉ. अशोक तवर	३८३
* मध्ययुगीन रामायणे, आचार्य गुणकीर्ति आणि गुणकीर्तिरचित मराठी जैन रामायण डॉ. गोमटेश्वर पाटील,	३८७
* वीरशैव धर्मसांप्रदाय श्री. सिध्दमल्लय्या हिरेमठ	३९१
* वीरशैव धर्मातील प्रमुख धार्मिक संकल्पना डॉ. विजय रेवजे	३९६
* महात्मा बसवेश्वर आणि वीरशैव सांप्रदाय प्रा. सुंदर कांबळे	३९८
* महात्मा बसवण्णा आणि वचन साहित्य डॉ. शशिकला रणदिवे	४०२

वीरशैव धर्मातील प्रमुख धार्मिक संकल्पना

प्रा.डॉ. विजय रेवडे

ल.भा. पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

वीरशैव धर्माची उत्पत्ती

वीरशैव धर्माची उत्पत्ती आणि संस्थापक यांच्या संदर्भात मतभिन्नता आहे. पण काहीच मतानुसार भगवान शिव, पंचाचार्य आणि महात्मा बसवेश्वर यांना संस्थापक म्हणून मानले जाते. डॉ. सूर्यकांत घुगे यांनी याच मताला मान्यता दिली असून आपले मत नोंदवताना त्यांनी,

नमस्ते रुद्ररूपेभ्य, नमस्ते वीरशैवाय शिवाय गुरवे नमः

वीरशैवमतेशाय महावीर शंभवे नमस्ते वीरशैवाय शिवाय गुरवेनमः^१

वीरशैव हे शिवाच्या अनेक नावापैकी एक नाव आहे. म्हणजेच 'शिवाचा धर्म' व 'वीरशैव धर्म' असे मानले जाते. यालाच शिवधर्म, शिवसमयधर्म, शिवानुभवधर्म, शिवयोगधर्म असे म्हणतात. या विचाराला मन्मथस्वामी, पंडित मल्लिकार्जुन शास्त्री, पंडित नागभूषणशास्त्री, पंडित का.शि. सकामे, शि.बा. मानखेडकर, रे.रा. मगाई, डॉ. रत्नसभापती, डॉ. शे.प. पसारकर यांनी मान्यता दिली आहे.^२

वीरशैवाच्या प्रमुख धार्मिक संकल्पना

प्रत्येक धर्मात काही प्रमुख संकल्पना असतात. ज्यांना अनेक दृष्टींनी महत्त्व असते. भागवतधर्मात हरिपाठाचे अभंग, ज्ञानेश्वरीचे वाचन, एकादशी, नामस्मरण, तुळशी वृंदावन यांना फार महत्त्व आहे. वीरशैव धर्मातही काही प्रमुख धार्मिक संकल्पना आहेत. त्याआधारे त्या धर्मातील लोकांचे धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक आणि आध्यात्मिक जीवनासंबंधी नियमन केले जाते.

- १) अंग व लिंग :- अंगाला जीव म्हणतात. जिवाला शिवमय बनविणे महत्त्वाचे आहे. लिंग म्हणजे परमात्मा होय. या अंगाचे आणि लिंगाचे सामरस्य बनविणे हा वीरशैव धर्मातील साधकाचा परमेश्वराकडे जाण्याचा मार्ग आहे.^३ डॉ. र. बा. मंचरकर यांनी अंगस्थळाची ४४ उपस्थले व लिंगस्थलांची ५७ उपस्थले वर्णन केली आहेत.
- २) स्थल :- संपूर्ण विश्व जेथे स्थिर होते आणि लय पावते, त्या ब्रह्माला स्थल म्हणतात. अंगस्थल आणि लिंगस्थल असे दोन प्रकार मानले जातात.
- ३) शक्ती विशिष्टाद्वैत :- वीरशैव धर्मात परमेश्वराचे द्वैत स्वरूप मान्य असून त्यांच्या मते, आदिमाता पार्वती ही जीवविशिष्ट तसेच शिवविशिष्ट आहे. शक्ती विशिष्टाद्वैत ही जीव व शिवशक्तीच्या अद्वैततेचे प्रतीक आहे.
- ४) षटाक्षरी मंत्र :- 'प्रत्येक धर्मात काही मंत्र आहेत. या मंत्राला त्या धर्मातील साधकांचे जीवनात फार महत्त्व असते. भागवत धर्मात 'जय जय राम कृष्णहरी' या मंत्राला जगदगुरु महत्त्व आहे. तद्वतच वीरशैव धर्मात 'ॐ नमः शिवाय' हा एक महत्त्वाचा मंत्र आहे.
- ५) पंचाचार्य :- यानाच जगदगुरु म्हणून ओळखले जाते. त्यानाच पंचाचार्य असेही म्हणतात. बाळेहळ्ळी, उज्जैन्यानी, श्रीशैलेश्वर, श्रीशंकर व केदार येथे ही प्रमुख पंचाचार्यपीठे आहेत.

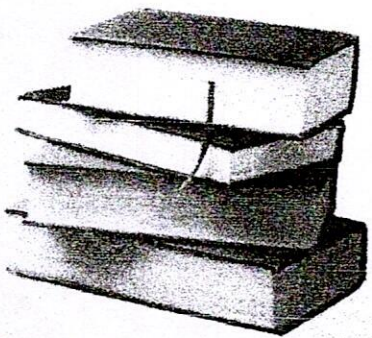

10

10

Studies in Indian Place Names (SIPN)
with ISSN 2394-3114

Studies in Indian Place Names (SIPN) with ISSN 2394-3114 is UGC Care listed journal for research publication. SIPN considers review and research articles related to Social Science and Humanities, Arts and Humanities, Physical Education, Library Science, History, Anthropology, Management, Commerce, Home Science, Sociology, Hotel Management, Tourism, Mass Communication, Accounting, Education, Economics, Law, Philosophy, Finance, Political Science, Visual Arts, Performing Arts, English, Science Engineering (All Branches), Psychology, and Architecture, Geography and Geology, Agricultural, Biological Sciences, Environmental Science, Ecology, Archaeology, Biodiversity and Conservation, Entomology, Health Science, Medicine and Dentistry, Nursing and Allied Health Science, Ayurveda. On behalf of Studies in Indian Place Names, I would like to extend my regard to all fellow researchers and scholars and wish prosperity in their field. Published by: The Place Names Society of India, NPS India. Send papers for publication to editor@tpnsindia.org

Vol 40 Issue 22 (March 2020)

An International Registered & Refereed Monthly Research Journal

Studies in Indian Place Names

UGC Approved Journal
UGC Care Journal

The Place Names Society of India
TPNS India

You

today at 10:09 am

• **Special Issue Editors:**

Dr. Anand D. Shinde

Dr. Nagorao S. Bhurke

Mr. Anil P. Kamble

Mr. Dashrath K. Rasal

• **About the Special Issue :**

This special issue is the compilation of articles on 'Recent Trends and Issues in Social Sciences'

• **Disclaimer:**

The author(s) of each article appearing in this Special issue is/are solely responsible for the content thereof. The opinions expressed in this Special Issue are those of authors. They do not purport to reflect the opinions or views of the Editors or the publisher.

Published: Feb 27, 2020

Articles

A Study of Difficulties in the Implementation of Constructivist Teaching Strategy in Geography Subject

A Study of Difficulties in the Implementation of Constructivist Teaching Strategy in Geography Subject

Dr. Anand D. Shinde

PDF

"डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा वंचितांच्या इतिहासाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन"

प्रा. दशरथ किसन रसाळ
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला
महाविद्यालय, सोलापूर
rasaldk@gmail.com

प्रा. डॉ. विष्णू बी. वाघमारे
श्री. शिवाजी महाविद्यालय,
बारशी जि. सोलापूर

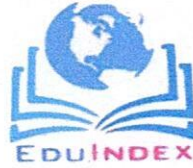
प्रस्तावना -

अलीकडे इतिहास लेखनात अनेक नवीन प्रवाह उदयास येत असलेले दिसून येतात. त्यामध्ये प्रामुख्याने मार्क्सवादी इतिहास लेखन प्रवाह, वंचितांचा इतिहास लेखन प्रवाह तसेच स्त्रीवादी इतिहास लेखन प्रवाह व आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह असे अत्यंत महत्वाचे इतिहास लेखन प्रवाह सध्या इतिहासात येत आहेत. कारण इतिहासप्रकारांवर कोणत्या ना कोणत्या विचारांचा प्रभाव असतो. तो त्या प्रभावाखाली येऊन इतिहास लेखन करण्याचा प्रयत्न करित असतो. म्हणून अलीकडे 20 व्या शतकात जेवढे काही इतिहास लेखनातील नवीन प्रवाह येऊ पाहत आहेत. त्यापैकी अत्यंत महत्वाचा प्रवाह म्हणजे आंबेडकरी नवप्रवाह होय. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या इतिहासविषयक दृष्टिकोनातून अभिजनाचा इतिहास मांडला आहे. त्यांनी वंचितांच्या इतिहास लेखनास सुरुवात केली.

वंचितांचा इतिहास म्हणजे उपेक्षित, दुर्लक्षित केलेले, प्रवाहाच्या बाहेर असलेले समूह होय. वंचित म्हणजे 'उपेक्षित लोक' अथवा समूह होय. वंचितांच्या इतिहासाला फार उशीरा सुरुवात झाली. तरीही हा एक प्रवाह निघाला तो पाश्चात्य इतिहासाच्या तत्त्ववेत्त्यांनी १९ व्या शतकात हा प्रवाह निर्माण केला. व वंचित घटकाला आता तरी इतिहासात स्थान मिळेल काय? याचा विचार होण्यास सुरुवात झाली. वंचितांचा इतिहासात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कार्ये कोणते होते? असा प्रश्न निर्माण होतो. म्हणजेच या नवीन प्रवाहामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा प्रवाह पाहत असताना त्यांचा वंचितांचा इतिहासाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन फार व्यापक व पुढारलेला दिसून येतो.

या देशाच्या व जगाच्या इतिहासामध्ये वंचित घटकांचा मोठ्या प्रमाणात सहभाग नक्कीच आहे. कारण वंचितांच्या सहभागाशिवाय कोणत्याही देशाचा इतिहास पूर्णत्वाकडे जात नाही. म्हणूनच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा दृष्टिकोन पाहता वंचितांच्या इतिहासाला त्यांनी प्रथमतः प्राधान्य दिले आहे. त्यांच्यापूर्वी महात्मा फुलेपासून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांपर्यंत वंचित

PUBLICATION CERTIFICATE

This publication certificate has been issued to

Dr Anand D Shinde

For publication of research paper titled

A Study of Difficulties in the Implementation of Constructivist Teaching Strategy in Geography Subject

Published in

Studies in Indian Place Names with ISSN no. 2394-3114

Vol:40 issue: 22 Month: February Year: 2020

Impact factor:6.3

The journal is indexed, peer reviewed and listed in UGC Care

Editor

Eduindex Journals

www.eduindex.org
editor@eduindex.org

Note: This eCertificate is valid with published papers and the paper must be available online at the website under the network of EDUindex. For cross check you can contact at editor@eduindex.org

A Study of Difficulties in the Implementation of Constructivist Teaching Strategy in Geography Subject

Dr. Anand D. Shinde

Assistant Professor in Education,
Laxmibai Bhaurao Patil Mahila
Mahavidyalaya, Solapur. (MH).

Abstract

The concept of "How do students learn?" has been also changed and believed that every child or person gives the meaning to each experience and constructs the knowledge on the basis of previous experiences. That's why researcher is going to follow the strategies of constructivism and study of difficulties in the implementation for the said research.

In this study the Survey method is used to study the implementation of Constructivist Teaching Strategies for 9th std. geography subject. The researcher has developed the questionnaires for student and teacher to study the implementation and the difficulties while using Constructivist Teaching Strategies for Geography Subject and collect the data.

In this research it is seen that most of the teachers said that they use Constructivist teaching strategies to some extent, some students said that their Geography teachers use various teaching methods to some extent whereas the few students said that their Geography teachers did not use various teaching methods in their classroom. Most of the teachers said that they come across the difficulty of time limitation, the difficulty of syllabus completion, adequate facility of teaching aids and more number of students in the class.

Key words: Constructivism, constructivists teaching strategy

1. Introduction:

Geography is an important and necessary subject in school curriculum. In our day today life, Geography has an integral part of human life. It plays an important role in the development of human intellect. Thinking, guessing, concluding and analyzing etc. activities give encouragement to the mind. Teaching of Geography is very essential for achieving the National educational goals and aims. If we look at the scope of Geography, it becomes difficult for the students to understand the difficult concepts in it. It needs to be taught by using different

Presentation of Women in Indian Writing in English

Mrs. Tamboli N.A.

Assi. Professor

Laxmibai Bhaurao Patil Mahila Mahavidyalaya, Solapur

Abstract:

Literature is the mirror of society – one of the best creations of the ages which have given us the ability to express feelings, emotions, and knowledge in words. The issues of gender are one of the common themes in many texts. The gender has become a major division between men and women as two different social categories having psychological behavior of their inherited genders. Thus, gender has become more of a cultural construct instead of just a biological distinction between men and women. The following paper discusses the presentation of women, problems of women, issues of women depicted in the literature through women characters.

Keywords: Women, Gender, literature.

Introduction

The issues of gender are one of the common themes in many texts. The gender has become a major division between men and women as two different social categories having psychological behavior of their inherited genders. Thus, gender has become more of a cultural construct instead of just a biological distinction between men and women.

In ancient Indian history, women have been treated as the deity, glorified and also regarded as myths. However, in reality, most of the time, a contradictory state of affairs exists. Even in literature, there was and perhaps it is even today – a duality in the projection of the image of women. There are deified archetypal images and there are also debased and degraded images but literature also portrays a few insurgent minorities who protest against the ills they face. As Simone de Beauvoir says – 'Much more interesting are the insurgent's females who have challenged this unjust society, literature of protest can engender sincere and powerful work.' Contemporary Indian English Literature spans a rich variety of themes – from the conventional woman to that of a new woman – reflecting on the problems faced by women and the changes that have come in our society. Feminism is an ideology against oppression and exploitation of women in a patriarchal system. The goal of feminism is to establish and defend equal political, economic and social rights and equal opportunities for women. It has been minutely handled in the works of Indian English Writers like Toru Dutt, Kamala Das, Anita Desai, Shashi Deshpande, etc. by exploring the images of woman, her quest and struggle at various levels in search of her identity - has received a lot of support and sympathy in Indian English Literature.

स्त्रीशिक्षण आणि सामाजिक सक्षमीकरण समोरील आव्हाने

प्रा.हर्षल विरेंद्र चलवादी
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील,
महाविद्यालय सोलापूर.

प्रस्तावणा: -

भारतीय स्त्रीशिक्षणासमोरील आव्हानांचा अभ्यास करताना स्त्रीयांच्या कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक या घटकांचा विचार करणे गरजेचे आहे. प्रत्यक्ष जीवनात बहुसंख्य स्त्रीया अत्यंत कमी वेतन किमान कौशल्य, उत्पादनांच्या जगात मर्यादीत वाव, किमान साक्षरता, कुपोषण, अनारोग्य आणि कुटुंबातर्गत हिंसांचाराच्या बळी असतात. त्यामुळे स्त्रीयांच्या दृष्टीने समता, न्याय असलेला समाज निर्माण करणे म्हणजे ख-या अर्थाने स्त्रीयांच्या सक्षमीकरणाचा प्रयत्न करणे. विकास प्रक्रियेमध्ये स्त्रीयांचा सहभाग केवळ शाब्दिक आवाहने करून होणार नाही. तसेच समानतेची कल्पना यांत्रिक औपचारिकतेतून घडणार नाही याची जाणीव झाली तेव्हा सबलीकरण व सक्षमीकरण ही संकल्पना मांडण्यात येऊ लागली. भारतीय समाजातील स्त्रीयांना सर्व क्षेत्रात आपल्या सुप्त क्षमता प्रत्यक्ष वापरता येतील असा समाज निर्माण करणे म्हणजे सक्षमीकरण (जगात कोणत्याही समाजात स्त्रीयांना पुरुषांच्या बरोबरीने संधी मिळालेल्या नाहीत. त्यामुळे मानवी विकासासाठी त्यांचे योगदान प्रचंड असूनही त्यांचा मानवी विकास मात्र मागे राहिला आहे.)

स्वरूप: -

सामाजिक जीवनात स्त्रीयांच्या प्रगतीसाठी खूप मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. पूर्वापार चालत आलेली पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्रीयांच्या प्रश्नांकडे फारसे गांभीर्याने पाहिले गेलेले दिसत नाही. स्त्री ही घरकाम करणारी चुल व मुल यात रमणारी आहे. तिचा विकास हा चार भिंतीच्या आतच व्हायला हवा

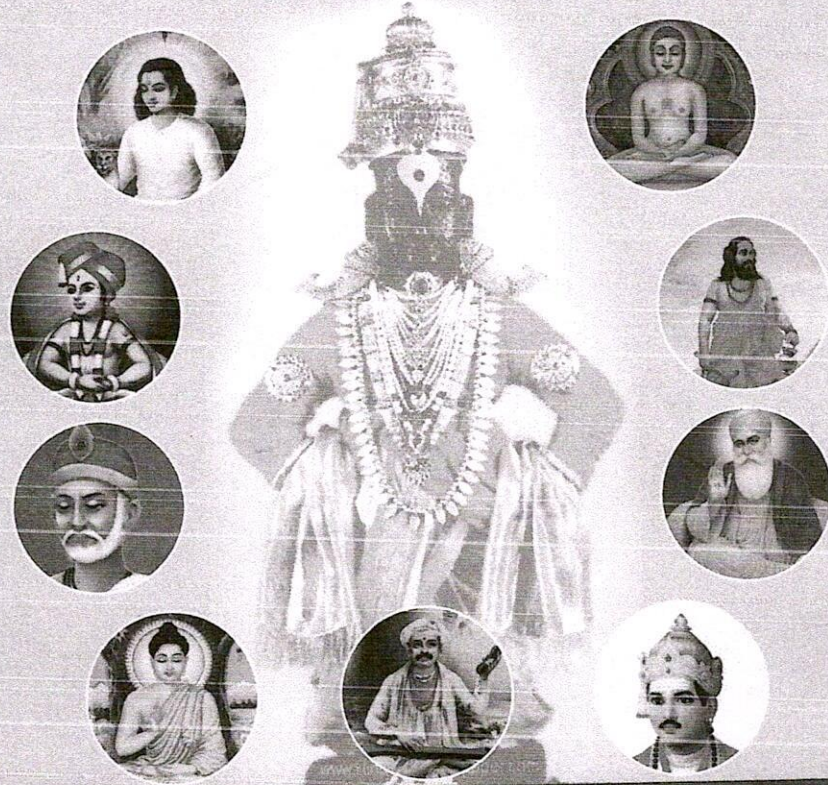
शिवजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर
विद्वत्प्रमाणित, यू.जी.सी. मान्यताप्राप्त त्रैमासिक
(Peer Reviewed Referred Research Journal)
ISSN No. 2319-6025

शिविम् संशोधन पत्रिका

वर्ष-नववे : जोडअंक-एकवीस आणि बावीस : जानेवारी ते जून २०२०

मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयातील विविध संप्रदाय

दिनांक १ व २ फेब्रुवारी, २०२०

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड

(स्वायत्त महाविद्यालय)
ता. कराड जि. सातारा
राष्ट्रीय उच्चस्तर शिक्षा अभियान (रुसा)

* अंतरंग *

- * मध्ययुगीन मराठा कालखंडातील सामाजिक परिस्थिती.
डॉ. अभय पाटील.
- * मध्ययुगीन मराठी संप्रदायातील कवितेची निर्मिती आणि रूपविशेष
डॉ. वामन सरगर
- * मुस्लिम संतांच्या काव्यरचनेतील गुरुमहात्म्य
प्रा. लता ऐवळे
- * मध्ययुगीन कालखंडातील भक्ती परंपरेचे स्वरूप
डॉ. प्रियांका कुंभार
- * मध्ययुगीन मराठी साहित्यातील नवविधा भक्ती
अमृता थिटे
- * मध्ययुगीन संतवाङ्मय प्रवाह आणि स्त्रीसंतांचे स्थान
डॉ. शीतल गोर्डे-पाटील
- * मध्ययुगीन वाङ्मयातील मराठीचा भाषाभिमान
डॉ. प्रकाश दुकळे
- * मध्ययुगीन मराठी संप्रदायातील गुप्त बोलीचे स्वरूप
श्री. अनंता कस्तुरे
- * मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयातील मराठी संतांच्या हिंदी भाषेतील रचना - उद्देश व स्वरूप
डॉ. सुजय पाटील
- * महानुभाव संप्रदायातील दुर्लक्षित प्रैलू
डॉ. भरत जाधव
- * महानुभावीय संप्रदाय : एक आढावा
डॉ. बबन गायकवाड,
- * "मध्ययुगीन मराठीतील महानुभाव संप्रदायाचे वाङ्मयीन योगदान"
सुरेखा न्हसमने
- * महानुभावांची मानुसंकल्पना
विश्रांती कांबळे
- * महानुभावियांचे तत्त्वज्ञान : जीव, देवता, प्रपंच आणि परमेश्वर
श्री. प्रविणसिंह शिलेदार
- * महानुभाव पंथाचे तत्त्वज्ञान व आचारधर्म
डॉ. लता मोरे
- * मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयातील महानुभाव संप्रदाय
प्रा. संभाजी कदम
- * 'महानुभाव पंथ साहित्य सरिता'
सौ. शुभांगी कुंभार
- * 'महानुभाव संप्रदाय आणि वारकरी संप्रदाय यातील साम्यभेद'
प्रा. सौ. शैला माने

ISSN No. 2319-6025

शिविम संशोधन पत्रिका । दहा

- * महानुभाव संप्रदायाची सापेक्षता
डॉ. सागर लाटकर
- * महानुभाव संप्रदाय : आचार धर्म
डॉ. सिधू आवळे
- * महानुभाव संप्रदायाचे तत्त्वज्ञान
डॉ. कोमल कुंदप
- * महानुभावीय आचारधर्माची तत्कालीन गरज
प्रा. मोहन चव्हाण
- * महानुभाव तत्त्वज्ञान आणि चक्रधर वचनामृत : सौंदर्यात्मक विचार
प्रा. गुदोपंत पाटील
- * महानुभाव साहित्य : मध्ययुगीन मराठीचा मानदंड
डॉ. गवराण पोटे
- * महानुभाव संप्रदायाचा आचारधर्म
डॉ. नंदिनी काळे
- * चक्रधरांची समता : मनुष्यत्वाचा गौरव करणारी
डॉ. प्रशांत गायकवाड
- * महानुभाव पंथ व श्री चक्रधर स्वामींचे तत्त्वज्ञान
जयश्री बाबर
- * श्री चक्रधर स्वामी यांचा उपदेश आणि राष्ट्रीय एकात्मता
प्रा. प्रेरणा चव्हाण
- * चरित्रकार म्हाडंभट्ट व चरित्रकार संत नामदेव : तुलनात्मक अभ्यास
डॉ. सुवर्णा पाटील
- * महानुभाव संप्रदायातील महदंबेची भूमिका
डॉ. विनोद राठोड
- * आद्य मराठी कवयित्री महदंबा: व्यक्ती व साहित्य कृती
डॉ. शकुंतला पिसाळ
- * मध्ययुगीन भक्ती साहित्य : भक्ती साहित्यातील महादाईसाचे योगदान
डॉ. सौ. नंदिनी रणखांबे, प्रा. नेताजी सूर्यवंशी
- * वारकरी संप्रदायाचे स्वरूप
डॉ. हणमंत पोळ
- * भागवत धर्म: एक समाजप्रबोधनपर विचारधारा
डॉ. मानसी लाटकर,
- * वारकरी संप्रदाय: स्वरूप आणि तत्त्वज्ञान
जयश्री शिंदे-गायकवाड
- * वारकरी संप्रदायाचा जनसामान्यांवरील प्रभाव
डॉ. प्रकाश हुलेनवर
- * वारकरी संप्रदायाचा आचारधर्म
डॉ. प्राजक्ता निकम

ISSN No. 2319-6025

शिविम संशोधन पत्रिका । अकरा

महानुभावीय आचारधर्माची तत्कालीन गरज

प्रा. मोहन चव्हाण

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

महानुभाव पंथाच्या आचारधर्माचा विचार करण्यापूर्वी महानुभाव पंथाविषयी थोडे विवेचन करणे संयुक्तिक ठरेल. मध्ययुगीन महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत महानुभाव पंथाने मौलिक कार्य केले आहे. या संप्रदायाचे मूळ पुरुष श्रीगोविंदप्रभू होते. तर या पंथाचे संस्थापक, संघटक, प्रचारक चक्रधर स्वामी होते. चक्रधर स्वामींनी महाराष्ट्रभर भ्रमंती करून अनेक शिष्य गोळा केले. सामान्यजनांना भक्तीचा मार्ग सोप्या पद्धतीने समजावा यासाठी त्यांनी शंकराचार्य व रामानुजाचार्य यांचे तत्त्वज्ञान स्वीकारले. त्यांनी आपल्या पंथासाठी द्वैत तत्त्वज्ञानाचा आवलंब केला आहे. चक्रधर स्वामी व्यासंगी, बहुश्रुत, बहुविद्याज्ञानी आणि शिस्तप्रिय होते. असे असले तरी सामान्य स्त्री-पुरुषांविषयी त्यांना सहानुभूती होती. त्यांनी अनेक जीवांचा उद्धार केला आहे. वारकरी संप्रदायाप्रमाणे या पंथातही अध्यात्मिक लोकशाही होती. म्हणून या पंथात थोर युगपुरुष, तत्त्वज्ञ, कवी, विद्वान, गायक, संगीतकार, सामान्य स्त्री-पुरुषांचा समावेश होता. चक्रधरांनी आपल्या शिष्यांना आचरण आणि शिस्तीचे धडे घालून दिले होते. त्यांच्या उत्तरपंथे गमनानंतरही महानुभाव पंथ अनेक दशके महाराष्ट्रात टिकून होता. आजही महानुभावीय अनुयायी महाराष्ट्रभर आहेत.

महानुभावीय आचारधर्माची तत्कालीन गरज

या काळातील सामाजिक जीवन स्थिर आणि भरभराटीचे होते. देवगिरीवर यादवांचा सत्ता होती. परंतु समाज जीवनावर अंधश्रद्धा आणि चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेचा अधिक प्रभाव होता. समाजामध्ये असंख्य देवतांची पूजाआर्चा केली जात होती. भूतखेतावर लोक विश्वास होता. अंधःपतापाकडे नेहणारी व्यसनाधिनता, होड, जुआठा यासारख्या मनोव्यसनां साधनांचे प्राबल्य वाढले होते. चक्रधर स्वामी सारख्या व्यक्तीला पूर्वकाळात घूत खेळण्याची नाद लागला होता. यावरून त्या काळातील परिस्थितीची जाणीव होते. सामाजिक जीवनात श्रेष्ठ-कनिष्ठ, उच्च-नीच, सृश्य-असृश्य, स्त्री-पुरुष असे भेदभाव होते. चातुर्वर्ण्य व्यवस्था प्राबल्य वाढल्यामुळे सामान्य स्त्री-पुरुषांवरील अन्यायात वाढ होत होती. ब्राह्मण समाजात मिरासदारी वाढली होती. "बहुजन समाज तर पारमार्थिक जीवनाला वंचित झाला होता. हीन तामसी देवतांच्या उपासनेतच गुरफटून गेला होता. अशा परिस्थितीत वैदिक धर्मात कर्मठपणा, बहिर्मुखपणा आणि पारमार्थिक क्षेत्रातील उच्चवर्णीयांची मिरासदारी हे दोष अनुभवून ओळखून ज्ञान आणि भक्ती या दोन विशुद्ध तत्त्वांच्या पायावर चक्रधरांनी आपल्या संप्रदायाची स्थापना केली." कुणबी, माळी, तेली, अस्पृश्य यांसारख्या असंख्य समाजावर त्यांच्या अन्याय होत होता. जाती-जाती, धर्मा-धर्मात संघर्ष निर्माण झाला होता. याचबरोबर देवतांची उपासना वाढत होती. अध्यात्मिक जीवनात अनिश्चिता, अस्थिरता वाढत होती.

जाणारी व्यसनाधिनता आणि मनोरंजनाची साधने याकडून लोकांचे लक्ष अध्यात्म आणि आत्मिक उन्नतीकडे वळविण्यासाठी महानुभाव पंथाच्या आचारधर्माची गरज होती. सामाजिक जीवनाला योग्य ती दिशा देण्यात महानुभाव पंथाला फारकाही यश आले नसले, तरी लोकोद्दाराचे कार्य यांच्याकडून झाले आहे.

महानुभावांचा आचारधर्म

संप्रदायिक, पंथीय जीवनामध्ये आचारधर्माचे पालन करावे लागत होते. महाराष्ट्रामध्ये अनेक संप्रदाय, पंथ उदयास आले. यातील काही संप्रदायांचे विशिष्ट काळा पुरतेच अस्तित्व राहिले. प्रत्येक संप्रदायाचे तत्त्वज्ञान आणि आचारधर्म ठरलेले होते. संप्रदाय अथवा पंथाचे संस्थापक, प्रचारक, संघटक यांचे तत्त्वज्ञान, आचारधर्माचा प्रसार करणे या हेतूने या काळात प्रचारना झाली आहे. महानुभाव पंथाचे तत्त्वज्ञान 'सूत्रपाठ' या ग्रंथातून विशद झाले आहे. गीतेश्वर भेद, भक्तियोग, संन्यास व अहिंसा या प्रमुख चार घटकांच्या आधारावर महानुभावीयांचा आचारधर्म आवलंबून होता. "महानुभाव पंथाने प्रस्थापित आचारधर्मावर प्रहार करून एक नवा विचारप्रवाह निर्माण केला. चक्रधरांनी गीतेवरील भाष्याच्या स्वरूपात पारंपरिक पद्धतीने झालेले विचार न मांडता स्वतंत्रपणे मांडले. श्रीकृष्ण हा पूर्णावतार मानून त्यांनी पंचकृष्णांखेरीज अन्य देवता क्षुद्र मानल्या. स्त्रीक्षुद्रादिकांना संन्यासाचा अधिकार देऊन मोक्षमार्ग सर्वासाठी खुला केला." चक्रधरस्वामींनी अध्यात्मिक लोकशाहीच प्रारंभ केला असेच म्हणता येईल. हा नवा साधकांचा असल्यामुळे शिष्यगणांना कडक शिस्तीचे पालन करावे लागत होते. शिष्य गणांचे दोन भाग केले होते. एक म्हणजे कडकडीत वैराग्य प्राप्त करणारा संन्यस्त आणि दुसरा म्हणजे पंथीय दीक्षा घेणारा गृहस्थ होय. संन्यस्त शिष्याने नित्य भ्रमण करणे, भिक्षाभोजन करणे आणि एकांतवासात परमेश्वराचे चिंतन करणे असा दंडक होता. सर्वसंगपरित्याग करणे, संन्यासाची विषय वस्तुची अथवा फलाची अपेक्षा न करणे ही संहिता शिष्याला कठोरपणे पालन करावी लागत होती. पंथाची दीक्षा घेण्यापूर्वी घूत, चोरी, शिकार, मद्य, मांस, वेशा, परदारसेवा यांसारख्या गोष्टींचा त्याग करणे साधकांसाठी आवश्यक होते.

साधकांना भिक्षेप्रमाणेच मुक्काम कोठे असावा? याचेही पालन करावे लागत होते. साधकांनी गावाच्या बाहेर झाडीखाली मुक्काम करावा. झाड फुलाफळाने बाहरलेले असता त्यातून काही घेऊन घेऊन जाऊन दिवस राहू नये. सतत भ्रमंती करावी. भ्रमंती करित असताना साधकांनी एकमेकाशी भेट झाली तर श्रमनिवृत्ती, खानपान आणि गुरूच्या कथा-वार्ता कराव्यात. साधकांनी सात दिवासापेक्षा अधिक एकत्र मुक्कामी राहू नये. सामान्य जनांशी संवाद साधणे अन्य पंथीयांशी संबंध ठेवू नये. परनिंदा, परवार्ता यापासून अलिप्त रहावे. काम, मद्य, मत्सर त्यागावा. साधकांनी उंची वस्त्र परिधान करू नये. मळकट, फाटकीतुटकी परिधान करावीत. साधकांनी आपल्या वैराग्याचे स्तोम न माजवता सामान्य मनुष्यासारखे वागणे करावे.

महानुभाव पंथातील साधकांना स्त्रियांविषयी कडक नियमांचे पालन करावे लागत होते. स्त्री व नातेवाईक यांचा त्याग करावा. स्त्री असणारे घर भिक्षेसाठी निवडू नये. साधकांचा विकार होणाऱ्यापासून दूर राहणे. स्त्री दर्शन वर्ज्य मानले आहे. ऐवढेच नव्हे तर स्त्री देखील पाहू नये ही भक्तिवादी संन्यासपंथाची संकल्पना होती.

विद्यावार्ता®

MAH/MUL/03051/2011
ISSN-2319 9318

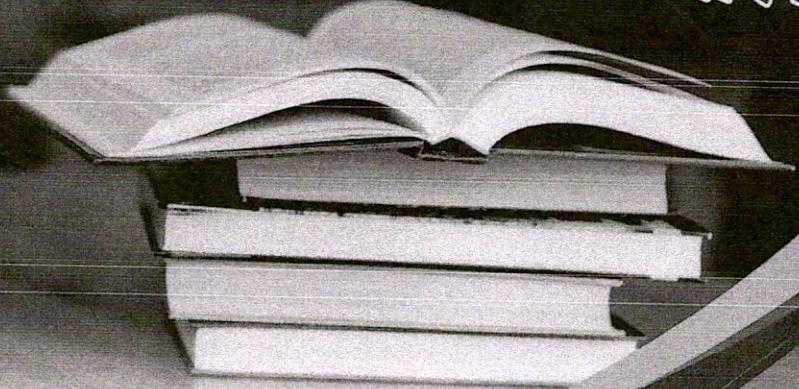
SPECIAL ISSUE-2020

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

शंकरराव पाटील महाविद्यालय, भूम व
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
यांच्या संयुक्त विद्यमाने

“राजर्षी शाहू, महात्मा फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर
यांचे योगदान” या विषयावर
एक द्विवर्षीय राष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद

प्राचार्य
डॉ.श्रीकृष्ण चंदनशिव

INDEX

- 01) महात्मा फुलेचे राजकीय विचार
बिराजदार विजयकुमार गोविंद, राजस्थान ||17
- 02) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार - एक दृष्टीक्षेप
प्रा.डॉ. चेतना दत्ताजय जगताप, उस्मानाबाद ||20
- 03) राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे जलव्यवस्थापनाचे कार्य
प्रा.डॉ. श्रद्धानंद बा. माने, परभणी ||23
- 04) महात्मा फुले यांची समानसत्ता कुटुंबाची संकल्पना
डॉ. शिंदे आर. डी., नांदेड ||26
- 05) महात्मा फुले यांचे समग्र विचार
डॉ. राम प्र. ताटे, बीड ||28
- 06) डॉ. बी. आर. आंबेडकरांचे राजस्वविषयक विचार
प्रा. दराडे जी.एस., प्रा. कावळे एस.टी., बीड ||30
- 07) महात्मा फुले यांचे वाङ्मयीन व सामाजिक कर्तृत्व
प्रा. केंद्रे सिता लक्ष्मणराव, बीड ||32
- 08) राजर्षी शाहू आणि आरक्षण धोरण : एक ऐतिहासिक अभ्यास
डॉ. जी. व्ही. गट्टी, बीड ||34
- 09) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अर्थशास्त्रीय विचार
प्रा. माने एल. आर., लातूर ||36
- 10) छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक योगदान
प्रा. मोहन बाबूराव चव्हाण, सोलापूर ||39
- 11) राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आरक्षण विषयक विचार
प्रा.डॉ. बी. एम. नरवाडे, नांदेड ||41

छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक योगदान

प्रा. मोहन बाबूराव चव्हाण

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना -

शिक्षण हे मानवाच्या जीवनाशी संबंधित आणि त्याचा प्रभाव मानवाच्या विकासावर होत असतो. याचे महत्त्व जाणून सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, राजकीय यांचा वास्तवपणे महाराजांनी चिंतन केले. आपल्या राज्यातील जनतेच्या सर्वांगीण विकासासाठी उपाययोजना व कृती यांचा मेळ घालून परिवर्तन घडविण्याचा प्रयत्न केला. दुरदृष्टी लाभलेल्या या महामानवाने सामाजिक प्रगतीसाठी शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही, हे ओळखले. त्यातूनच शिक्षण हे तळगळापर्यंत सर्वसामान्यापर्यंत पोहचण्यासाठी शैक्षणिक धोरणे आखून त्यांची अंमलबजावणी केली. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज म्हणतात 'शिक्षणानेच आमचा तरणोपाय आहे, असे माझे ठाम मत आहे. शिक्षणाशिवाय कोणत्याही देशाची उन्नती झाली नाही हा इतिहास आहे.' म्हणूनच सक्तीच्या आणि मोफत शिक्षणाची हिंदुस्थानला अत्यंत आवश्यक आहे हे विचार शाहू महाराजांनी प्रत्यक्षात अंमलात आणले. सामाजिक आर्थिक परिवर्तन जर घडून आणायचे असल्यास तर शिक्षण हे महत्त्वाचे आहे. महाराज हे एका संस्थांचे अधिपती होते. असे असताना देखील त्यांच्या विचारांमध्ये एवढी आधुनिकता सर्वांना समान वागणूक समताधिष्ठीत राज्य निर्माण करणे आणि समाजातील रुढी परंपरा, अंधश्रद्धा यांचा त्याग करून सामाजिक प्रगती कशी साध्य करता येईल याविषयी ते नेहमी विचार मांडीत असत.

भूमिका -

सामाजिक न्याय, समता, बंधुता आणि स्वातंत्र्याचे प्रतीक म्हणून कोल्हापूर संस्थानाचे राजे शाहू महाराज यांचे नाव अग्रस्थानी येते. समाजातील जातीभेद नष्ट करून वंचिताना मुख्य प्रवाहात आणण्याचे कार्य महाराजांनी केले. शिक्षणाच्या क्षेत्रात त्यांनी केलेले कार्य विशेष महत्त्वाचे आहे. शंभर वर्षांपूर्वी त्यांनी शिक्षणाला जे महत्त्व दिले तसेच शिक्षण हक्काविषयी जागृती निर्माण केली ते एक ऐतिहासिक कार्य आहे. महात्मा फुले यांच्या शैक्षणिक विचार पुढे नेण्याचे कार्य महाराजांनी केले.

शिक्षणाशिवाय समता प्रस्थापित होणार नाही. लोकांच्या उत्कर्षासाठी त्यांना त्यांच्या मुलभूत हक्कांच्या जाणीवेसाठी शिक्षण हा एकच पर्याय आहे आणि महाराजांना हेच गावोगावी पोचवायचे होते व शिक्षणाच्या माध्यमातून समताधिष्ठीत समाजाची निर्मिती करायची होती. ज्यामध्ये जात, धर्म, वर्ण, वंश, संस्कृती अशा कोणत्याही कारणावरून भेदभाव केला जाणार नाही असे विचार मांडून राजर्षी शाहू महाराजांनी शिक्षण विषयक आपली भूमिका मांडली. उद्दिष्टे -

१. मानवाचे उध्दार प्रगती हे शिक्षणानेच होते.
२. सामाजिक समता शिक्षणाच्या माध्यमातूनच होते.
३. वंचित उपेक्षित घटक यांना आपल्या हक्कांची जाणीव शिक्षणानेच होते.
४. समाजातील अंधश्रद्धा सामाजिक मागासलेपणा शिक्षणानेच जाऊ शकते.

५. सामाजिक विकास हा शिक्षणाच्या माध्यमातून होतो.

राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक विचार -

राजर्षी शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानाची सुत्रे हाती घेतली. यावेळी राज्यकारभाराची दिशा स्पष्ट करणारा एक जाहीरनामा प्रसिध्द केला. ज्याचा आशय असा होता की, आमची प्रजा सतत तृप्त सुखी राहावी व समाजामध्ये समता, स्वातंत्र्य, शिक्षणाविषयी जागृती, आर्थिक समता अशी उद्दिष्ट्ये यशस्वी करण्यासाठी कार्य करण्यात येईल. तसेच समाजात कोणतेही भेदभाव न मानता वरिष्ठ-कनिष्ठ असा भेद न करता सर्वांना समानतेची वागणूक मिळेल. विकासाच्या संधी सर्वांना समान उपलब्ध असतील. शिक्षणापासून कोणीही वंचित राहता कामा नये अशी धोरणे महाराजांनी आखल्याचे दिसून येते. राजर्षी शाहू महाराजांनी शिक्षणाचे महत्त्व जाणले होते. त्यामुळे सामाजिक विकासासाठी तसेच सामाजिक मागासलेल्या जातीच्या उध्दारासाठी प्रगतीसाठी शिक्षण हा एकच पर्याय आहे हे जाणून महाराजांनी शिक्षणविषयक धोरणे आखले व त्याची कृतीशील पध्दतीने अंमलबजावणी केली.

समाजाच्या विकासासाठी व समतेवर आधारित समाजाची निर्मिती करण्यासाठी शिक्षणाचा प्रसार करणे हा महत्त्वाचा विचार महाराजांनी मांडला. या उद्दिष्टप्राप्तीसाठी त्यांनी आपल्या राज्यात विविध शैक्षणिक धोरणे आखली. शिक्षणाचे सामाजिक विकास घडेल असे त्यांचे मत होते.

१. प्राथमिक शिक्षण सर्वांना मोफत उपलब्ध करून देणे नंतर मध्यम व उच्च शिक्षणाची सोय करणे.

२. समाजातील मागास घटकातील लोकांना तसेच प्रतिकूल

महाराष्ट्रातील वीज निर्मितीचा कल आणि समस्या

प्रा. कांबळे अनिल पंढरीनाथ
सहाय्यक प्राध्यापक
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला
महाविद्यालय, सोलापूर.

गोषवारा :-

सन 1947 साली भारताला स्वातंत्र्य मिळाले त्यानंतर भारतात भाषावार प्रांत रचना करण्यात आली. यातूनच १ मे १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याची स्थापना करण्यात आली. १ मे १९६० पूर्वी महाराष्ट्र राज्य अनेक संस्थाने व इलाख्याशी जोडले गेले होते त्यापैकी नंतर महाराष्ट्र हे देशातील अग्रेसर राज्य बनले आहे पण महाराष्ट्रातील विदर्भ, मराठवाडा व कोकण या प्रदेशाचा विकास झालेला नाही पश्चिम महाराष्ट्राच्या तुलनेत हे प्रदेश मागासलेले आहेत.

महाराष्ट्रात एकूण ३६ जिल्हे आहेत. यातील काहीच जिल्ह्यांचा विकास झाला आहे. सन 2011 च्या जनगणनेनुसार लोकसंख्येच्या बाबतीत महाराष्ट्र राज्य भारतात दुसऱ्या क्रमांकाचे राज्य आहे. देशाच्या एकूण लोकसंख्येपैकी महाराष्ट्राची लोकसंख्या 9.28% आहे तर क्रमांकाचे राज्य आहे. देशाच्या भौगोलिक क्षेत्रांपैकी 9.4% भौगोलिक क्षेत्र महाराष्ट्राच्या वाटयाला आलेले आहे. महाराष्ट्र हे भारतात औद्योगिक दृष्ट्या प्रगत राज्य आहे.

कोणत्याही देशाचा आर्थिक विकास देशातील पायाभूत सुविधेच्या उपलब्धतेवर अवलंबून असतो. पायाभूत सोयी आणि सुविधा मूबलक उपलब्ध असतील तर त्या देशाचा आणि राज्याचा शेती आणि औद्योगिक विकास घडून येतो. महाराष्ट्राच्या आर्थिक विकासात पायाभूत सुविधांची भूमिका महत्व पूर्ण राहिली आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

प्रस्तुतशोध निबंध सादर करतांना पूढील उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आली आहेत.

- 1) महाराष्ट्रातील वीजेच्या उपलब्धतेचा आढावा घेणे.
- 2) वीज निर्मितीचा आढावा घेणे.
- 3) महाराष्ट्रातील वीज व्यावसायातील समस्या समजून घेणे

संशोधन साधने :-

प्रस्तुत शोध निबंध दुय्यम साधन सामग्रीवर आधारलेला आहे. या शोध निबंधासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ मासिके, आणि इंटरनेटचा आधार घेण्यात आला आहे.

महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेत वीजेची महत्व :-

महाराष्ट्र हे राज्य औद्योगिक दृष्ट्या प्रगत राज्य आहे. महाराष्ट्राच्या औद्योगिक विकासात इतर आधारभूत सुविधा सोबतच वीजेची भूमिका महत्वाची राहिली आहे. वीजे शिवाय विकास अशक्य आहे. महाराष्ट्रात वीजेचा वापर घरगुती उपयोगासाठी, उद्योगासाठी, शेतीसाठी आणि सेवा क्षेत्रासाठी होतो. शेती, उद्योग, वाहतूक, दळणवळण, बँका व विमा कंपन्या, रेल्वे, हॉटेल व्यवसाय, पथदिवे इत्यादी क्षेत्रात वीजेची मागणी दिवसेंदिवस वाढत आहे. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण आणि शहरी भागात वीजेचा वापर मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. मध्या वीजेवर चालणाऱ्या यंत्रांचा वापर मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. वीजेवर चालणाऱ्या वाहनांचे महत्व वाढत आहे. त्यासाठी वीजेचे उत्पादन वाढणे आवश्यक आहे. महाराष्ट्रातील वीजेची वाढती मागणी लक्षात घेऊन राज्य सरकारने वीज निर्मितीचे अनेक केंद्रे निर्माण केली आहेत.

महाराष्ट्रातील प्रमुख वीज निर्मिती केंद्रे :-

प्रा. जे. भुरके एन. एस.
(सं. 010194)

Print ISSN:

Online ISSN:

Cape Comorin

(An International Multidisciplinary Double-Blind Peer-reviewed Research Journal)

Volume 1 Issue 1

July 2019

www.capecomorinjournal.org.in

Cape Comorin Publisher
Kanyakumari, India
www.capecomorinpublisher.com

Women and Media

Dr. Bhurke Nagorao Sambhaji, Assistant Professor, Laxmibai Bhaurao Patil Mahila Mahavidyalaya, Solapur
Maharashtra

Abstract: They can create self – regulatory mechanisms that can help to eliminate misleading and improper gender based programming. Media, which wields immense power in a democracy – a power which is only expanding and not diminishing, needs carrying out a focused attention about women-related issues and the portrayal of women. It is, perhaps, necessary that the stabilizing force of women must be brought home to the Indian people. In every family and society, there is an ethical and spiritual space, which has been traditionally dominated by women. The principal character in Bernard Shaw's Pygmalion bemoans, 'why can't woman belike man !' The media can play a salutary and a liberating role to give to the women the distinctive and the exclusive space, which must belong to them to enable them to generate the ethical and moralizing impulses for the entire society. The subject Women and Media is quite relevant in the present day context.

Keywords: Gender, power, society, media, women

Introduction

The exploitation of women in media refers to the criticisms often levied by feminists and other advocates of women's right against the use or portrayal of women in the mass media (such as television, film and advertising) to increase the appeal of media or a product to the detriment of, or without regard to, the interests of the women portrayed, or women in general. The most often criticized aspect of the use of women in mass media is objectification. The most significant and longest social movement continuing is movement for emancipation of women. Though the primary goal for women empowerment is to improve the quality of life of women but it has also deep ramifications in social, economic and political scenario of body polity. The media through its reach to people at large has been instrumental though not to the extent desired in supporting the movement for women emancipation by focusing neglect and marginalization of the position of the women in society.

It sounds intriguing how from a highly dignified position in India's mythic history, the women in India has been relegated to a secondary position. The vested interest of the ruling elite and the male lobby influenced by alien cultures legitimized woman as an individual of little consequence. It would be a sad commentary on the subordinate role of women in India when woman is ideally viewed as Shakti (Power), the origin of power itself but in reality found as helpless, hapless woman without any identity except that of a wife, or the mother who has very little voice in decision making and has very little by way of her own basic choice. Although discrimination against and exploitation of women are global phenomena, their consequences are more tragic in the some parts of the globe particularly in under developed countries where, ignorance, deprivation of the basic necessities of life, and the ever-growing pressure of transition from tradition to modernity-all combine to aggravate the inequalities that women suffer to a point at which their existence is reduced to a continuous battle for survival. Improving the status of woman is regarded as the key to narrowing the gender gap and achieving a better quality of life. Women are under great social control and scrutiny which has restricted what they can say and where and to whom. Cultural moves in almost every social set-up determine women's socialization in no uncertain terms. This has an important bearing on their ability to communicate and express their thoughts. To discuss women empowerment it is necessary to deal with the present situation of women in India. I would like to briefly discuss certain key aspects related to the women which media should adequately cover and facilitate the process of empowerment of women.

Educating Women:-

Education of women enables them to set their own priorities, seek knowledge and information to make their informed choices. The literacy rate among women continues to be lower than those for men. As per data of 2004-2005 available with the National Sample Survey, literacy rate per 1000 amongst rural women is approximately 450 and amongst urban female is almost 700. If we view overall position, there has been a positive development and female literacy rate has gone up 50% as per the National Sample Survey 1997 report. Despite this progress more than 245 million Indian women can not read and write. Only 50 % of Indian women are literate as compared to 65.5 % of men. Far fewer girls than boys go to school. Even if they are enrolled, many of the girl students drop out of the school. The female adult literacy rate in Malaysia, Srilanka, China, Vietnam, and Indonesia is more than 70 % and higher than that in India. Very recently on 13th November, 2008 it had been reported in The Telegraph on the basis of P.T.I. report that " India is among the 20 countries where the gender gap is the widest, the Global Gender Gap Report 2008 has said. It holds the 113th position among 130

Print ISSN:

Online ISSN:

Cape Comorin

(An International Multidisciplinary Double-Blind Peer-reviewed Research Journal)

Volume I Issue I

July 2019

www.capecomorinjournal.org.in

Cape Comorin Publisher
Kanyakumari, India
www.capecomorinpublisher.com

Government Organization in India & Role of Women Empowerment of NGOs**Dr. Vijay Revaje**, Assistant Professor, L.B.P.M. Mahavidyalaya, Solapur, Maharashtra

Abstract: It's always hard for women to stand firmly in such "male" dominated society. We have seen she is always facing various problems since birth till death. Indian society shows us real picture of women equality and her problematic life. But now picture is changing people become aware of her efforts her role in their life or her importance in their life. Past years showed us changing picture but our paper show us changed picture of women empowerment and how government and non-government organization took huge part to developing their condition by their enormous effort. These organization trying to empower woman through all their life stages and giving hand to stand out confidently in such male dominated society. This paper presents us NGO and government origination suggestion and problems of empowering women in our society.

Keywords: women, empowerment, government, society, NGO

Nowadays the subject of empowerment of women has become a burning issue all over the world including India. Inequality between age old issue all over the world though it has got an active attention in the last decades or so. Women quest for equality with man ins universal phenomenon, women's play an important role in the family and society, but in all essential areas of life women are generally at a significant disadvantage as compared laws, property rights, decision making process, community organization or access to leadership position in education, politics or business. The need for empowerment of women thus arises from this harsh social scenario. Women and their problems are being given much importance in our social milieu. Non Government Organization and Governmental organizations are playing a significant role in the empowerment of domination women, helping them stand on their own through such programmers as socio- economic program, vocational training and other similar programmes. Because of this, now women participate fully in areas such as education, sports, politics, media, art and culture, science, technology, service like these all of extra activities.

Objectives:-

- 1) To study the concept of 'Women Empowerment' in Indian context.
- 2) To look into the role of NGO's and Government in women empowerment.
- 3) To draw some findings and suggestion from the study.

Challenges before women:-

There are several challenges that are plaguing the issue of women's right in India. Such as, Household inequality Health and Safety Poverty, Morality Inequality, Professional Inequality Education etc. In India some women are still victim of abuse and violent crimes. Relations of household show gender bias in small significant manners all across the India. The health and safety concern of women are paramount for well being of a country and is an important factor in gauging the empowerment of women in India. However there are alarming concerns where maternal healthcare is concerned. The maternal mortality report of India sands at 301 per 1000.

Due to object poverty, women are exploited as domestic helps and a wife whose income is usurped by the man of the house poverty is considered the greatest threat to peace. Due to gender bias in health and nutrition there is unusually high mortality rate in women reducing their population further especially in Asia, Africa. Lastly education is the most important challenge before women in India. While the country has grown from leaps and bounds since its independence where education is concerned, the gap between women and men is severe.

Women's mental health and Psycho-social well-being

Mental health is necessity for everyone. Early marriage, tape, high fertility, rates, and chronic illness suffered by rural women also may contribute to mental health problems. Women who work are poorly paid for low-level jobs. They are also burdened at home with unpaid household and family care work. These multiple stresses, including migration of husbands to find work, interact to cause anxiety and depression. Resulting in the persistence of poverty in their lives and their communities. Rural women's motivation to develop a business that could move them out of poverty.

Social isolation, poor education a fear of stigma and lack of transportation and health insurance make is difficult to gain access to psychosocial care in many rural areas there are few or no trained psychologists social workers, or other health care workers to help

Women meet these challenges. Targeting these above issues will directly benefit the empowerment of women. Steps taken by Non Governmental and Governmental Organization for the women's empowerment in India:

In the present social and economic environment women are not treated on equal parameters with the males regarding issues like having authority in the family, property rights, employment opportunities, social and security aspects. The Government and the private organizations have been aware about women's welfare NGOs

Impact Factor - 6.293

ISSN-2349-638x

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

JANUARY – 2020

Executive Editor

Dr. S. M. Maner

Principal

Tuljabhavani Mahavidyalaya, Tuljapur,
Dist. Osmanabad (M. S.) India

Chief Editor

Pramod P. Tandale

Co-Editor

Prof. G.V.Baviskar
Head, Dept. of History

Dr. B.W.Gund
Head, Dept. of Pol. Sci.

Prof. B.J.Kukde
Head, Dept. of Sociology

Tuljabhavani Mahavidyalaya, Tuljapur, Dist. Osmanabad (M.S.) India

IMPACT FACTOR

SJIF 6.293

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

Sr No	Author Name	Title of Article	Page No.
45	प्रा. धनाजी दौलतराव भोसले	भारतातील समकालीन समस्या आणि महात्मा फुले यांच्या विचारांची आवश्यकता	139
46	प्रा. शितल लहू बोडके	महिला सबलीकरण आणि सदयास्थिती	141
47	सौ. साक्षी खेडेकर	सोशल मिडियातील तरुणाई...	143
48	प्रा. अशोक रामचंद्र गोरे	सामाजिक न्याय	146
49	प्रा. डी. एम. शिंदे	भारतातील वाढती लोकसंख्या - एक सामाजिक समस्या	148
50	प्रा. सौ. संगिता पाटील	भारतातील वाढती लोकसंख्या-परिणाम	150
51	श्री. बापू तुकाराम बारते	लोकसंख्या वाढीच्या समस्या	152
52	प्रा. माधव उत्तमराव उगिले	महिला सबलीकरण : आव्हाने आणि उपाय	154
53	प्रा. डॉ. नागोराव संभाजी भुरके	लोकसंख्या वाढ एक समस्या	157
54	Dr.Sainath Radhesham Bansode	Problems of Population in India	159
55	Mr. Jagadananda Ray Dr. S. J.Chandrashekhar	The Role of Yoga for the Development of Human Values	161
56	Dr. Chandrakant Kamble	Social Issues In The Globalization Age	163
57	प्रा. डी.डी. गायकवाड	सामाजिक न्याय - राजर्षी छ. शाहू महाराज : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	166
58	Aparna Vishwanath Kalyankar	A Study on Issues and Challenges of Women Empowerment in India	168
59	प्रा. बी.जे. कुकडे	लिंगभेदाची समस्या	172
60	प्रा. प्रकाश साहेबराव काळवणे	भारतातील लोकसंख्येची समस्या	175
61	प्रा. शरद शंकर गायकवाड	महिलांचे सशक्तीकरण व महिला चळवळी एक समाजशास्त्रीय दृष्टीकोन	178
62	प्रा. जे. एन शितोळे	लोकसंख्यावाढीतील आहार आणि पोषण विषयक समस्या	180
63	प्रा. सौ. माधुरी गोविंद गिरी	लोकसंख्या वाढीची समस्या	183
64	प्रा. डॉ. श्रीकांत गायकवाड	स्त्री-पुरुष असमानता निर्मूलनाचा दृष्टिकोन	185

लोकसंख्या वाढ एक समस्या

प्रा.डॉ. नागोराव संभाजी भुरके

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील, महिला महाविद्यालय, सोलापूर

(समाजशास्त्र विभाग)

प्रास्ताविक :-

आधुनिक भारतीय समाजातील प्रश्नांचा आपण जेव्हा विचार करू लागतो तेव्हा सर्वात प्रथम आपले लक्ष लोकसंख्येच्या प्रश्नाकडे वेधले जाते. समाजशास्त्रज्ञ, नियोजनकर्ते, समाजसुधारक, शिक्षणतज्ञ, राजकीय नेते व इतरांना या समस्येने चिंताग्रस्त केले आहे. कारण स्वातंत्र्याच्या दशकात प्रत्येक क्षेत्रात नेत्र दिपक प्रगती साधून सुध्दा सर्वसामान्यांच्या वाट्याला विकासाची फळे आलेली नाहीत. एखादया राक्षसाने इतरांच्या वाट्याला येणारे अन्न संपवावे तसेच लोकसंख्येच्या भरमसाट वाढीमुळे विकासाची फळे सापडलेली नाहीत.

भारतीय समाजात अनेक सामाजिक समस्या आहेत त्यापैकी लोकसंख्या ही एक प्रमुख समस्या आहे. ती अगदी प्रचंड आहे. लोकसंख्येचा ओघ प्रत्यक्ष अणुबाँब पेक्षाही कल्पनातीत आणि महाभयंकर ठरेल. लोकसंख्या वाढ ही समस्या अतिशय आक्राळ विक्राळ रूप धारण केलेली समस्या असून ती केवळ आपली समस्याच नसून सर्वच अविकसीत व विकसनशील राष्ट्रांची समस्या बनली आहे. भारतीय लोकसंख्या प्रमाणापेक्षा जास्त असून ती सातत्याने वाढत आहे. म्हणून भारतीय जनता आर्थिकदृष्ट्या मागासलेली, शारीरिकदृष्ट्या कमकुवत व बौद्धिकदृष्ट्या कमी दर्जाची आढळते.

❖ लोकसंख्येचे स्वरूप :-

लोकसंख्येचा विचार करता इ.स. 1800 मध्ये जगाची लोकसंख्या 100 कोटी होती. 1930 मध्ये 200 कोटी 1960 मध्ये 300 कोटी 1975 मध्ये 400 कोटी 1987 मध्ये 500 कोटी इतकी झाली. सन 2007 मध्ये जगाची लोकसंख्या 6.6 अब्ज होती. त्यावेळी भारताची लोकसंख्या 1.15 अब्ज एवढी होती. अशी जलद गतीने वाढत गेलेली लोकसंख्या दिसून येते. लोकसंख्येच्या बाबतीत भारताचा जगात दुसरा तर चिनचा पहिला क्रमांक आहे. 1997 साली भारताची लोकसंख्या 95 कोटी होती. तर सन 2015 मध्ये भारताची लोकसंख्या 127 कोटी 42 लाख इतकी झाली आहे. भारतातील लोकसंख्या वाढीचा दर वार्षिक 1.6 टक्के इतका आहे तर सध्या चीनची 1.39 अब्ज असून भारत 2050 मध्ये चिनला मागे टाकेल त्यावेळी भारताची लोकसंख्या 1.63 अब्ज असेल असे सध्याच्या दरवाढीवरून दिसून येते.

❖ भारतातील लोकसंख्या वाढीची कारणे :-

1. **जन्म-मृत्युदरातील तफावत :-** 1921 चा अपवाद वगळता भारताची लोकसंख्या दर दशकात वाढत गेली असून 1951 पासून लोकसंख्या वाढीची गती विलक्षण वाढली आहे. भारतात मृत्युच्या दरात प्रचंड घट होत असून जन्मदरात मात्र घट होत नसल्याचे दिसून येते. जन्म मृत्युदरात तफावत निर्माण होवून लोकसंख्या वाढत असल्याचे जाणवते.
2. **निरक्षरता, अंधश्रद्धा :-** समाजामध्ये काही अंधश्रद्धा असतात मुलगा म्हणजे वंशाचा दिवा मेल्यावर पाणी पाजण्यास व अगनी देण्यास इस्टेटीला वारस पाहिजे, मुलगाच पाहिजे त्यामुळे मुलाची वाट पाहत कुटूंबात माणसे वाढतात. निरक्षर लोक रूढी, प्रथा, परंपरा यांच्या प्रभावाखाली असून शासनाद्वारे लोकसंख्या नियंत्रणासाठी पुरविण्यात येणाऱ्या साधनांचा ते लाभ उठवत नाहीत.
3. **विवाह करण्याची प्रथा :-** भारतीयांच्या दृष्टीने विवाह ही एक सामाजिक संस्था नसून तिला धार्मिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे. विवाह विना व्यक्तीच्या जिवनाला पुर्णत्व येत नाही. तीला कोणाच्याही ऋणातून मुक्त होता येत नाही. अशा विचारांमुळे लवकरात लवकर विवाहबध्द होण्याची प्रथा दिसून येते. साहजिकच त्यामुळे लोकसंख्येत अधिक भर पडते.
4. **भारतातील हवामान प्रजननास पुरक :-** भारतातील हवामान उष्ण आहे. त्यामुळे देशातील स्त्रियामध्ये प्रजनन क्षमता लवकर सुरु होते. भारतात सरासरी 15 वर्षांपासून स्त्रिया प्रजननक्षम बनतात. लवकर विवाह करण्याच्या पध्दतीमुळे साधारण 30 वर्ष प्रजोत्पदानाचे कार्य करित राहतात साहजिकच जलद गतीने लोकसंख्या वाढ होते.
5. **या व्यक्तीरिक्त, स्त्रियांचे समाजातील दुय्यम स्थान, शेतीप्रधान अर्थव्यवस्था व संयुक्त कुटूंब पध्दती, सरासरी आयुर्मानात वाढ, आरोग्यविषयक सोयी - सुविधात वाढ, विविध साथीचे व इतर रोगावर प्रभावी नियंत्रण, दारीत्रय व कनिष्ठ प्रतिचे राहणीमान, करमणूकीच्या साधनांचा अभाव, बहूपत्नीविवाह, धार्मिक अंधश्रद्धा, बालमृत्यूत वाढ इत्यादी कारणांमुळे लोकसंख्या वाढीचा भस्मासूर दिसून येत आहे.**

Impact Factor - 6.293

ISSN-2349-638x

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

JANUARY – 2020

Executive Editor

Dr. S. M. Maner

Principal

Tuljabhavani Mahavidyalaya, Tuljapur,
Dist. Osmanabad (M. S.) India

Chief Editor

Pramod P. Tandale

Co-Editor

Prof. V. H. Chavan

Head, Dept. Hindi

Tuljabhavani Mahavidyalaya, Tuljapur, Dist. Osmanabad (M.S.) India

IMPACT FACTOR

SJIF 6.293

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

Sr No	Author Name	Title of Article / Research Paper	Page No.
42.	डॉ. सूर्यकांत माधवराव दळवे	विज्ञापन के क्षेत्र में आकाशवाणी की भूमिका	114
43.	प्रा डॉ अर्जुन पवार	विज्ञापन में जनसंचार माध्यमों की भूमिका	116
44.	डॉ. एन. एन बोईनवाड	विज्ञापन क्षेत्र और व्यावसायिक अभिरुचि	119
45.	प्रा. डॉ. आर. यु. आडे	विज्ञापन क्षेत्र : "अखबार (समाचार), रेडिओ, दूरदर्शन के विशेष संदर्भ में"	121
46.	सुफी शहेमिना सबा	भाषा अध्ययन के रोजगारोन्मुख आयाम विज्ञापन क्षेत्र के संबंध में	124
47.	डा. मिर्ज़ा अनिसबेग रजाकबेग	खेल पत्रकारिता का बदलता परिदृश्य	128
48.	डॉ. संतोष इंद्रसेन भड	जनसंचार माध्यमों में समाचार पत्रों का योगदान	131
49.	डॉ. केशव क्षिरसागर	हिंदी पत्रकारिता में रोजगार की संभावनाएँ	133
50.	डॉ. रमेश टी. बावनथडे	हिन्दी पत्रकारिता की विकास यात्रा एक अध्ययन	137
51.	डॉ. एकनाथ श्रीपती पाटील	सोशल मीडिया और पत्रकारिता	140
52.	प्रा. प्रतापसिंग दत्तसिंग राजपूत	पत्रकारिता के विविध क्षेत्र	144
53.	डॉ काकासाहेब गंगने, स्विनल रघुनाथराठोड	पत्रकारिता के माध्यम से रोजगार की संभावनाएँ	147
54.	प्रा डॉ शहाजी चव्हाण	पत्रकारिता की नई चुनौतियाँ	151
55.	प्रा डॉ महावीर उदगीरकर	पत्रकारिता और रोजगार के अवसर	154
56.	डॉ. एस. एस. उप्पे	हिंदी साहित्यकार और पत्रकारिता	156
57.	जैनु हमिद मुजावर	पत्रकारिता की अवधारणा एवं क्षेत्र	158
58.	डॉ. मंत्री आर आडे	अनुवाद के माध्यम से रोजगार की संभावनाएँ	163
59.	प्रा. नितेश गांगवे	अनुवाद के क्षेत्र में रोजगार के अवसर	167
60.	प्रा. डॉ. एम. के. कलशेट्टी	अनुवाद क्षेत्र	169
61.	श्री. महेश बापुराव चव्हाण	अनुवाद के क्षेत्र में रोजगार के अवसर	172
62.	डॉ. विठ्ठलसिंग रूपसिंग घुनावत	अनुवाद का स्वरूप	175
63.	सौ. अनुराधा नामदेवराव शिंदे	अनुवाद क्षेत्र	177
64.	प्रा. बीना आर लोकरे	भारतीय भाषाओं को जोड़ने की कड़ी : अनुवाद	179

अनुवाद के क्षेत्र में रोजगार के अवसर

प्रा. नितेश गांगुवे

ल.भा.पटील महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्तावना :-

वर्तमान युग सूचना और प्रद्योगिकी और संचार क्रांति का युग है। ज्ञान-विज्ञान के निरंतर विस्तृत होते क्षितिज ने विश्व को एक ग्राम की संज्ञा से अभिहित कर दिया है। भूमंडलीकरण की अवधारणा और 'विश्वग्राम' की संकल्पना का आधार निश्चित रूप से संचार तथा अनुवाद को ही माना जा रहा है। आज आदान-प्रदान की संस्कृति दिन-ब-दिन बढ़ रही है। अदान-प्रदान संस्कृति के विकास में अनुवाद महत्वपूर्ण भूमिका निभाता है। इस संदर्भ में डॉ. बालेन्दु शेखर तिवारी के विचार महत्वपूर्ण हैं- "संसार भर में प्रयुक्त पांच हजार से अधिक भाषाओं और बोलीयों के बीच वैचारिक सृजनात्मक और कार्यात्मक तालमेल स्थापित रखने के लिए अनुवाद ही सर्वाधिक लोकप्रिय एवं उपयोगी माध्यम है।" ¹ आज का युग अनुवाद का युग है। उदारीकरण के फलस्वरूप देश-विदेश के अनेक भिन्न-भाषी समुदायों के साथ मनुष्य का व्यवहार तेजी से बढ़ रहा है। अंतर्राष्ट्रीय स्तर पर साहित्यिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, पारंपारिक, दार्शनिक, वैज्ञानिक, वाणिज्यिक और वैचारिक आदान-प्रदान अनुवाद के माध्यम से ही संभव हो रहा है। इन नई संभवनाओं के कारण अनुवाद के माध्यम से रोजगार की संभावनाएं भी बढ़ रही हैं। प्रशासन, बैंक और सार्वजनिक क्षेत्र के उपक्रम, पर्यटन, तकनीकी क्षेत्र, जनसंचार और पत्रकारिता, विज्ञापन, फिल्म-उद्योग आदि विविध क्षेत्र तथा देशी और विदेशी संस्थाओं में अनुवाद संबंधी रोजगार के अवसर उत्पन्न हुए हैं। इनमें से कुछ आयुओं का विवेचन निम्न प्रकार से -

१. वाणिज्य क्षेत्र :- भूमंडलीकरण के युग में हर देश तथा निजी उद्योगपति एवं व्यवसायिक अपना वाणिज्य क्षेत्र विस्तारित करना चाहता है। वाणिज्य के विकास और प्रसार में जहां आज उसकी भाषा का महत्व बढ़ा वहां उसके अनुवाद की उपयोगिता में भी संवर्धन हुआ है। वास्तव में वाणिज्यिक साहित्य के अंतर्गत वाणिज्य, व्यापार, बीमा, बैंक, क्रय-विक्रय, मानव संसाधन अथवा प्रशासन लेखा आदि करीबार के क्षेत्र हैं। इन क्षेत्रों के व्यवसाय वृद्धि के लिए जनभाषा का प्रयोग उपयोगी सिद्ध हुआ है।

वाणिज्यिक साहित्य में विज्ञापन का अपना महत्व है। इसके माध्यम से उत्पादकों का प्रचार-प्रसार बड़े ही सरल, सुबोध और रोचक ढंग से किया जाता है। इसमें अनुवादक को सर्जक के रूप में कार्य करना होता है। विज्ञापन के क्षेत्र में भी अनुवाद की विशिष्ट भूमिका है और आज लगभग सभी भारतीय भाषाओं में अनुवाद की उपयोगिता बढ़ रही है।

२. प्रशासन के क्षेत्र :- सरकार के लगभग सभी विभागों में अनुवादक की आवश्यकता होती है जो दस्तावेजों का अनुवाद करते हैं। भारत में राजभाषा अधिनियम के तहत सभी सरकारी दस्तावेजों का हिंदी और अंग्रेजी दोनों भाषाओं में होना जरूरी है। इसके अतिरिक्त राज्य सरकारों में क्षेत्रीय भाषाओं को भी मान्यता दी जाती है। इसलिए भारत सरकार के सभी मंत्रालयों, विभागों, सार्वजनिक उपक्रमों, निगमों, कंपनियों आदि में अनुवादक की व्यवस्था की गई है। न्यायालयों में भी अनेक प्रकार के दस्तावेजों को तैयार करने के लिए भी अनुवादक की आवश्यकता होती है। प्रशासन के अनेक विभागों जैसे-विदेश विभाग, कुटनीति विभाग, गुप्तचर विभाग, पुलिस विभाग इत्यादी में अनेक विदेशी भाषाओं में कार्य होता है। विविध प्रकार के प्रमाण-पत्र, दस्तावेज आदि विदेशी भाषाओं में होते हैं जिनका अनुवाद भी अनुवादक द्वारा किया जाता है।

३. जनसंचार माध्यम :- जनसंचार के मुद्रित और इलेक्ट्रॉनिक माध्यम में अनुवादक की उपयोगिता दिन-ब-दिन बढ़ रही है। जनसंचार में समाचारपत्र, संपादकीय, देश-विदेश के समाचार आदि का अनुवाद अनेक भाषाओं में होता है। सम्प्रेषण का सरल, सस्ता वा उपयोगी माध्यम समाचार पत्र ना केवल अपने देश की अपितु विदेशी खबरों से हों परिचित करता है। विविध भाषाओं में होने कारण कुछ सूचना अनुवादित करना होती है। इस क्षेत्र में कम समय में समाचार-पत्र एवं पत्रिकाओं के लिए अनुवाद करने वाले कुशल अनुवादक की आवश्यकता होती है। याथाशय अनुवाद करने की काला अवगत होनेवाले अनुवादकों को आकाशवाणी तथा दूरदर्शन संचार माध्यम के क्षेत्र में रोजगार के अवसर प्राप्त होते हैं। इलेक्ट्रॉनिक मीडिया के विकास और विस्तार के साथ ही केबल ऑपरेशन का जो सिलसिला चला है, उसमें भी अनुवाद की उपयोगिता साबित हुई है। सफल पत्रकार बनने के लिए पत्रकारिता के साथ अनुवाद में दक्ष होना भी आवश्यक है। अतः जनसंचार माध्यम में अनुवाद के माध्यम से रोजगार के कई अवसर प्राप्त हो रहे हैं।

४. शिक्षा क्षेत्र :- शिक्षा के क्षेत्र में भी अनुवाद का विशेष योगदान है। देश-विदेश के विश्वविद्यालयों और शैक्षिक संस्थानों में अर्थाशास्त्र, समाजशास्त्र, इतिहास, विज्ञान आदि विभिन्न विषयों का अध्ययन-अध्यापन होता है। छात्रों को देश एवं वैश्विक ज्ञान से जोड़ने का प्रभावी माध्यम अनुवाद है। इस संदर्भ में डॉ. अर्जुन चव्हाण जी के विचार महत्वपूर्ण हैं- "अनुवाद प्रधानता ज्ञानार्जन तथा विज्ञानार्जन का मुख्य साधन है। सभी प्रकार की देश-विदेश की ज्ञानात्मक सामग्री हमें अनुवाद के कारण उपलब्ध हो सकती है।" ² शिक्षा क्षेत्र का अभिन्न अंग अनुसंधान है। अनुसंधान में आधार सामग्री एवं संदर्भ ग्रंथ महत्वपूर्ण होते हैं। भिन्न भाषी क्षेत्र से संबंधित अनुसंधान में अनुदित सामग्री प्राप्त करना अनुवादक के बिना संभव नहीं है। दो भिन्न भाषा के तुलनात्मक अनुसंधान के अध्ययन की सामग्री अनुवाद के माध्यम से उपलब्ध हो सकती है। अतः शिक्षा क्षेत्र में भी अनुवाद की उपयोगिता साबित हुई है।

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

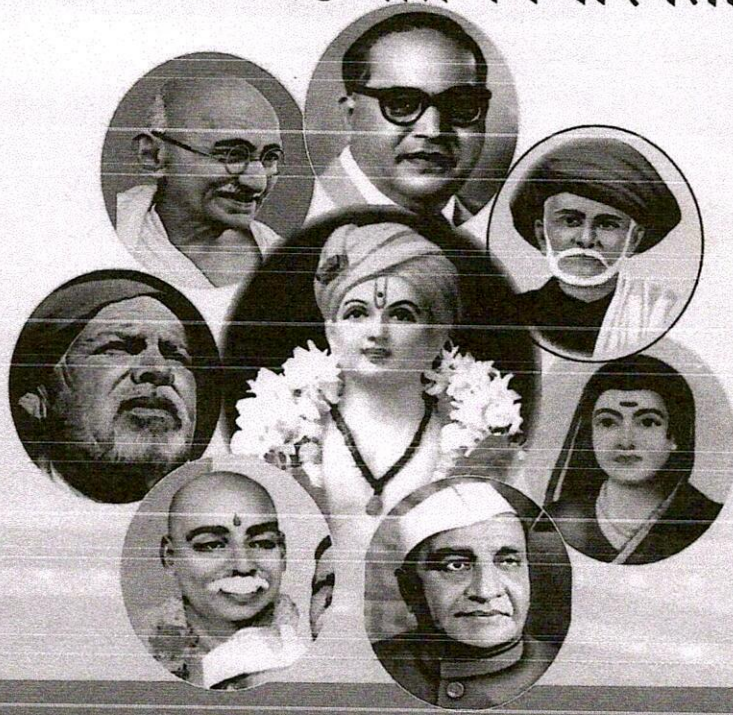
Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

January-2020

SPECIAL ISSUE-CCI

भारताच्या जडणघडणीत विचारवंतांचे योगदान

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:

Dr. Dinesh W. Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm, Sci Collage,
Walgaon, Dist. Amravati.

Executive Editor:

Dr. Anil D. Warghat
Associate Professor
Govt. College
of Education
Buldana Dist-Buldana

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

22	भारतीय विचारवंतांचे भारताच्या जडणघडणीत योगदान: जीन जॅक्सिन रुस्रे प्रा.डॉ.सौ.मेघा शेखर मोहरील	97
23	राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षणविषयकविचार व कार्य प्रा. मोहन बाबुराव चव्हाण	103
24	स्त्री शिक्षणाबद्दल आंबेडकरांचे विचार प्रभावती चं. चव्हाण	110
25	महात्मा जोतीबा फुले व डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार व कार्य आणि त्यांचा प्रभाव डॉ. माया प्र. शिरखेडकर	113
26	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे दलिताविषयी शैक्षणिक विचार रश्मी अरुण महाजन	119
27	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे वतनदाराबाबतचे धोरण डॉ. घनश्याम सुबराव महाडीक	121
28	सामाजिक न्यायाचे शिल्पकार - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्रा.डॉ.माधव केरबा वाघमारे	124
29	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे सामाजिक विचार प्रा. डॉ. एन. एच. खोडे,	127
30	“प्लेटोची आदर्श राज्याची संकल्पना” डॉ. प्रा. अश्विनी अविनाश खापरे,	133
31	भारताच्या विकासात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान डॉ.नागसेन नामदेव मेश्राम	135
32	भारतीय समाजात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचे योगदान प्रा. डॉ. श्रीराम खाडे	139
33	स्वामी विवेकानंद यांचे शैक्षणिक विकासातील योगदान प्रा.डॉ.संजय भी.खडसे	146
34	जोतीराव फुलेंचे स्त्री शिक्षण विषयक विचार व कार्य प्रा. सतीश कर्णासे	151
35	सामाजिकसेवा हीच ईश्वरसेवा : संत गाडगेबाबा प्रा. डॉ. के.एल. देशपांडे	156
36	भारतीय विचारवंत आणि त्यांचे विचार संदीप महादेवराव हाडोळे	161
37	महात्मा फुले यांचे सामाजिक व वैश्वीक विचार प्रा.डॉ.अनिल बळीराम वानखडे	166
38	भारताच्या जडणघडणीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक योगदान डॉ. देवेन्द्र एस. रंगाचार्य	169
39	स्वामी विवेकानंद — अलौकिक ज्ञानयोगी डॉ. भावना विवेक पाटोळे	172
40	महात्मा फुले व डॉ. आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार प्रा.डॉ. सुधाकर भुयार	178
41	राष्ट्रसंताच्या ग्रामगीतेतील महिला सक्षमीकरण संदर्भातील विचार आणि स्त्रीवाद डॉ. अण्णा प्र. वैद्य	181
42	महात्मा ज्योतिबा फुलेंचा शिक्षण विषयक दृष्टिकोन प्रा.मनोहर लक्ष्मणराव वंजारे	185
43	मानवतावादी क्रांतीवीर महात्मा फुले प्रा. डॉ. विजयकुमार सुरेंद्र विनोदकर	191

राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षणविषयकविचार व कार्य

प्रा. मोहन बाबुराव चव्हाण

लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

स्तावना :

महात्मा फुले, डॉ.आंबेडकर, महर्षी विठ्ठलरामजी शिंदे, महात्मा गांधी, ना.गोपाळ कृष्ण गोखले, श्री.गोपाळ गणेश अण्णकर यांसारख्या अनेक समाजसुधारकांनी सामाजिक, धार्मिक, शैक्षणिक, राजकीय, आर्थिक, स्त्रीविषयक सुधारणेचे कार्य केले आहे. अशाच प्रकारचे कार्य राजर्षी शाहू महाराज यांनी केलेले दिसून येते. राजर्षी शाहू महाराज यांचे शिक्षणविषयक कार्य ऐतिहासिकच आहे. त्याचप्रमाणे त्यांची शैक्षणिक कामगिरी क्रांतिकारक मानली पाहिजे. शिक्षण हे आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक परिवर्तनाचे एक साधन आहे याची परिपूर्ण कल्पना शाहू महाराज यांना होती. म्हणून त्यांनी आपल्या संस्थातील व संस्थानाबाहेरही विविध स्तरावरच्या आणि विविध प्रकारच्या शिक्षणाचा विचार केला होता. शाहू महाराज यांच्या विचारांचा आढावा घेण्यासाठी त्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीकडे पाहणे गरजेचे आहे.

भूमिका :

शिक्षण क्षेत्रात शाहू महाराजांचे योगदान मोलाचे आहे. शिक्षणातून सर्वांना नवीन उद्योग मिळावा, नवी दिशा मिळावी, नवनवीन शोध लागावेत म्हणून राजर्षी शाहूंनी शिक्षणाचा पाया घातला. शिक्षणाशिवाय समाजाची उन्नती होणार नाही हे शाहू महाराजांनी ओळखले होते. म्हणून त्यांनी शैक्षणिक कार्य करण्यास प्रारंभ केला. याच कार्याचे महत्त्व समजून घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधात करण्यात येणार आहे.

उद्दिष्टे :

१. शाहू महाराजांचे शिक्षण विषयक विचार व कार्य थोडक्यात समजून घेता येईल.
२. शाहू महाराजांच्या शिक्षण विषयक विचार कार्यामधील प्रेरणा स्रोतांचा शोध-बोध घेता येईल.
३. शाहू महाराजांचे शिक्षण कार्याचे महत्त्व बहुजन समाजाच्या अंगणापर्यंत ज्ञानगंगा नेऊन पोहचविण्याचे आहे.
४. आजच्या समाज जीवनात राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षण विषय विचार व कार्य यांचे योगदान किती आहे? हे समजून घेता येईल.

अ) शिक्षणविषयक विचारांची प्रेरणा :-

शाहू महाराजांच्या शिक्षण विषयक विचार कार्यामधील प्रेरणा स्रोतांचा शोध - बोध घेताना महात्मा फुल्यांच्या शिक्षण कार्याची पक्की बैठक शाहू महाराजांच्या मनात स्थिर झालेली दिसते. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या तत्त्वत्रयीच्या आधाराने फुल्यांनी समाज परिवर्तनाच्या कामाचा शुभारंभ केला. महात्मा फुले यांनी भारतीय समाजाच्या खालच्या स्तरातील शेतकरी स्त्रिया, कामकरी यांची धार्मिक आणि मानसिक गुलामगिरीतून सुटका करण्यासाठी आणि अज्ञान, गरीबी, अंधश्रद्धा यापासून मुक्तता करण्यासाठी शिक्षणाचे साधन हाती घेतले. ब्राह्मणेतर समाजाच्या सर्व प्रकारच्या दुःखावरील रामबाण औषध म्हणजे शिक्षण होय. 'ज्याची इच्छा असेल त्याला शिक्षण मिळाले पाहिजे; असा महात्मा फुले यांचा दंडक आहे. त्यासाठी त्यांनी अनेक शाळा उघडल्या. महात्मा फुले यांना समाजाचा सर्वांगीण विकास करावयाचा होता. शिक्षण हेच समाजाच्या सर्वांगीण उन्नतीचे साधन आहे हे महात्मा फुले यांनी ओळखले होते. महात्मा फुल्यांच्या या विचारांचा प्रभाव राजर्षी शाहू महाराज यांच्या मनावर पडलेला दिसून येतो. महात्मा फुलेचा हा विचार शाहू महाराज यांच्या काळात सत्यशोधक समाज, प्रार्थना समाज, ब्रह्मो समाज आणि आर्य समाज सर्व समाज परिवर्तनाच्या आंदोलनात सक्रिय उतरलेला होता.

शाहू महाराज यांनी या सर्व समाजाच्या विचार कार्याचे चिंतन मनन केले होते. महात्मा फुलेंच्या विचारांचा, प्रेरणांचा मागोवा घेत पुढे जात असताना आर्य समाजाच्या विचाराशी शाहू महाराज समरस होत चालले होते. मानव जातीच्या

Status of Women in India

Mrs. Tamboli Nilofar A. Gani, Assistant Professor, L.B.P.M. Mahavidyalaya, Solapur, Maharashtra

Abstract: India has one of the most forward look constitutions which promotes equality to women in all spheres and also empowers the states to adopt protective measures to improve the conditions of women. Our constitution assures that no one shall be discriminated against on the basis of sex. But the root of the problem is in our mind and reality is far away from it. Traditionally women have been treated as inferior than men. Due to men's hegemony, the women all over the world have been marginalized and struggling for identity and equal rights. Specially women in India facing problems such as domestic violence, dowry, rape, harassment and gender discrimination at greater extent. Although, over the years government has prepared many plans and policies for the development of women and to upgrade their social, political and economical status still it is not much satisfactory as far as the present status of women in India is taken into account. The present research paper is descriptive in nature and is concerned with the status of women in past as well as in present with the changing time.

Keywords: women , status ,conditions of women

Introduction:

In ancient India, women had enjoyed high level of status in society. Vedic era was the golden era as far as equality of status and freedom are concerned. Women were free to select the groom of their choice. In Gurukuls, women studied with men and many examples of women were found who were well versed in Vedas. In this era women was considered as equal partners and were actively associated with men in every social and religious rituals.

In Smritik era, women were imposed with many obligations. Many rules and opinions restricted women to a narrow framework. She was classed as sudras and deprived of freedom to read the Vedas. She was treated as slave. Manu Smriti degraded and lowered the status of women and stated women as subordinate to men. Women could not possess an independent status. They were denied right to property, freedom and independence. widow's marriage was forbidden. As regard to property right ,women herself were considered as a sort of property and they lost their individuality and status in society.

The conditions of women changed during British regime due to education and western impact. The British government in India passed first enactment of Sati Pratha Abolition Act in 1829, the Hindu Widow's Remarriage Act in 1856 ,the female infanticide Prevention act in 1870 and the Child Marriage Restraint Act in 1929 after the repeatedly persuasion of many social reformers like Rajaram Mohan Rai, Swami Dyanand Saraswati .

Status of Women in India under Different Titles:**Sex Discrimination:**

Indian women continue to face several discriminating practices due to class, caste and faith. When we talk about women's status in society we have to assess their role in society as compare to men. Women's access in decision making process is still limited. In India status of women is different from region to region and further differs on account of class. There are many complicated issues like economic inequality, social hierarchy, class system of society, distribution of power and therefore it is very difficult to assess the status of women in general as the committee on the status of women in India admitted. Our culture provides us with a shared set of expectations and assumptions regarding women. The images of women as weak, whining and excitable creatures and men as logical, strong and confident beings have depicted in Indian culture. In Indian context, the role of family is very crucial. There is deep rooted discrimination we find in the attitude and the behavior of Indian families while raising the child. A very strong gender bias is entrenched in the Indian society where sons are idolized and considered ritually and economically desirable. In most of the Indian families girls are treated as burden or liability since their birth as dowry has to be given at the time of her marriage as a part of social practice. Girls grows up considering themselves as inferior and get less of everything than sons-less opportunity, less authority, less education ,less status and less power. There is always male supremacy she has to bear over.

In this connection, problems of female foeticide and female infanticide have become serious issues which are causing concerns to Government. Malnutrition in young girls, lower inferior diet to the female child ,lack of care ,Sex bias in health ,high maternal mortality rate is found commonly in Indian families. Gender discrimination occurs in providing care and facilities to the girl child in the areas of health, nutrition, education

Problems Faced By Women in India

Dr. Anand D. Shinde, Assistant Professor, Department of Education, Laxmibai Bhaurao Patil Mahila Mahavidyalaya, Solapur. (Maharashtra)

Abstract: There are some of the major problems faced by women in the Indian society. We have need to trying best for resolving these problems and change the mindset of the society. The government also doing some various rules, regulations, act and laws about the safety of women but there is need of effective implementation of these laws. However, a new act (Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Bill, 2015) has been passed by the Indian government by replacing the earlier one of 2000 (Indian juvenile delinquency law of 2000) to reduce the juvenile age from 18 to 16 years especially in case of heinous offenses (after Nirbhaya case). If we will succeed in overcoming to these problems, then women are really empowered in future.

Keywords: Problems, mindset, Indian society

Introduction:

Women's empowerment is a modern and a global concept that continues to develop around the world. Since the origin of the United Nations Organization, the issue of women's development has attracted the attention from the scholars worldwide and the concept has come in the political agenda of a large number of countries. After World War II, special attention must be given to women's rights by international treaties. The Beijing Declaration and Platform for Action in 1995 initiated a move to focus on women's empowerment. Drawing attention to women's participation in all sectors of society, the document addressed gender inequality gaps in pursuit of guaranteeing women's rights. In 2000, the Millennium Development Goals furthered the campaign for women's rights in areas such as education, health, and poverty.

Many government and non-government agencies, including the United Nations, World Bank, U.S. Agency for International Development (USAID), Pan-American Health Organization, Freedom House, World Health Organization, and Canadian International Development Agency are leaders in women's empowerment projects. These agencies use indicators to assess the status of women, evaluate interventions and assess policy options for development. It took about twenty five years for the United Nations declared the year 2001 as the 'International Year for Women's Empowerment' after declaring the 'Women's Decade' in 1975. India also declared the year 2001 as the 'Women's Empowerment Year'.

❖ **Concept of Women Empowerment:**

According to Sushama Sahay (1998), "Empowerment is an active, multi-dimensional process which enables women to realize their full identity and powers in all spheres of life". It implies decentralization of power and authority in the deprived, oppressed and powerless people who have not been able to participate in decision making and implementation of policies and programs of both government organizations as well as in societal matters. Empowerment of women is not only essential but also imperative for all round development of a country.

The term empowerment has been defined by Arundhati Chattopadhyaya (2005). She holds that, "Empowerment is multi-dimensional and refers to the expansion of freedom of choice and action in all spheres (social, economic, and political) to shape one's life. It also implies control over resources and decisions".

The World Bank also defines the term empowerment as "the process of increasing the capacity of individuals or groups to make choices and to transform those choices into desired actions and outcomes. Central to this process are actions which both build individual and collective assets and improve the efficiency and fairness of the organizational and institutional context which govern the use of these assets" (Chattopadhyay, 2005, p. 27).

❖ **Types of Women Empowerment:**

1. Social Empowerment: A social empowerment of women is the promotion of gender equality. Gender equality means women and men enjoy the same opportunities, outcomes, rights and obligations in all aspects of life in the society.

2. Educational Empowerment: It means empowering women with the knowledge, skills, and self-confidence necessary to participate fully in the development process. It includes making women aware of their rights and developing a confidence to claim them.

3. Economic and occupational empowerment: It means reducing their financial dependence on their male partners by making them a significant part of the human resource.